

VIII. FEJEZET.

AZ ÁLTALÁNOS ROHAM

JULIUS 27-ÉN.

A bajor ostrom-munkálatok. — A paralelok. — Badeni Lajos szerepe. — A június 29-diki kirohanás. — Sok baj az ütegekkel. — Contravallációk. — Keresztyén és török aknák. — Befészkelés az árok szélére. (jul. 16.) — A július 22-diki nagy robbanás. — Abdurrahmant megadásra szólítják föl. — Tüzes Gábor tüze. — Az északi oldal munkálatai július 13. után. — Álrohamok. — Hírek a vidékről. — Petneházyék egri diadala. — Fiáth János a viárkokba száll. — Akna-mizériák. — A jul 25-diki nagy kirohanás. — Dispositiók egy általános rohamra. — Eszterházy János és a hajduk szerepe. — A jul. 27-diki első általános roham; a császári, a brandenburgi, a bajor s a magyar rohamoszlopok.

IKSA EMÁNUEL, a bajor választófejedelem, saját hadseregével s a melléje rendelt császári és szász hadakkal június 21-dikén foglalta el a Szent Gellért déli lejtőjén, mint említém, táborát. A Szent Gellért tetején levő rozzant váracsot, melyből a török őrség még június 18-dikán kivonult, Miksa tüstént megszállatá s valami 400 emberével elállatta a Duna partját a Szent Gellért alatt s a Naphegy mellett

a Budaörsre vezető utat. ¹ Miksa jobbkeze, sőt ami több, gondolkodó feje, Badeni Lajos vala. E herczegnek levelei s egykorú jelentések szemtanúktól bizonyítják, hogy a fáradhatatlanul buzgó, dicsvágyó bajor fejedelem fölött Badeni Lajos uralkodott; az ő tanácsára, vagy legalább is vele egyetértésben történt minden az egész ostrom alatt s így mindjárt a vi-munkálatok elrendelésénél is. ²

¹ Hivatalos bajor napló.

² Röder id. m. 184. Lajos levele június 30.

A Naphegy s a Gellérthegy a köztük elnyúló lejtőkkel amphitheatrumszerűleg körítik a várkastély, a királyi palota ostromtárgyúl kijelölt részét. E természeti fekvésnek megfelelően, mint 1684-ben, úgy most is, kétfelől kelle vívni a várpalotát. A főfigyelem, az ostrom súlypontja természetesen a palota homlokvonalára irányult, tehát azon meredek tömbre (2. számú térkép *T*), mely az István tornyát (2. számú térkép *S*) körülfogta, mely előtt az *mn* (2. számú térkép) magas fal emelkedett és melynek legkülső, előretolt védműve a nagy várpalotái körönd volt. Támogatására ennek az attacknak, tehát csak mint másodsorban tekintetbe jövő, a Naphegy felől való támadás határozottatott el, de csak az ütegek játékával s nem mint 1684-ben történt, viárokokkal is.

E dispositióhoz képest természetes, hogy a viárokknak a Naphegy déli oldalán kelle kiindulniok, a Szent Gellért északi lejtőjén a Dunáig érniök s az összekötő zeg-zug- vagy hullámvonalak, egyszóval a közlekedő s közelítő árkok segélyével apródonként leszállniok, majd éjszagnak emelkedniök — azon völgyből, mely a Szent Gellért és a várhegy déli csúcsa közt a mai Tabán egy részét magában foglalja — föl a várkastély köröndjének glacisját képező halomra.

Június 22-dike a táborba szállás bajaival s az ostromra való előkészületekkel telt el. Másnap 500 lovast küldte ki a választó a fejevári kapu felől kitörő török szemmeltartására s 2000 gyaloggal megkezdette De la Vergne marquis altábornagy, báró Beck vezérőrnagy és gróf Fürstenberg ezredes, mint napos tisztek parancsnoksága alatt a viárkolásokat.¹ A munka egyszerre két irányban indult meg. Míg a mérnökök egy része a közelítő árkok megnyitásán fáradozott a Szent Gellért lejtője felé, másik részük a Naphegyen kezdett egy hatalmas széles és hosszú redoutot. A munkálatokat kizárólag Badeni Lajos vezetése s ha igaz, a mit hízelgők mondanak, a mérnökök az ő terveinek csak egyszerű végrehajtói valának.² A közelítő-árkot, — mint Főjelentésünk mondja — a palotához vezető mély út kezdeténél nyitották meg a Szent Gellért- és Naphegy összeérő lejtőjén, s így bátran arra a pontra tehetjük, a hol most a Budaörsre vezető út, a Czakó-, kör-, hadnagy-, felsőhegy- és sáncz-utczák összefutnak; magát azt a »mély-út«-at a hadnagy-utcza felsőrésze s a kereszt-térből kiágazó kereszt-utcza képviselik. Ezt a pontot, mint a közelítő-árkok fejét mindenek-

¹ Bajor napló.

² De la Vigne mérnök jelentései. Másolatok a hadi Ltárban. L. még Röder I. 191. lap jegyzetét is.

előtt összeköttetésbe hozták egy mesterségesen készült zeg-zúg mélyút (boyau) által a bajor tábor szélső jobb szárnyával, hogy innen a viárkok fejéig földözve lehessen eljutni, azután pedig megnyitották az *első paralell vonalat* az említett ponttól a Szent Gellért lejtőjén s oly irányba vitték, hogy az körülbelül a felsőhegy-utcza irányában haladt, a szikla-utczát derékon szelte s folytatódott a felsőhegy- vagy az orom-utcza mentén. Tulajdonképi, széles parallelvonallá csak a legvégén, a Ráczfürdő fölött bővült ki és a kibővített széles párhuzam-vonal már nem volt több, mint 200 lépés hosszúságú s azzal a czéllal birt, hogy a benne fölállítandó tábori ágyúk segélyével a lejtő lábánál elterülő völgyet pásztázni lehessen.¹ E parallelvonal fölött hozzákezdettek egy hatalmas földváracshoz, melynek sánczai 22 láb vastagok, területe pedig olyan volt, hogy 500—600 ember könnyen elfért benne. Balra a mélyút fejétől a Naphegy lejtőjén pedig a naphegy-utcza azon része fölött, mely a Lisznyai- és Czakó-utczák között fekszik, 30 ölnyi hosszúságban erős redoute-, azaz földsánczczal körülvett jó tágas földváracs emeléséhez, illetőleg ásásához fogtak, melybe, miután a közte s a várpalota közti légtávól 370—380 méternél nagyobb nem vala, réstörő üteg volt később felállítandó. Ennek a redoutnak jobb oldalától egy mély, széles közelítő vonal kezdeték, melyet a *második paralellnek* nevezhetnénk, s mely a naphegy-, hadnagy- és horgony-utczák irányában futván, a Ráczfürdő helyén állott szép török fürdőnél végét érte.² A *harmadik parallel* körülbelől a hadnagy-utcza és fehérsas-tér összeszőgелésénél kezdődhetett s körülbelől a mai Döbrentei-téren át a Dunapartig ért. Ezzel a munkával június 27-dikén éjjel nagyjából készen is³ lőnek a kirendelt csapatok, úgy, hogy a közelítő árkok gyors húzásában e napig a bajorok talán fölülmúlták a császáriakat, a mi annál méltóbb az elismerésre, mert az Ördög árkat, mely e részen ekkor csak két láb mély s három láb széles vala — noha a szárazság miatt egy csöpp víz nem volt benne — épen csekély mélysége s szélessége miatt ideiglenesen sem használhatták föl a bajorok közeledési munkálataiknál.⁴ Persze, hogy ezen gyorsan húzott árkok annyira jók, annyira biztosak a kirohanások ellen, mint a lassan készült császáriak nem

¹ Ez irányt leginkább azon rajz után merem kitűzni, mely e híres Rimpler György halála után kiadott mű: »Herrn George Rimplers sämtliche Schriften . . . herausgegeben von L. A. Herlin (szász mérnök-kapitány) 1724.« 3-dik tábláján látható. V. ö. még Badeni Lajos levelével Röder I. 184. l.

² L. Juvigny ismeretes térképét.

³ Bajor napló.

⁴ Idősb La Vigne mérnök levele június 26. Badeni Hermanhoz. (Hadi Ltár.)

lehettek. Érezte ezt a választófejedelem, azért különösen a futó-árok Dunához nyúló része biztosítására e fölött a Rác-fürdő mögött körülbelől a horgony-utcza Duna felé néző végében egy új vonalat húzott, mely, miután a térben visszalépés vala, nem közelítő árok jellegével bírt, hanem a célra készült, hogy belőle a benne elhelyezendő lövészek puskatüze az alatta fekvő s ki a Dunapartig nyúló futó-árkot hatásosan védelmezhesse.¹ Június utolsó napjai e vonalak erősítésében s a mai kereszt-tér és Bocskay-tér tájékán kisebb redouteok és rohamgyűlhelyek, meg ezek összekötésében teltek el. Július első napjaiban elkészültek egy *negyedik közelítő árokkal*, mely már a szarvas-teret vágta derékon ketté s így a várpalotai rondella lejtőjének, a glacisnak lábáig ért, olyaténképen, hogy már a viárcok fejtől a Dunáig érő leghosszszabb vonalat a bajor napló² 800 lépésnyire becsüli. Miután a hadnagy-utcza legfelsőbb végétől a szarvas-tér irányában a Dunapartig húzott egyenes vonal csakugyan valami 700 méternyi: a napló adatát jó lélekkel el lehet fogadnunk. Ettől kezdve főfigyelmet Badeni Lajos és a bajor választó a futó-árkok dunaparti oldalaira fordítottak s lassanként előretolták ezen a részen a vonalakat. Július 5-dikén egy $\wedge$ alakú vonalat húztak egész közel a Dunaparttól, úgy, hogy ezen vonal bal szára az apród-utcza mentén, csúcsa pedig oda esett, a hol most a *vízml* van,³ s ezt az ostromművet néhány száz jó lövész a kirohanások ellen a Tabánnak a várpalota aljába eső legközelebbi, de romokban fekvő házai mellől jó előre tolt állásból (tehát a mai Sándorlépcső melletti házak táján) volt egyelőre védelmezendő. Kegyetlen véres munka, mely maga több mint 60 ember életébe került; de legalább biztosította a viárcok ez oldalát a szétrombolás veszélye ellen. Ennek a műnek, meg a szarvas-téren átnyúló negyedik parallel-árokból a rondella lejtője felé vont zeg-zúg ároknak segítségével sikerült július 7-dikén a rondella körül futó árokkal párhuzamosan az árok contre-scarpijától valami 20 lépésnyire egy új vonalat ásatni, azt néhány lépésre beljebb az árok felé egy másik követte s július 9-dikén éjjelre már valamenyi futó-, közelítő-, zeg-zúg- és párhuzam-árok a köztük emelt redouteokkal és rohamgyűlhelyekkel teljesen készen, löpadokkal s mellrésekkel jól ellátva oly állapotban volt, hogy bármily mérvű s bármi szerencsés eredménnyel járó török kicsapás esetére sem lehetne többé azok teljes szétrombolásától tartani. A közelítő művek már csaknem

¹ Bajor napló jun. 28.

² Bajor napló jul. 2.

³ A »Journaux« ovál-alakú műről szól, mely hát $\wedge$ alakú lett volna. A főjelentés azt mondja, hogy e mű az árok partjáig ért volna; de ez csak tollhiba; a part helyett *lejtőt* kell vala írnia.

a rondella árkának contrescarpejét védő s a török által az ostromlók szemeláttára készített erős czölöpzetig értek.¹ S ha Lothringiai Károly, meg a brandenburgiak büszkén tekintettek ostromműveikre, Miksa és Bádeni Lajos is meglepődéssel nézhették fáradságuk gyümölcsét, legalább e részben. Mert becsületesen fáradtak mind a ketten. A tüzes választófejedelem minden új vonal irányáról, minden ölnyi árok előhaladásáról személyesen szeretett meggyőződni s versengett Lajossal a munkálatok éji ellenőrzésében is. Nem egyszer fenyegette a könnyelműen bátor uralkodó életét a török golyója s a lothringiai herczeg nem egyszer kérte — bizonyára boszankodva az ifjú fejedelem könnyelműségén — ne tenné minduntalan szükségtelenül kockára életét.² Hasonlókép cselekedett Lajos, a badeni herczeg, kinek gyönyörűsége telt a szerinte theoreticus, gyakorlati ismeretekkel nem bíró, csak a papiroson ügyes hadi mérnökök vezetésében. Saját szemével akart mindenről meggyőződni, még jobban, mint Miksa s mint egy mérnök mondá: tábornok volt és altiszt egyszerre, egy időben. Találékony elméje mindig tudott valami újat, javítani valót fölfedezni a munkálatoknál s különösen feltűnést keltettek saját szerzeményű mellvédei, melyeket roham esetén ernyők gyanánt is lehetett alkalmazni. Magos deszkafalak voltak ezek erős tölgyfa deszkákból, pléhvel bevonva kívül-belül; a munkálatoknál mint spanyol falat állíták föl s mellőle kőrakásról s földhányásról lőhetett a bajor muskétás a kicsapó törököt; rohamnál pedig fölemelték s alattuk 100 ember feje volt földve a magasból jövő gránát meg török puskatűz ellen. Július első felében valami 8 ilyen famellvéd készült el s az új »találmány«-t ugyancsak megbámulták.³ Megemlítendő még az is, hogy a bajor oldalon a víárkok oldalai s bejáratok eltorlaszolására Badeni Lajos sokkal nagyobb mértékben használt egy, már divatját múlni kezdő s különben is inkább futólagos megerősítésre alkalmazni szokott védművet, mint a császáriak meg a brandenburgiak. Ez a *nyársbak* (= friz paripa vagy spanyol-lovag) volt. Képzelsen az olvasó magának egy hatalmas vastagságú vendégoldalt (vagy egy szárazmalmi bálványt megkurtított s megvékonyított kiadásban), melybe köröskörül számtalan, újjnyi vastagságú s félöl hosszú vasvessző van verve s melynek két vége úgynevezett kecskebakon nyugszik. Kettő vagy három ezekből a sündisznókból egymás mellett a

¹ Badeni Lajos levele jul. 9. (Röder I. 188. s köv.). — Aztán Tarini és Doria di Cirié savoyai tisztek jelentései Buda alól jul. 10. (Turini áll. Ltár.)

² Tudósítás a táborból jul. 3. (Melléklet Schmettau jelentéseihez, berlini titk. Ltár.) Grimani jelentései és Marco d'Aviano levelei az ostrom idejéből.

³ Tudósítás a táborból jul. 14. (Melléklet Schmettau jelentéseihez U. o.)

viárkok végeinél elég akadály arra, hogy a kicsapó törököt, persze csak rövid ideig, föltartóztassa: mert hatásosabb szernek inkább a lovasági támadások ellen tartották egy-egy, menetelés közben pihenő tábornál. De Badeni Lajos Buda alatt is szívesen alkalmazta.

A bajor fejedelem tábornokainak a megszállás s a palotai oldal választása alkalmával kifejezett reménye és számítása, hogy a várpalotai oldalon a török annyiszor nem fog kirohanást intézni, mint az éjszaki részen, ez ostrommunkálatok alatt, úgy látszik, be kezdett teljesedni. Daczára a várpalotai nagy köröndből vetett bombáknak, a körönd árka mellett elkelyezett török lövészek háborgatásainak, melyek természetesen a maguk áldozatát bőven kivették a bajor oldali ostromcsapatokból is, — a viárok ásatása aránylag elég nyugalommal folyhatott. Június 26-dikán reggel csapott ki először a palotai török s pedig épen azon idő alatt, míg az éjszaki oldalon a viziváros alsó kapuja melletti köröndért Auersperg és Rosne a várbeli törökkel küzdöttek. A várpalotai rondella mögött északnak emelkedő területet a palotától — tudjuk — magas fal választá el.¹ Ennek a falnak a tövében, a rondella mögötti nagy területen a török június 26-dikát megelőző éjen s még e nap hajnalán is nagy szorgalommal húzott mély árkot s bár a nap jó magosra hágott már, nem hagyott föl a munkájával, csak azért, hogy az ostromlók figyelmét oda s egy tervezett kirohanásától elvonja. A csel sikerült, mert egy csapat janicsár jó mélyen berontott az ostromárkot őrző keresztyének közé, a viárkok népének némely részét megvagdalta s szokásos vakmerőségével már nagyobb actióra készült a sarki rondella zwingerjén s az árok hídján fölállított ágyúk védelme alatt,² midőn végre a viárkok megteltek s a tartalékban fölállított keresztyén csapatok a vakmerő kis török csoportot visszaűzték.

Nagyobb jelentőségű ennél, valóságos ütközet volt a török június 29-diki kirohanása. Már az előtte való napon összegyült egy-egy csomó janicsár a körönd melletti kapu szája előtt, kicsapott a hídon keresztül, de annyira még sem nyomult előre, hogy a még távolabb eső s különösen a Ráczfürdő mögötti jó fekvésű lövérből szemre lehetett volna venni. Csak afféle előfutárja volt a demonstrálás annak, hogy valami történni fog és pedig nemsokára. Ez a valami másnap délután 4 órakor csakugyan bekövetkezett.

Ismael basa, Abdurrahman helyettese,³ kire a vén parancsnok a várpalotát bízta volt, görbe szemmel nézte, hogy az a nagy, 30 öl

¹ 2. sz. térképünk *mn.*

² Csak így lehet értelmezni a bajor napló confuzus szavait.

³ Csak a bajor napló mondja ki (jun. 30.) világosan, hogy a kirohanás Ismael basa műve.

hosszú redoute, melyet az ostromlók a Naphegyen (a naphegy-utcának Czákó-utca felé eső vége fölött) emelnek s hatalmas czölöpökkel erősítenek meg, már-már elkészült, az ütegek befogadására is alkalmas lesz, a viárkok és közelítő vonalak egész baloldalát is fődözni fogja s mivel emelkedett helyen fekszik, a kirohanások veszélyét az ostromlókra nézve tetemesen csökkenti. Elhatározá a félig elkészült mű elfoglalását, szétrombolását s azt, hogy az elfoglalt mű védelme alatt a tőle húzott közelítő árkokat és ezek rohamgyűlterét a Naphegy déli és a Gellért-hegy nyugati lejtői által képezett tekenőben, melyhez különben a várpalota felől fölötte nehéz a hozzáférés, megrongálja. Az 1684-diki példák lelkesítették a basát. Nemcsak a császáriak ostromműveit, hanem a később érkezett s gyorsan dolgozó bajor ségedhad futóárkait is annyira földülta egy-két kirohanás 1684 szeptember-október havában, hogy azok csaknem a földdel egyenlőkké lőnek. Hátha sikerülni fog a keresztyének császáriának ifjú, tapasztalatlan vejénél ő neki Ismaelnek az, a mi az agg Abdurrahmannak a tapasztalt s a török előtt nagy tekintélyben álló »keresztyén szeraszkiárnál« Károlynál még eddig nem sikerült? A bajoroknak ott, a hol a krisztinavárosi templom háta mögött a mészáros-utca délnek kanyarodik, a Naphegy lejtőjének lábánál fedett állásban kisebb lovas és gyalog tartaléka volt elhelyezve, melynek föladata abban állott, hogy a naphegyet megkerülni akaró kicsapó török ellen a viárkokban dolgozók hátát fődözze. Ezt a tartalékot¹ hirtelen megrohanni, lekaszabolni volt Ismael basa terve; ha ez sikerül, a török csapatok a Naphegyet könnyen elérik, s rajta kétfelé oszolva, míg egy részük a többször említett redouteot foglalja el, más részük a futóárkokba nyomul. Több nap óta láthatá Ismael, mely órában váltja föl egymást a futóárkok dolgos népe s hogy e művelet alatt az árkok csak a rendesen sokkal kevesebb számú, alig néhány száz főnyi őrség védelmére vannak bízva. Ezt a pillanatot, a délutáni 1 és 2 óra közötti időt választá hát s valami 4—500 lovassal s 6—700 janicsárral² az alig 300 főből álló bajor gyalogságra és 200 főből álló lovasságra a fehérvári kapuból nyilsebességgel kirohant. A napos tiszték, La Fontaine császári altábornagy, Steinau bajor tábornok és gróf Fürstenberg Manó alezredes fölfogták a merénylet horderejét s minden erejüket megfeszíték, hogy a bajor Steinau ezredéből való gyalogságon a janicsárok át ne törjenek. A túlerőnek utóvégre is kénytelenek lettek volna engedni, ha szeren-

¹ A bajor napló tartaléknak mondja s azért maradok én is e kifejezésnél; noha a Főjelentés bajor őrsről beszél s bizonyos, hogy itt őrsnek kellett lennie.

² Főjelentés és bajor napló kisebb számot mondanak. Én Badeni Lajos levelére (Röder I. 185., hagyom el magam.)

SAVOYAI JENŐ herczeg.

csére egyszerre többfelől nem jó segítség a szorongatott bajoroknak. Bádeni Lajos hamarosan észrevette a török gyors mozdulatát s Savoyai Jenő vezérőrnagygyal egy maroknyi lovassal hirtelen a veszély helyén termett. Bádeni Lajos nem akarta visszaüzeni a törököt, csak föltartóztatni addig, míg nagyobb segély érkezik, hogy aztán teljesen tönkre tehesse a vakmerőket; de a jancsárok oly vehemenciával támadtak a gyalogságra, hogy Savoyai Jenőnek a lovassággal szintén támadóba kelle átcsapnia. Igen, de Savoyai Jenő alatt a lovat kilőtték s hadsegéde lovát hasonlóképp; magát Bádeni Lajost, a ki 40 lovassal igyekvék a gyalogságot támogatni, a csekély szám mellett szintén veszély fenyegette, mikor egyszerre három oldalról jött a szabadítás. Az első szabadító Lothringiai Károly vala. Épen a választó táborában időzött, midőn a török mozdulatát észrevevé; tüstént odaparancsolta a déli vaspálya háza táján álló lovas őrsöt gróf Hoffkirchen parancsnoksága alatt, egy nyar-goncztsízt által, az actio színhelyére s ez a segítség egy csomó önkéntessel, kiket Commercy herczeg vezetett, ép akkor érkezék meg, midőn Savoyai Jenő alatt a lovat kilőtték; a későbbi világhírű hőst Commercy s az önkéntesek fedték,¹ Commercy s Hoffkirchen segítettek valóban válságos helyzetén. Ez az ütközet második momentum, melytől kezdve az összecsapás a keresztyének javára dől el. Megérkezik Bilbis kapitány, a bajor Arco lovasezred egy portyázásra küldött századával a mai tabáni temető felől s előront a betegsége daczára lóra kapott fiatal választófejedelem, testőrezrede — a mai második számú bajor ezred — két zászlóaljával s míg a várfalakon a török ágyúi megdördülnek, néhány hirtelen elővonszolt bajor mezei ágyú is megszólal: jancsárok és spáhik vegyesen futnak a vár felé, a hova őket Savoyai Jenő, Commercy herczeg s a lovasság, egészen a földött-út aljáig üldözik. Kétséget nem szenved, hogy a vakmerő törököt, mely a keresztyén részről jött erősítés daczára számerőben nem állott hátrább az ostromlóknál, a visszavonulásra első sorban a császári őrs megjelenése birta. Okkal tarthatott az elvágatás veszélyétől: attól, hogy e császári őrsöt a városmajor felől nagyobb számú lovasság fogja követni s mindamellett, hogy célját annyira sem érte el, hogy legalább a redouteot megközelíthette volna, kénytelen volt visszavonulni. A rövid ideig tartott küzdelem drága áron ért véget: a Steinau-ezred derék alezredese, Zwitterdal, elesett; Bilbis kapitány erősen megsebesült s valami 40 ember veszett el. A törökök veszteségét nem leheté kitudakolni: szokás szerint visszaczipelték a várba

¹ Ezt csak a félhivatalos Straordinario (írott másolati példánya a Hadi Ltárban) emeli ki.

halottjaikat is, sebesültjeiket is;¹ de ők is drágán fizethették meg a merész vállalatot, mert nemcsak a viárkok teljes bevégezéseig maradtak minden kicsapástól nyugodtan a bajor oldal munkásai, hanem még azontúl, tehát július 9-dikén is jóval túl tartózkodott a várpalotai török minden hasonló vállalatától.

Mikor Miksa tábornokaival és mérnökeivel a vár megszemlélésénél a palotai oldal előnyeiről tanakodott, emlékezhetünk, hogy ez előnyök közt különösen azt hangoztatták, hogy a palotai oldalról kényelmesben s biztosban lehet a várfalakat lövetni, mint az északi oldalról.² Ebben a pontban a tábornoki kar s velük Bádeni Lajos erősen csalatkozott. Nemcsak a Naphegyen állított, hanem a szent gellérti batteriák is annyira ki voltak téve a török ellenütegek hatásos játékának, hogy azok helyét minduntalan változtatni kellett. Perszè a hivatalos kútfőkben e miseriák nyomát nem igen lehet megtalálni; csak a naphegyi üteg szerencsétlen szerepét nem tagadják e források. De más tudósítások és pedig teljesen pártatlanok, megbízhatók, egy pillantást engednek vetnünk a bajor attak e részben való nehézségeire. *Bizonyos az, hogy július 10-dikéig Ismael basa nem kevesebb, mint öt üteget szerelte le a bajor választófejedelemnek,*³ noha pl. Bádeni Lajos csak a naphegyről vallja be, hogy azt az ő tanácsára, mielőtt a török leszerelte volna, tétette át máshová Miksa Emánuel.⁴ Ezeket előrebozsátva, miután e leszerelt öt ütegről nincsenek részletes tudósításaink, lássuk a működésben volt ütegeket.

Mindjárt a futóárkok megnyitása s a Szent-Gellért csúcsa alatt a gellérthegyi mai erőd nyugati vége helyén kezdett 22 láb széles föld-sánczú redoute megkezdése alkalmával, tehát június 23-dikán hozzáfogott egy csomó dolgos az *első szent-gellérti üteg* telepének vagy gátonyának ásásához is. E gátony hét 24 fontos réstörő ágyú számára készült, mely lövegek a várkastély előretolt nagy rondellájának homlokfalát voltak törendők. Mivel bizonyos — a sok eltérő kútfő zavaros adatai közül — csak az, hogy ezen üteg föladata a rondella homlokának, vagy orrának, tehát épen fala közepének ágyúzásából állott: helyét legbiztosabban úgy határozhatjuk meg, ha a mai gellérthegyi erőd *nyugoti* végétől a széles úton 100 méternyi vonalat húzunk *nyugot felé*, e száz méternyi vonal

¹ A kirohanásról szólnak Badeni Lajos június 30-diki levele (Röder I. 185.), a bajor napló, a Főjelentés, Journaux és Foglietto Straord. — Badeni Lajos a lothringiai herczeget és a bajor lovas őrsöt meg se említi.

² Que les batteries estoient aisées à faire dans le penchant des hauteurs voisines...

³ Cormaillon bajor szolgálatban levő francia kapitány levele Buda alól jul. 10. ezt mondja: Du costé de l'attaque de Mr l'électeur voilà la cinquieme batterie, que nous faisons, encore dans la cinquieme les ennemis nous demontent nos pieces... (Párizsi külügyi Ltár. Autriche.)

⁴ Röder I. 192.

végétől, reá merőlegesen, a lejtőn lefelé, a várpalotai körönd irányában egy másik vonalat körülbelül ismét 100 méternyi hosszúságban. Itt, ennél a pontnál, a meredek serpentin-útban állhatott ez a 7 ágyús réstörő üteg valami 700 méternyi, tehát igen nagy légtávolságban a várpalotai köröndtől. Június 27-dikén végezték be ezt a batteriát, az ágyúkat a következő napokon belevonták s mikor július elsején a császári oldalon Károly ágyúi megszólaltak észak felől, dél felől ez a gellérthegyi bajor batteria is szomorúan kezdé hajigálni 24 fontos golyóit a rondella falának. Szomorúan, mondom, mert az aránytalan nagy távolság és a nagy declinatio miatt a lövegek működése teljesen meddő maradt s már július harmadikán a bajor hadi tanácsban határozatba ment, hogy ezzel a teleppel föl kell hagyni s az üteget új telepbe, jóval *lejjebb a Gellért lejtőjére* hozni.¹ A terv végrehajtásával azonban addig késlekedtek, míg a rondellán levő török batteriának alkalma nem lőn bebizonyítani, a mit Vauguyon az ostrom tartama alatt a táborból nyert tudósítások s az udvarnál hallott megjegyzések alapján XIV. Lajoshoz intézett jelentéseiben állított, hogy tudniillik a török tűzérő a császárinál sokkal jobb; mert ebből a 7 darabos ütegből, mely föntebb jelzett telepéből a rondellának ártani nem volt képes, a török rondellai üteg július 5-dikéig nem kevesebbet mint hármat szerelt le.² E napon azonban készen lőn a mintegy 160 méternyivel lentebb kezdett telep, azon a ponton, a hol a gellértserpentin-utak kezdetéhez a szőlő kisarkallik; lehozták a használható 4 ágyút, adtak melléje más hármat s ez a 7 ágyús (24 fontos, félkarthaun) üteg most már csak 520—540 méter légtávolságra levén a palotai nagy rondellától, mindjárt másnap, július 6-dikán, elég jó eredménnyel kezdé a rondella homlokát törni.

Sokkal kellemetlenebb tapasztalást szereztek Miksáék a *naphegyi* redouteba szánt batteriánál. A redoute nagyon lassan, nagyon óvatosan épült, hogy a benne elhelyezendő üteg a török contrabatteriák ellen megállhassa helyét. S még sem állotta meg. Tizenkét napig dolgoztak a redouteon s benne az ágyútelepen s mikor tizenharmadnapra, július 5-dikén, a munkával készek lőnek, azt vették észre, hogy a török is készen van kitűnő fekvésű ellenütegével. A naphegyi 10 ágyús (24 fontos, félkarthaun) üteg föladata kettős lett volna: jobboldali lövegeinek a

¹ Főjelentés.

² Doria di Cirié írja e napról: La prima batteria ridotta a 4 pezzi, tre essendo fuori di servizio, fa ogni volta minor male... Különben a cs. ágyúk materiája nem a legjobb volt. Nagyon hamar megrepedtek s Lothr. Károly folyton újakat kér, alig győzik neki küldeni. (Hadi registratura.) Egy ágyú repedése miatt Miksa Emánuel majd életét veszté; oda is izent Károlynak, hogy ha különb ágyúkat nem tud neki szolgáltatni, bizony elvonul Buda alól! (Tudósítás a táborból jul. 11. — Melléklet Schmettau jelentéséhez.)

várpalotai rondella oldalát kell vala töretni, baloldali ágyúi ellenben merőleges irányban az István-tornya melletti épületet veszik vala nyugot felől czélba. De, mint mondám, a batteria halva született gyermek volt. Még lőni sem kezdett, midőn már azt latolgatta Bádeni Lajos, hogy egy új telepre lesz szükség, mely a török bombavető mozsarainak s leszerelő ütegének nincs annyira kitéve, mint a naphegyi.¹ Július 6-dikán mindazáltal megkezdte a naphegyi üteg a maga játékát; a török ellen-üteg hatalmasan támogatva török mozsaraktól, vígan felelt versenytársának s mihamar leszerelt belőle egy ágyút s mire a nap lealkonyodott, egy másodikat is.² Másnap július 7-dikén a naphegyi batteria megszűnt volt létezni, a török ellenüteg teljesen szétugrasztá.³ Itt mutatta ki a török, hogy tűzérsege ha nem is általában a császárinál, de a bajorokénál mindenesetre többet ér. Aránytalanul sokáig folynak az előmunkálatok — két hétig — az egy üteg biztosítására s az már a második napon fölmondja a szolgálatot. Ha, a mi valószínű, Bádeni Lajos tervezte a telep építését: épen nem válik becsületére. Azt kell vala tennie, a mit 1849-ben a honvédség naphegyi réstörő ütegével történt. Följebb kell vala menni a teleppel valami 100 méternyire a lejtőn, a hegygerinczre s ott úgy lesúlyeszteni az üteget, mint a honvédek 1849-ben tették, hogy a török ellenütege, egyszóval semmi *egyenes* lövés ne férhessen hozzá, a mint a honvédekéhez a kitűnő osztrák leszerelő üteg a casino-utca tájáról semmikép hozzá nem férhetett.⁴ Igaz ugyan, hogy a mit Buda 1849-diki parancsnoka megtenni elmulasztott, azt Abdurrahman el nem felejté, t. i. a bombevető mozsarak állítását s ezek játszatását a naphegyi batteria ellen. De itt egy körülményt kell megfontolnunk. A mi századunkban a golyó pályájával régóta tisztában vagyunk, a XVII. században ellenben az erre vonatkozó fogalmak igen zavarosak valának. A lőtávolságot ezelőtt kétszáz évvel *csak* próbálövésekkel mérték, meg gondolomra számították.⁵ Torricelli — Galilei tanítványa — ugyan már megkísérté a század közepe táján Galilei törvényét a szabadon eső testek eséséről az ágyúk és mozsarak golyóira alkalmazni; de biz' ennek semmi haszna nem volt, míg Newton 1687-ben az ellenálló közegben eső testek törvényére rá nem jött.⁶ Ha tehát Bádeni Lajos lesúlyeszti a hegygerinczen lövegeit s ezáltal minden leszerelő ágyúüteget ártal-

¹ Doria di Cirié jul. 5. (Turini áll. Ltár), és Bádeni Lajos jul. 7-diki levele (Röder I. 192.).

² Tarini és Doria di Cirié jul. 6.

³ Doria di Cirié jul. 7. (Turini áll. Ltár.)

⁴ Némegy: Die Belagerungen von Ofen 1686. und 1849. 116. lapon.

⁵ Decker, Geschichte des Geschützwesens 92. l.

⁶ Decker, id. m. u. o.

matlanná teszen a naphegyi batteriára: nem valószínű, hogy a török gondolomra vetett, bizonytalan pályájú mozsárbombáival egyedül képes lesz e naphegyi üteget tönkretenni.

E naphegyi batteria helyett tervezett új teleppel gyorsan készen lőnek a bajorok; azon a dombon építették, a mély-úttól jobbra, melyet a mai hadnagy-, gyökér- és felsőhegy-utczák által határolt házsziget telkei elfoglalnak, és pedig 15 félkarthaun, azaz 24 fontos számára, melyek köteleessége csak a körönd oldalát lesz vala töretni. Július 8-án öt ágyút állítanak a telepbe s ez — mintegy próbaképen — az *L* kis rondellát (2. számú térképünk) majdnem egészen leverte,¹ sőt a mellette levő falat is kikezdé. Másnap már 10 ágyú működött e telepből a nagy rondella oldalai s az attól északra nyúló fal ellen s három napi játszás után tekintélyes rést ütött a köröndön és a falon.

A két ütegen kívül július 3-dikán egy 4 ágyús, 12 fontos üteg — a mai Döbrentei-utcza közepetájáról a dunaparti *K* (2. számú térkép) vízi rondella ellen kezdett már működni s végre a Naphegy legtetetjén, körülbelül a Lisznyai-utcza 30. számú ház irányában, július 15-dikén egy kis telepet állítanak néhány tábori ágyúnak a kirohanások fékezésére.²

Az első mozsártelepet szintén július 3-dikán készítették el, körülbelül a palota-utczának a szarvas-térre néző végében »a (palota-utczai templom helyén állott) mosé szomszédságában;«³ három, deszkából összerótt, pléhvel bevont alkotmány védte a török kicsapása ellen e tekenőt, melybe még az nap 5 darab 60—60 fontos bombát vető mozsarat állítanak be. E mozsarak bombái látszólag oly jó eredménynyel csapkodtak a rondellán forgolódó törökre, hogy másnap még két s pedig 140—200 fontos bombát vető mozsár helyeztetett melléjük, melyek löveteitől a várpalotai mosé tüzet is fogott. E tekenő szakadatlanul veté a palotába bombáit, háborgatta a rondellán s a dunaparti köröndnél összegyűlt törököket, tüzet gerjesztett magában a várban is, de nem volt képes a naphegyi üteget tönkretevő török ellenbatteriát leszerelni. Július 11-én e 7 mozsaras tekenőtől északnyugotra valami 40 lépésnyi távolságra, körülbelül a szarvas-tér közepén, egy második tekenő készült el 3 mozsárra: tehát július első felében már 10 mozsár röpíté hatalmas, lusta piluláit a várpalotát védő török nyakába; támogatván a gellérthegyi 7 (24 fontos) ágyú, a hadnagy-utcza vége melletti 10 (24 fontos) ágyú s a Döbrentei-utczai 4 (12 fontos) kisebb lövegjátékát, míg a Gellért-

¹ Doria di Cirié jul. 8. (Turini áll. Ltár.)

² Bajor napló.

³ Doria di Cirié jul. 3. »Batteria delle bombe, vicino alla moschea...«

hegyen, meg a Naphegyen a völgyet söprő nagyobb tábori ágyúk vigyáztak Argus szemmel a netán kimentani hajlandó törökre.¹

Július közepetáján kiadta Miksa Emánuel a contravallatiók készítésére a parancsot, hogy apródonként tovább víve s a császári részről a svábok és magyar hajdúk által készített contravallatiókkal majdan egyesülve az egész várat körülfogják s megakadályozzák a török kicsapást véglegesen. Előre is kimondhatjuk, hogy a munkával a bajorok nem lőnek az egész ostrom alatt készen. A vonalnak a naphegyi nagy redoutetól kellett volna kezdődnie s a mai mészáros-, márvány- és Karácsonyi-utczák helyét a koronaőr- és Győző-utczák közt keresztülvágván, körülbelül a mai déli vaspályaindóházig érnie, a hol összehatalálkozott volna a császáriak T alakú contravallatiójának hosszabb ágával. A svábok ugyanis július elsején kezdték meg a kis Svábhegy keleti lejtőjén és Szilágyi Sándor városmajor-utczai (38. számú) házában keresztül a retek-utczai nagy ütegig vonták a császári contravallatio keresztágát s e vonalnak a városmajori Maros-utczába eső közepéből az ördög-árokka csaknem párhuzamosan a mondott vaspályaházig a magyar hajdúk húzták meg másik ágát, mely aztán később északnak egész a Szent-Pál-völgyét metsző circumvallatióig meg lőn nyújtva².

Annál szorgalmasabban dolgoztak azonban a bajorok az aknákon. Hisz tudjuk, a várszemle alkalmával tartott tanácskozások ez aknákra nagy súlyt fektettek! Az a fiatal török zászlótartó, a ki július elején egy nő miatt tisztjét megölve, a várból kimenekült s a lothringiai herczegnek a török aknák helyét megmutatta, július 4-dikén a herczeg parancsából átjött a bajor fejedelemez s itt is megmutatá a várpalotai rondella alatt ásott török aknák tájkát.³ Bádeni Lajosnak már addig is célja volt, mihelyest lehet, aknák furatása által a rondella contrescarpján készült s már említett török védczölöpzetet (mely mögül a török tetemes kárt okozott kézi gránátjaival s puskáival a futó-árkokban dolgozóknak) lerontatni s egyúttal az árok elfoglalását ekként előkészíteni. Most, midőn tudta, a mit különben is gyanítania kellett, hogy a török is aknát ásat e helyen az ostromlók ellen: előbbi céljához egy második,

¹ Staudinger id. m. 126. lapján, egészen alaptalanul, jul. 9-dikén 31 ágyúval löveti a várpalota falait. Honnan vette azt az absurd állítást, hogy e napon a mélyút melletti (10 ágyús) üteg 20 drb 24 fontosból állott?

² A contravallatiót nem szabad összetéveszteni a circumvallatióval, mint sokan — pl. Häufler is a művéhez csatolt térképen — teszik. A contravallatio mindig az ostromló sereg és az ostromlott vár között fogta körül a várat, a védők kicsapásai ellen. Innen van neve is (contra-vallatio), mert rendes ostrommű volt. A circumvallatio pedig csak akkor fordul elő, mikor a vívó sereget egy, fölmentésre jövő erő ellen kell megvédeni; tehát a circumvallatio a várvívó sereg és a fölmentő haderő közt terül el és így természetesen sokkal nagyobb gyűrű mint a contravallatio.

³ Tarini jul. 4. (Turini áll. Ltár.)

tudniillik a török ellenaknák kilyukasztásának terve járult. A mint hát az a főntebb említettem futó-árok, mely 20 lépésnyire a rondellai árok contrescarpjától vele párhuzamosan vonatott, elkészült, július 7-dikén a futó-árok két végébe beleállítottak az aknászok. Az argusszemű török a munkát hamar észrevette s megkezdé ellene a kézi harcztot. A rondella árkából s a védczölöpök mögül a kézi-gránátok százai zúdultak az aknászokat fedő dolgosok és őrség nyakába s míg az akna száját biztosítani sikerült, valami 40 bajor, száz és császári katona hullája fedte a véráztatta kis darab földet s egy csomó legénységen felül 2 almérnök is súlyosan megsebesült. Sőt, ha a vívósereg csak a védelem actiójára szorítkozott volna e vállalatnál, valószínű, hogy az aknák bejáratával az aknászok soha el nem készülnek. Kénytelen volt a furás folyama alatt Miksa Emánuel támadóba menni át s néhány tuczat gránátossal a rondellai árok contrescarpején épült török czölöpzetet valóságos ostrom alá fogatta. Érdekes, hogy az ostrom alatt mindakét részről oly nagy mérvben használt, leghatásosabb ölö-szer, a kézi gránát, itt sem téveszté el hatását. Az előbb még vakmerőn dobáló török, a még vakmerőbb támadás elől azon hiszemben, hogy az aknászok munkája csak hadicsel, az árok ellen a bajorok formális rohamot intéznek, nagy kiáltással megriadva vonult vissza s a rondellai árok egész közepét üresen hagyta hátra a keresztyén kézi gránátok vidám pattogásának.¹ E jól sikerült támadás hatása alatt másnap az elkezdett aknák száját Bádeni Lajos a maga kedvencz, pléhvel bevont gerenda-mellvédeivel fedette el s biztos összeköttetésbe hozatta a futó-árkokkal s mivel a török védczölöp szomszédsága a mindenre kész jancsárok miatt nagyon veszedelmes lehet, mindegyik akna mellé jól földött állásban 60—60 válogatott gránátost helyezett el. Július 10-dikén már 50 lábnyi mélységben turkáltak az aknászok a rondella glacisjának gyomrában s remélni lehet, hogy, ha az akna megtöltése is ily jól sikerül, akkor nemcsak a palisadokat, nemcsak az árokban levő török elsánczolásokat teszi az akna tönkre, hanem magát a kövezett escarpeot is szétveti, az árok egy részét betemeti s utat nyit a rondellán tört rés könnyű megmászására. Július 12-dikén a keresztyén aknák annyira haladtak, hogy már csak egy ölnyi ásás volt hátra, mely munka után a löporral való töltés munkája következett volna. A török ellenaknászok érezték, hallották a keresztyének működését s Ismael kész volt tervével, mely szerint nemcsak betemeti a bajor aknákat, nemcsak elrombolja a mellette levő logementokat saját ellenaknája fölrobbantása által, hanem, ha lehet,

¹ Doria jul. 7. (U. o.) és a bajor napló, meg a Főjelentés.

kicsap s érzékeny kárt fog okozni az ostromlóknak. Lázás sietséggel dolgoztatá aknászait, hogy addig, míg a bajor aknák megtöltetnek, legalább azon egyik szóraknával (fougade)¹ legyenek készen, mely a mai felsőpalota-utczába — a mai várkaputól valami 180 méternyire — eső (tehát baloldali) bajor akna ellen volt irányítva. Július 14-dikén, d. u. csakugyan föl is robbant a török fougade, épen akkor, midőn a bajor akna-kemenczéket a lőporzsákokkal megtöltötték. De akár azért, mert nagyon sietett vele Ismael, akár azért, mert félszeg intézkedéseket alkalmaztak² a különben igen ügyes török aknászok: a fougade elrombolt ugyan néhány földművet, de a keresztyén aknáknak mi kárt sem tön. A megrongált földműveket másnap könnyű szerrel kijavíthatták a bajorok s kényelmesen bevégezhatték a két akna töltését is. Rajtuk volt a sor az aknaharczban egy elhatározó sakkhuzást tenni s ezt meg is tették: július 16-dikán korán reggel mind a két bajor akna fölrobbant. De hogyan? A tegnapelőtti török fougade ha célját téveszté is, legalább egy napi alkalmatlanságot okozott a vívóknak s nem tön kárt magának a töröknek. A bajor aknák ellenben nemcsak nem érték el céljukat, nemcsak érintetlen hagyták az escarpert, a contrescarpot s a török véd-czölöpöket, hanem az egyik kárt tön maguknak a bajoroknak is. A baloldali, mely ellen a török július 14-dikén sikertelenül robbantá föl fougadeját, legalább egy kis részt vetett a contrescarpe földjéből az árokba. Nem ártott, nem használt: csak az idő s a véráldozat, melybe furatása került, veszett kárba. Ellenben a jobboldali a szomszédos bajor logement-kat — azokat a szép pléhes mellvédeket! — tönkretette, valami 5 katonát megölt, egy csomót megsebesített, a rondellai árokba pedig csak egy kövecset se vetett. Mintha török ellenakna volt volna! A bajor hivatalos napló megmondja e balsiker okát.³ Az aknák függőleges irányban elég mélyek voltak ugyan, de vízszintes irányban nem nyúltak be a rondellai árok feneke alá elegendő távolságra. A keresztyén ügyetlen aknász rendesen vagy *irányt* tévesztett a mélységben, vagy, a mi épen itt történt, nem tudta magát a *távolságot* illetőleg tájékozni. Mennyivel többet ért nála a practicus eszű, értelmes török aknász, kit csak Vauban francia aknászhai múltak fölül! Mikor a török várat ostro-

¹ Fougade, fougasse, szórakna, galleriák, folyósok nélküli egyszerű akna. Megásnak egy kútat (egyenest, vagy rézsút), ennek a feneke mellett az oldalába egy ládában lőport helyeznek el, honnan a fölrobbantást eszközölő cső (mely bőrből készül, lőporral van töltve s lőporkolbásznak neveztetik) kivezet a fölszinre. A földszinttől 10 ölnyi merőleges mélységben ásott fougade 100 mázsa lőporral töltve oly kerületet vet föl, melynek átmérője 20 öl. A mélység vagy a fölvetendő terület nagysága arányában kell a lőportöltésnek is többülni.

² Főjelentés.

³ Die andere, auf rechter Hand aber, indem selbe nicht weit genug geführt worden... stb.

molt s aknát akart a fal alá furatni: aknamesterei, többnyire kis-ázsiai törökök, meg örmény kőművesek, egy hosszú, előre megmért zsinegre követ, vagy ólmot kötve, sötét éjjel a fal felé lopózkodtak s egy bizonyos alkalmas ponton a kő- vagy ólomdarabot a fal aljához vetették, a zsinetet, hogy kihúzódjék, megrántották, aztán elvágták. Így megtudták, hogy attól az alkalmas ponttól hány ölnyre kell lefelé haladni. S mikor aztán a függőlegesen és nem rézsút ásott akna a kellő mélységet elérte: akkor haladtak a megmért távolságra vízszintes irányban, s míg a zsineggel megmért távolságot befelé, a föld gyomrában, el nem érték: addig nem volt készen az aknájuk; addig gondolomra való kockáztatással a jó siker útját be nem vágták.¹ Ha Müllers uram, a bajor tüzérkapitány, a ki, úgy látszik, szükségből vezette a két aknamunka egyikét, hasonlóképen cselekszik vala: bizony nem éri kár a bajort a török helyett.² Miksa és Bádeni Lajos, bármennyire boszankodtak is a balsiker miatt: utóvégre is kénytelenek voltak a rossz játékhoz vidám képet vágni. Az előbbi Lipóthoz, az utóbbi nagybátyjához intézett levelében azzal vigasztalódik, hogy egy haszna mégis van a fölrobbant aknáknak: legalább nyugodtan lehet az árok elfoglalását, illetőleg a contrescarpon való állásfoglalást végrehajtani; nem kell attól félni, hogy abban a töröknek ellenaknája van, mert, ha volna, a rázkódás azt betemette volna.³

Az aknák fölrobbanása után a várpalotai török mind a rondellához s a falakhoz özönlött, elfoglalta helyét s fegyverhez kapott. Azt hitte, hogy a bajorok az árok czölöpjeire rontanak, az árkot elfoglalják. S valóban az intézkedést, a parancsot erre nézve Miksa Emánuel július 15-dikén kiadta s a robbantás a véres játék bevezetéseül volt csak szolgálendő. Több mint három hét óta dolgozott már a bajor sereg Buda alatt, a nélkül, hogy, a mi magát az ostromot illeti, bármi csekély előnyt tudott volna fölmutatni. A császáriak legalább bevették az alsóvárost és sikerrel törezték a falakat; a bajorok semmit sem haladtak még előbbre, ágyútelepeikkel pedig folytonosan bajuk, kellemetlenségük volt. S daczára annak, hogy a fiatal uralkodó halált megvető bátorsággal exponálta személyét; daczára annak, hogy Bádeni Lajosról jóakarói csak szépet beszéltek, s a legcsekélyebb dolgot is igyekvének Lipót és neje fűleihez juttatni s őt — mint Schmettau mondja »so gar zu einem Sohne Martis erheben« (mert még mindig tervben volt, hogy Bádeni

¹ Marsigli ismeretes művében: *Stato militare dell' imperio ottomano*...

² Müllerset különben egy tábori tudósítás jul. 14-ről (mellékl. Schmettau jelentéseihez) dicséri

³ Miksa levele Lipóthoz jul. 17. (Hadi Ltár.) és Röder I. 196. — Bádeni Lajos Bádeni Hermanhoz.

Lajos a császár-királyné tesvérét nőül vegye): daczára mindennek a bajor attakirozással a császári udvarban elégedetlenek kezdettek lenni.¹ Érezte ezt Miksa is, Bádeni Lajos is ösztönszerűleg s a két ifjú herczeg elhatározá az aknák sikertelen robbanása után, hogy a balsiker ellenére a *contrescarpon állást foglalnak, magukat oda befészkelik* (belogirozzák). Meg kell nekik adni, hogy tervüket ügyesen hajtották végre még az nap. A robbantás után készen váró törököt nem bántották, hagyták eltelni az egész napot s midőn a kárörvendő török megnyugvással látta, hogy mi sem történt: az éj leple alatt csöndben s hirtelen fogtak a munkához.

A *contrescarpeon* való állás-foglalás és befészkelés czélja volt: oly daczműveket emelni a rondellával szemben, hogy az ezek védelme alatt föllállítandó ütegből a rondellán tört rést tetemesen kitágítani, azután pedig magát a rondellát minél előbb elfoglalni lehessen. Fontos dolog volt hát a logement, a befészkelés zavartalan végrehajtása, szemben az alig néhány ölnyire a rondella lábán elterülő mellvédes zwingerrel. Mindenekelőtt a rondellai kapu torkában fekvő *G* zwinger *H* sánczolatát kelle¹ meglepni s elfoglalni, hogy a török az árok hídján át a befészkelési munkálatokat meg ne gátolhassa; azután az árok fenekét is nagyobb számú katonaságnak kelle megszállania, hogy a török a veszedelmes kézi gránátokkal az árokból se zavarhassa a logement-on dolgozókat. E tervbe vett czéloknak megfelelően a rondellai árok hídjától *jobbra*, a *H* retranchement elfoglalására 10 gránátost és 140 jó lövést rendelt ki a bajor uralkodó 1 kapitány és 1 hadnagy alatt, a kiket a szükséges sánczeszközökkel 100 dolgos fog követni, megfelelő távolságban pedig mint tartalék szükség esetére a Bádeni Lajos ezredének egy zászlóaljja leszen föllállítva. Ez volt a *jobbaldali* rohamoszlop. A *baloldali rohamoszlop* ellenben, mely föladatául a *contrescarpon* való befészkelést nyerte, a hídtól balra a következő rendben volt fölvonulandó: 40 gránátosnak és 50 lövésznek egy kapitány és egy hadnagy alatt a *contrescarpei* török védczölöpök közül kelle elhelyezkednie; mögöttük 1 mérnök, egy kapitány és egy hadnagy alatt 100 ember a befészkeléshez fog nagyjából; ezeket 400 dolgos követi a logement befejezésére 100 ember fedezete alatt s támogatásukra a szarvas-téri mozsártelep mellett egy száz zászlóalj vonul ki szükség esetére, de mindezekon fő'öl 100 káplár kurta alabárdokkal a híd alá megyen; — s végre a középen a két rohamoszloptól egyenlő távolságra egy harmadik zászlóalj

¹ Schmettau jul. 18. (»mit den Churbayerischen ist man allhier — Bécsben — nicht alldings zufrieden«) és Dispacci jul. 21.

² Második számú térképünk.

— a bajor választó testőrezredéből — második tartalék gyanánt helyezkedik el.¹

Éjfél előtt 11 órakor kezdődött a legnagyobb csendben az actió. A jobboldali rohamoszlop vezetője báró Kottulinszky kapitány a Bádeni Lajostól vett utasítás szerint, mely úgy hangzott, hogy a retranchement-t hirtelen meg kell lepni, mögötte földve maradni s a törököt nem üldözni, hanem csak az árokba s a hídra nem eresztetni, — oly nesztelenül közeledék a rondella árkán készített czölöpzethez, hogy a török őt csak akkor vette észre, mikor már a palisadeokhoz 4 lépésnyire jutott. Nem volt nehéz a megriadt törököt az árokba, innen a *H* retranchementra követni s mikor aztán a retranchement mögött s a falaknál a török összeszedte magát s szokás szerint kézi gránátjai százait zúdítá a bátor keresztyén csapat nyakába: már e csapat a retranchement-től földve visszakergethető többé nem vala. Kottulinszky a lehető legkitűnőbbben oldá meg föladatát. Vele egy időben a baloldali rohamoszlopból Vaubonne Badenezredbeli kapitány a 100 káplárral ép oly gyorsan, ép oly nesztelenül jutott a híd alá, kikergeté innen is a meglepett törököt, a véd-czölöpöknél pedig a gránátosok és lövészek tüzének védelme alatt a dolgozók megkezdték a magukkal czipelt Bádeni Lajos-féle deszkamellvédek fölállítását, a befészkelési munkálatokat s folytatták az egész éjen keresztül. — Az árok megtisztítása, a meglepett törökség kikergetése oly gyorsan ment végbe, mint azt óhajtani lehet. Alig egy negyóraig tartott a roham e része s bár azután a török az egész vonalon irtózatoss tüzelést kezdett, a fontos pontok elfoglalásán a következő harc már nem változtathatott. Pedig a meglepett török, a kérdéses állásokból kiszorítva, ugyancsak vadul védte magát: 40—50 embere veszett oda a támadóknak, köztük az általánosan becsült és szeretett gróf La Fontaine császári altábornagy, ki ekkor mint a viárkok napos tábornoka ellenőrizte a munkálatokat s egy jancsár golyója kioltá életét; továbbá egy bajor, egy száz és egy császári hadnagy. Megsebesült gróf Aspremont vezérőrnagy, báró Kottulinszky, Vaubonne kapitány s a 40 lövést vezénylő Badenezredbeli fiatal hadnagy. Örömmel írta meg a szép sikerű befészkelés hírének Miksa császári ipának s kiemelvén a rohamoszlopokat vezető tisztek, különösen Kottulinszky és Vaubonne kitűnő magaviseletét, levelét felőlük így zárta be: »parancsaimat nemcsak a legpontosabban hajták végre, hanem az árokba s a retranchementba oly kitűnő bravourral rontottak, hogy a méltányosság megköveteli tőlem őket Fölséged színe előtt megdícsérnem.²

¹ Julius 15-diki dispositio. (Hadi Ltár, a karlsruhei ered. után)

² Miksa levele jul. 17. (Hadi Ltár.); továbbá a bajor napló és Lajos levele Rödernél I. 196.

Julius 16-dikának éjjele, mint említém, a rondellai árok contrescarpján való elsánczolással telt el s a következő éjjelen két hatalmas, magas ostrom-művet emeltetett Bádeni Lajos, két bástyapárnát vagy cavaliert (2. számú térkép *A*, *B*) a híd előtt és balra a réstől a mai felsőpalota-utca felé, melyek célja hármass volt, ugymint a rondellai kaputól és hídtól távol tartani az ellenséget (*B* cavalier), aztán megakadályozni, a mennyire lehetséges, a rondellában tört résnek elpalissadrozását (*A* cavalier) s végre elősegíteni a rondella szétzúzására állítandó 24 fontos, 4 ágyúból álló új ütegnek, meg egy 4 mozsárból álló tekenőnek elkészítését a contrescarpon (α és β 2. számú térképünk). A munka, daczára Bádeni Lajos mellvédeinek, melyeket itt a rondella alatt, tehát a várat védő töröknek úgyszólván a torkában, nagy sikerrel alkalmazott, igen kinos, igen nehéz vala. Ismael basa tudta, hogy e cavalierok s ez üteg fogják a rondellának, ha a segítség kívülről nem jő, a kegyelemdőfést megadni s tőle kitelhetőleg megtőn mindent e veszedelmes művek megakadályozására. Mint Abdurrahman a sarki bastionon, ő is az egész éjjelen át a rondella tetején hatalmas tüzet gerjesztett s ennek világánál lötték válogatott janicsárjai a Bádeni Lajos deszkamelvédei mögött dolgozó keresztyéneket. Gyönyörű, de rémes látvány lehete az éjjeli harcz. »Vagy elkészülnek e cavalierok a fából, a pléhből, a földből s minden kigondolható anyagból készült védszerek segélyével — mondá az ezen éjt megelőző napon Bádeni Lajos¹ — vagy irtózatosan csalatkoztam számításomban«. Az őrgróf nem csalatkozott. Reggelig a két cavalier nagyjából elkészülhetett, sőt az új üteg és a mozsárteknő számára is előkészíték a dolgozók a kellő helyet. A cavalierokat Miksa 30—40 kitűnő lövészszel rakta meg s másnap mindjárt érezhető volt az intézkedés haszna. A török a rondellai kapu előtt összegyűlt a nap folyamán többször is, hogy kirohanjon, de a bástyapárnák miatt szándékát nem merte végrehajtani. Éjjel a batterián, az új üteg telepén dolgozott a keresztyén csapatok egy része, míg a török a rondellán tört rés mögött kettős sorban oly erős véd-czölöpszetet emelt, hogy az, ha tán lehetséges, majd erősebb volt, mint maga a rondella fala s mintegy kihívta a készülő félben levő üteget maga ellen.² A bajorok tanácsosnak látták ismét az aknamunkához fogni s a contrascarpe logementjából furatni egy aknát a rondellai rés alá; de egy bombájuk az István-tornyának zsindelyfedelét folygyújtá, a török a tüzet nem oltotta, hanem fölhasználva annak világát, lövései

¹ Bádeni Lajos levele Rödernél I. 198.

² Tarini levele jul. 18. (Turini áll. Ltár.) és Grimani jelentése jul. 21.

és kézi gránátjai által elkergette az aknához fogni akaró bajorokat. 16 halottat, köztük Rheding, Steinau-ezredbeli (bajor) alezredest és egy sebesültet vesztenek Bádeni Lajosék e kísérlet alatt; de a következő éjen, nagyobb elővigyázattal ugyan, megújíták azt. A logemento-n a Duna felé árkot ásatott Miksa Emánuel s ebből kezdeté meg a két kamarás akna előmunkálatait s a dolgozók fedezésére egyúttal egy rohamgyültér is elkészült, 2 zászlóalj befogadására alkalmas, sőt a Duna partján, a mai *vizmű* helyén július 21-dikére virradóra 3 mezei ágyút s állíttatott a *K* rondella és a mellette levő palissade mögöl netáni kicsapó török ellen.

Ez utóbbi munkálatokat Ismael kevésbbé háborgatta; neki minden figyelme a contrascarpon épülő batteria ellen irányult. E telep helyzete — azt meg kell adni — egyike volt a képzelhető legnehezebbeknek. Annyira lesülyeszteni, hogy a rondellán elhelyezett török lövészek a dolgozokat ne háborgassák, nem leheté; mert ha lesülyeszti, akkor nem töretheti a falakat; a török mozsarak bombái, e 60—200 fontos szörnyek ellen pedig Bádeni Lajos pléhvel bevont gerenda-ernyői alig értek valamit.

Igy történt, hogy július 20-dikáig a már elkészült batteriába bevont 4 ágyút Ismael basa *leszerelte*, teljesen használhatatlanná téve¹ s július 29-edike éjjelén új 4 ágyú számára véres küzdelem között kelle a telepet tarthatóvá tenni. De hát végre sikerült a nehéz munka; július 21-dikén este a 4 ágyú harcra készen állott a gátonyban, sőt mellettük a tervezett 4 mozsaras tekenőbe is beállíttatott már mind a 4 mozsár.

Tudjuk, hogy a rondella előtti mély száraz árok szélessége 24—26 méternyinél több nem volt; a contrascarpon álló ágyú hát a rondellától legföljebb 30—32 méter távolságból küldheté bordatörő golyóit. Hogy ily közelből nincs az a még oly jó palissade is, mely a rést a 24 fontosak kemény rúgásaitól sokáig megvédhesse; azzal tisztában volt Izmael. Mielőtt hát július 22-dikén a bajorok új ütege megkezdte volna romboló játékát: Abdurrahman és Ismael basák elhatározták a legvégsőt megkísérteni.

Már az azelőtti napon jelenték a kémek és szökevények, hogy a várpalotai török kimentani készül. A bajor fejedelem maga bejárta július 21-dikén este az előőrsöket, a futó-árkok legénységét és tisztjeit éberségre s vigyázatra buzdította. Egész éjjelig feszült figyelemmel leste a készenlevő katonaság: mi fog történni s miután éjfélutánig minden

¹ Grimani jul. 21. Ezt a körülményt Badeni Lajos is, a bajor napló is szépen elhíallgatja.

csendes maradt, az említett két cavaliert és a közeli futó-árkokat őrző százszok tisztjeikkel együtt lassacskán elkezdtek szundikálni,¹ a tartalék pedig gondatlanul tanyázott a rohamgyűltéren. Mintha csak ezt a pillanatot leste volna az éberszemű török: július 22-dikén hajnali szürkületkor részben a rondellai kapun, részben pedig a *K* rondella melletti czölöpök mögül valami száz elszánt jancsár irtózatossal Allah-kiáltással rárohant a szunnyadókra s míg a félálomból fölriadt százszok eszevezett futásnak eredve² védtelenül, ellenállás nélkül hagyták magukat kaszaboltatni s vitéz ezredesüket, Löben Jánost, a ki karddal kezében akarta a futókat visszaűzni, összeaprittatni hagyták, a zavarba jött csekély számú bajorság is meghátrált, a jancsárok pedig egyenest az új ütegnek tartva, a magukkal hozott szerek segélyével mind a 4 ágyút, sőt még egy mozsarat is, beszögeztek, a telepet védő bajor tűzéreket leapríták, sőt Gschwindt bajor tűzérezredesen egy jancsár oly hatalmas vágást ejte, hogy a derék főtiszt abba pár nap múlva belehalt. Szinte hihetetlen, de maga a választófejedelem mondja, hogy a 100 jancsár valami 100 száz és 30 bajor katonát (köztük még báró Friese, Löben-ezredbeli kapitányt) megölt s valami 120 embert (köztük a Kuffer-féle százsz ezred alezredesét) megsebesített s a mészárlás még tovább tart vala, ha De la Verge császári altábornagy és Rummel bajor tábornok a császári Beck-ezred és Bádeni-ezred egy-egy zászlóaljával visszavonulásra nem kényszerítik a vakmerő, minden képzelmet fölülhaladón elszánt jancsárokat, kik az egész véres affaire alatt csak 25 embert vesztenek.³

Nemsokára a helyszínén termett Miksa is Bádeni Lajossal, meg a tábornoki karral; a futó-árkokba új hadi népet vezényeltek, császáriakat meg bajorokat s a rend negynehezen helyreállott. Szerencsére sikerült a beszögezett egy mozsárból s a nagy ágyú hármából a szöveget eltávolítani s a kirohanás után két óra múlva a 3 ércztorkú szörny megkezdte játékát a rondella ellen, sőt a mozsártelep is vígan röpíté lusta löveteit

¹ Grimani jelentése jul. 23. — Grimani e nap ebéden volt Miksánál, s ennek szájából hallotta ezt.

² Henrik százsz herczeg naplója írja: »welche (a százszok) ihre Officirer im Stiche lassend, schändlich retiriert hatten.«

³ Főforrás Grimani id. jelentése, aztán Főjelentés, Journaux, bajor napló és Miksa levele (Röder I. 200.); továbbá Doria, tudósítások a háborúból (mellékl. Schmettau jelentéseihez) és a százsz »Diarium.« Ez esetet a Deák Farkas fordította (Budavár visszavétele etc. 113. lap.) százsz napló (ép úgy persze, mint az én általam most idézett százsz »Diarium«) jul. 12-dikére teszi. Ezt Deák Farkas nem érti (l. id. m. 113. lap jegyzetét). Pedig nem kell ám genialitás (l. id. m. 6. lap) annak a tudásához sem, hogy a németek protestáns része a XVII. század végén a régi naptárt használta a Gergely-féle helyett, mely a XVII. században 10 nappal járt előbbre az ő naptárnál. Hogy az ő általa fordított s függelékben adott százsz napló mindvégig az ő kalendáriumot használja, azt Deák Farkas nem vette észre! Vagy nem tudta?

a palotai épületekre. A sor arra a mozsásra került, melyet a jancsárok harmadfélórával azelőtt beszögeztek vala. A mozsár kiokádja hatalmas töltését, a lőpor füstje szétlebben, egy pillanatnyi csönd áll be s e pillanatnyi csönd után velőig ható, irtózatos dördülés reszketteti meg az eget, a földet s a medrében nyugodtan folyó vén Duna hullámain. A várpalotát ostromlók szemei előtt elsötétül a világ, mintha mindannyija megvakult volna, vagy mintha a mozsár bombájától szíven talált fölkelő nap bukott vón' vissza a keleti láthatár alá. Lába alatt meging a talaj, lélekzetét sűrű füst fojtogató bűze szorítja vissza torkába a bajor katonának, mintha az alvilág, a rebellis pokol gőze tört volna utat magának a föld kérgén keresztül épen Buda falai alatt. Mintha az ég szakadt volna le: úgy töpöri le lábáról a nehéz légnyomás a megrémült harczost. A Duna nymphái megőrültek: az évezredek óta csendes komolysággal folyó víz kilódul a pesti partra s megszalasztja a redouteokból az ott örökdő magyar katonaságot és a császári dragonyosokat. ¹ Tűzokádó hegy támadt tán a zaklatott Buda közepében? mert kődarabok, sziklák zuhannak a vár lábához rémítő magasból; vagy tán a vén Föld unta meg az utolsó ítélet napjára várni s kilöki kebléből a még porrá nem vált holttesteket? mert itt egy emberi fej, amott egy kar vagy lábszár, emitt ismét egy idomtalan hústömeg csapódik a viárkokban meglapult, vagy botor, vad futásnak eredt katona hátához.

A jelenet irtózatos; emberi toll azt le nem írhatja. A Zsigmond király kevély palotájából löportárrá alakított tömör épület (2. számú térképünk *h h* betűk) tüzet fogott, 8,000 mázsa lőpor ² a légbe repült s 1500 török férfi, asszony és gyermek iszonyúan szétroncsolt hulláit szórta el Buda körül a szélrózsa minden irányában. Malomkö nagyságú kövek vetődtek még a pesti partra s ott néhány katonát megöltek. A füst elsötíté az eget s két óra hosszán át, mint a legsötétebb éjszakán, nem lehete a várat látni.

A mint az irtózatos robbanástól szinte megdermedt bajorok futóárkaikban egy pillanat múlva magukhoz tértek, azt hitték, hogy az aláásott aknáktól az egész várpalota légbe repült s az előretolt őrsök is lármát csapván, állásaikat újból s oly rohamos gyorsasággal hagyták oda, hogy az ész nélkül neki iramodott s ijedt tömeg egymást borítja föl, egyik a másik hátán bukdácsolt, sőt a futó-árokból az ágyúüteg

¹ A Főjelentés ezt írja: . . . les eaux du Danube grossirent comme quand la marée monte par le flux et reflux, en sorte que les dragons, qui gardoient les redoutes que nous avions sur le bord de cette rivière du costé de Pest, furent obligés de les abandonner à cause du débordement.

² Szökevények később plane 12,000 mázsáról beszéltek. Abban, hogy valami 1500 török (férfi, asszony) veszett oda, minden tudósítás megegyez.

A július 22-diki nagy robbanás.

mellett álló választófejedelmet is a sötétben föltaszítá s rajta keresztül futott. Szerencse, hogy úgy nem járt Miksa, mint egyik főtisztje Rabutin, a kinek hátán — mint Bádeni Lajos erőteljes irálya mondja — olyan gyalogsétát tőn az irháját czipelő bajorság, hogy két napig nyögte bele az ágyat.¹ »Nagyobb fáradságba került őket megállítani, — írja a Főjelentés — mintha az ellenség csiklandozta volna már kardja élével oldalbordáit.²

Mikor aztán a füst eloszlott, a rend helyreállott, a betegeskedő Károly és Miksa is lóra kaptak s a tábornoki kar kíséretében átlovagoltak Pestre, hogy szemügyre vehessék azt a rést, melyet a lőporrobbanás a palotában okozott. A rés valóban nagy, valami 60 lépésnyi volt legalább is. Az a kérdés, ki s mi volt a robbanás okozója?

A bajorok az érdemet maguknak vindikálták s azt mondták, hogy — mert a robbanás épen akkor következett be, midőn a két órával azelőtt, a kirohanás alkalmával beszögezett, de ismét használhatóvá lett árokpárti mozsár bombáját a várpalotába veté — ennek a mozsárnak a bombája csapott a lőportárba.³

De maguknak vindikálták az érdemet a budai örmények is: Gábor szabó és társai, a minek megvan a maga története. Az áll, hogy Gábor szabó már június 18-dikán kelt három s a következő hetekben kelt más három levelében erősen sürgeté Diodató Jánost, bécsi barátját, hogy miután egy török csorbadzsi 1000 jó magyar aranyért szívesen ajánlkozott a lőportárat fölgyújtani, eszközöljön ki számára Bádeni Hermantól írásbeli ígéretet. Gábor szabó jót akart állni Bádeni Herman helyett, de a csorbadzsi nem hitt neki, Badeni Herman biztosítására várakozott, mint Gábor szabó írja, »a kutya.« »Fejemmel játszom, ha szököm, mondá neki, de a vár el fog esni, ha a lőportár fölrobban s én a keresztyénekhez futok.« Ezért kellett volna neki Bádeni Herman írásbeli ígérete.⁴ Ezt az ígéretet nem kapta meg s a lőportár mégis fölrobbant. Az örmények, Diodato és Gábor, azt állíták, hogy a csorbadzsi utóvégre engedett Gábor unszolásának s a mit tőn, utólagos jutalom fejében cselekedte. Az udvarban persze erre azt jegyezték meg, hogy olyan török, a ki effélét addig tegyen meg, míg a pénz markában nincs, nem élt még; nem hitték, hogy az örmény, vagy a csor-

¹ Bádeni Lajos levele (Rödernél I. 203.)

² Főjelentés, bajor napló, Journaux, Grimani s egyéb tudósítások (különösen mellékletek Schmettau leveleihez) élénk színekkel ecsetelik a robbanás okozta jelenetet.

³ Bajor napló Miksa és Bádeni Lajos levelei Rödernél.

⁴ Gábor levelei örmény nyelven és örmény titkos írással a bécsi állami Ltár Turcicái közt. Fordítását Kouyoumdjan Carabet úrnak, a bécsi keleti akadémián a török nyelv correpetitorának, köszönöm. (Láthatók lesznek ezek eredetiben a Tört. kiállításon is.)

badzsi keze volna a játékban, hanem okoskodtak úgy, a mint a Buda alatti császáriak, hogy tudniillik a robbanás lehet ugyan a bajor bombák eredménye is, de valószínűbb, hogy véletlen eset, elemi csapás.¹ Ennek a véleménynek adott aztán kifejezést a nagy publicumnak szánt hivatalos lap, a Foglietto Straordniario is,² a mi a bajor választófejedelmet végkép elkeserítette.

Mert Miksát, a dicsvágyó, kitűnni óhajtó fiatal fejedelmet a várpalotai oldalon tapasztalt mizeriák eddigelé is a lehető legrosszabb hangulatba hozták. Nem volt megelégedve seregei s a mellé adott szász és császári ezredek összes működésével; nem volt megelégedve a várpalotai oldallal; azt hangoztatta, hogy ez oldal vívása aránytalanul nehezebb, mint az északi oldalé s cserélni óhajtott Károly herczeggel, a mi persze most már késői kívánság vala. Elégedetlenségét szította Bádeni Lajos a lothringiai herczeg ellen; Starhemberget már 1684 óta nem szívelhette; gróf Rabatta ellen is, az ételmezés dolgában, bár alaptalanul, kifogásai voltak, Keresztély szász herczeggel pedig a szászok július 22-diki magaviselete miatt erősen összekoczcztant, úgy, hogy csak nagy nehezen lehete a nyílt törést elsímítani. Nem szeszélyes voltában, vagy tán meg nem férő természetében rejtett e kedélyhangulat alapja, hanem féktelen dicsvágyában. Érezte, hogy jobban kellene mennie a vívás dolgának a várpalota alatt s ez bántá lelkét. Semmi sem tett neki, semmit nem tőnek jól s kedvére s azzal a ruganyossággal, melyre csak fiatal 24 éves ember képes, éjt-napot a futó árkok, az ütegek mellett tölte, hogy katonáit személyes jelenléte, szavai, példája által animálja.³ Mikor hát a nagyszerű robbanás érdemét is el akarták tőle tagadni, azt tovább nem tűrhette. Parancsot adott bécsi meghatalmazottjának, a hivatalos olasz lapban a kételkedő hír kijavítását követelni az udvartól s Lipót kénytelen volt veje megnyugtatóására a követelt »amandement«-t elrendelni.⁴

A mi pedig magát a robbanás által okozott rést illeti, kimond-

¹ Így a Főjelentés, a Journaux, levelek a táborból (Schmettau mellékletei), Grimani és Dispacci.

² »non si sà dalla bomba ò d'altro accidente siasi acceso...«

³ Grimani érdekes jelentése a bajor választó viszonyáról Lothr. Károlyhoz jul. 16. — Schmettau jul. 25. ezt írja Berlinbe: A bajor választónak »soll es überaus sensible fallen, dass es nicht geht, wie es zu Vermehrung Ihrer (a választó fenségének) hohen Reputation billig sein sollte und wesswegen Sie (a bajor választó fensége) in hoher Person vor Ofen kommen und sollen fast stündlich sich bei denen Batterien und Apparaten befinden, auch Ihr keine Arbeit weder geschwind noch gut genug gemacht werden könnte...«

⁴ Schmettau írja jul. 28. »Dem italienischen Gazettierer (ez az újságíró neve a XVII. században) ist vom gemeldten (a bajor) Residenten es communicirt worden, welcher es in das gedruckte Blättel... setzen müssen.«

hatjuk, hogy nem volt érdemes miatta annyit boszankodnia a választófejedelemnek, mert az a várívó seregnek lehető legalkalmatlanabb helyen tátongett. Egy esetleges *roham* szempontjából a lőportár fölrobbanása nem fontos momentum; az egész *ostrom* szempontjából annyiban nyom valamit a latban, hogy a megölt 1500 ember közt bizonyára egy csomó fegyverképesnek is kelle lennie, a kikkel hát a várvédők számereje csökkent. De ez is aztán az egész eredmény; miután lőpora két másik raktárban — mint azt az említett török zászlótartó állítá — még azután is az elégen túl maradt Abdurrahmannak s tán ezt akarta tudatni a kárörvendő keresztyénekkal, midőn közvetlen a robbanás után a várfalak melletti valamennyi ágyút elsütteté.¹ A rést megszemlélő tábornokok kimondották, hogy azt fekvése miatt *valódi* rohamra nem lehet fölhasználni. Előtte nyúlik el a vízi-kaputól a Dunáig érő, erős és rondellákkal flankirozott, meg védczölőpsorral is megerősített új 1684-ediki fal (1. számú térkép, 14. 15. sz.) — s ha itt akarna a várívó sereg rohamot intézni, előbb e falat kellene elfoglalnia, vagy pedig a Dunáról a csajkák és bárkák özönével támadnia. Az ment hát határozatba, hogy majd akkor, ha mind a palota, mint észak felől általános rohamot intéznek Buda ellen: egy *álrohamot* ez ellen a rés ellen is meg lehet kísérteni, Abdurrahman figyelmének megosztása s ereje gyengítése végett — a hajdúkkal és néhány némettel, »kiket e czélra föl fognak majd áldozni.«²

A robbanást követő napon, július 23-dikán, néhány szökevény érkezett a várból a táborba. A rémületet s a kétségbeesést a várbeli törökség között a szökevények a lehető legélénkebb színekkel festették. A tábornokok tanácskozásra gyűltek össze s azt indítványozták a fővezérnek: ragadja meg a jó alkalmat s szólítsa megadásra Abdurrahman basát. Károly herczegnek a tábornoki kar ez általános óhajtása nem volt ínyére; nézetük az övével nem találkozott. Utalhatott arra, hogy az éj folyama alatt több mint kétszáz török és magyar rabszolga dolgozott a robbanás okozta résnek védczölőpökökkel való elzárásán azzal a csüggedést nem ismerő tevékenységgel, mely az utolsó budai basát jellemezte, melyről Károly mindig tisztelettel nyilatkozott, s melynek eredménye gyanánt már július 23-dikán reggelre két sor palissad, egy árok és egy magas földhányás teljes biztosságba hozta a robbanás által fölfedett falrészletet.³ De azonkívül is sokkal inkább meg volt győ-

¹ Schmettau jul. 28.

² Főjelentés és Grimani jul. 23. írja: »sacrificar gli aiducchi e pochi alemanni.«

³ Grimani jul. 23.

zódve Károly Buda parancsnokának szilárdságáról, mintsem elhiggye, hogy ily, aránylag csekély fontosságú ok azt, a ki a várat utolsó csöpp vérig védeni elszánta magát, ezen elhatározásában megingassa. A tábornokok azonban arra hivatkoztak, a mit a szökevények beszéltek, arra utaltak, hogy a várparancsnoknak már egy-két küldöttjét sikerült a mult napokban elfogni, a kik által levélben kérte a segílyt, a fölmentést a nagyvezértől; ha most — úgy mondának — a katasztrófa után tudatná Abdival Károly, hogy a készen álló sereg minden pillanatban rohamot intézhet s pedig általánosat a vár ellen: a rémület tán alkudozásra bírja a vén Abdurrahmant. Károly végre, a sok unszolás után, a tervbe beleegyezett¹ s vezérhadsegédét, gróf Königsegget a következő levéllel küldte az esztergomi rondella mellett ütött réshez: »Tudjátok meg, úgymond, hogy mi a nagyhatalmú győzhetetlen római császár diadalmas seregével ostromolván Buda várát, annak falain az ágyúk segílyével akkora rést ütöttünk, hogy nemsokára rohamot intézhetünk a vár ellen. Ha megadjátok a várat: a benne levőknek, harczosoknak és lakosoknak minden javaikkal szabad elvonulást engedünk és kíséretet; ha pedig ezzel ellenkezőleg fegyveres kézzel s roham útján jut a vár hatalmunkba, semmi állapotú, semmi korú ember nem fog nálunk kíméletet találni, hanem a kard élére jut.«² Königsegg közeledtekor az őrszemek az első hívásra megjelentek a váron tört rés előtt s szívesen fogadták a vezérhadsegédet, de azt mondták, hogy ott nem szabad a levelet elfogadniok, menjen a fejevári kapuhoz. A kapunál csakugyan átvették a levelet, néhány órai gondolkodási időt kértek s — a katonaság munkája okozta zsbaj megszűnt; míg a résről kedélyesen társalogtak a várbeliek a viárokban levő keresztyénekkal, Königsegget, a ki a kapuban hat óra hosszat várt a válasza, hogy meg ne únja magát, a vendégszerető török tiszték nargiléhval vendégelték meg. Végre megjött a válasz s karmazsin-selyem zacskóba rejtve átadták a vezérhadsegédnek.³

Károlynak igaza volt: a válasz tagadó lőn. Gyaníhatta azt Königsegg is már abból a társalgásból, melyet a török tisztekkel folytatott. Elmondák e marczone hadfiak, hogy Budán van összes ingatlanuk s ha Budáról távozniok kell: koldulni mehetnek; pedig jobb meghalni, mint koldulni. Különben még ezenfelül is iszonyúan sújtaná őket a szultán büntető keze.⁴ A konstantinápolyi nagy mufti még a tavasszal kiadott fetvájá-

¹ »Quoique le duc eut meilleure opinion de la fermeté des Turcs, il voulut bien pourtant sur les pressantes instances, que l'on luy fit, envoyer le comte de Kinigsegg adjutant général au vezier avec une lettre.« irja a Főjelentés.

² A Rödernél közlött napló 66. lap.

³ Grimani jul. 23.

⁴ Grimani jul. 24.

ban kimondotta hogy Budát, a birodalom kulcsát, az igaz hívőnek utolsó csöpp véreig kötelessége védenie s Kameniecz hős védője egy hosszú élet emlékét nem szennyezhetette be Buda gyáva föladásával. Felelete egyszerű, nemesen kevély volt. »Írástokat megkaptuk — így hangzott az — s tartalmát megértők. Mikor országotokból kiindultatok mi tudtuk már, hogy e vár falai alá fogtok jönni s azért az isteni kegyelemhez fordulván segélyért, szent vallásunk érdekében minden erőnket összeszedtük. Lehetetlen dolog, hogy csak eszünkbe is jusson a vár föladása. Azt mondjátok, hogy rohamot fogtok ellenünk intézni. Egyszer-kétszer már megkísértettétek, de isten megbüntetett érte benneteket s ha újra meg akarjátok kísérteni: azt kérjük és reméljük a Mindenhatótól, hogy tiszteletre méltó apostola és prófétája, Mohamed kedveért hatalmával és erejével sújtson újra benneteket, mert főnnhéjázók lettetek, a főnnhéjázóknak pedig ellensége s megalázója az isten. — Abdurrahman basa.«¹

A választ Károly közlé a választóval: a kedélyes barátkozás vívó és védő harczos közt megszűnék; az ágyúk mind a két részen újra megszólaltak.

A contrascarpon épült védművek mögül most már egész kényelemmel törethette az ifjú bajor választó az előtte fekvő rondellát a 4 ágyús ütegből s kényelmesen szórhatta bombáit a mozsártekenő is a törökre. A kétségbeesett küzdelem kemény, viharos napjai most kezdődtek meg csak igazán. Az ágyúk a rondella lábát fogták célba s a falat július 25-dikén annyira összetörték, hogy az alapjától megfosztott felsőrész, a nyílt rondella koronás, löréselt (crenelirozott) mellvédje, az árokba dőlt. Szinte hihetetlen az a fanatizmussal, mondhatnám, örültséggel határos vakmerőség, melylyel a török az ekként támadt rést francia mód szerint épített, meg keresztbe rakott czölöpök által 60—70—80 lépésnyire az ágyúk szájától még az éj folyamán erősen, szilárdan megfoltozta. Tán három, tán négy vagy öt napig is kiállja e hatalmas, kettős sorban rakott czölöpzet az ágyúk dühét, ha június 26-dikán egy kétkedve, de mégis várva várt ember, egy egyszerű franciscanus barát, nem segít. Gabrieli Rafael atyának hitták a derék embert, kít a magyarok Tüzes Gábornak neveztek el s kinek bölcsője a szép Nizza derült ege alatt ringott.² Engedelmet kért Bécsben, hadd fordíthassa találmányát, egy el nem oltható, átható tűzanyagot, a kerésztyénség

¹ A Rödernél közlött napló 67. lapján.

² Lásd Thaly Kálmán cikkét a Századok 1882. évf. X. füzetében. — Doria írja II. Amadeohoz: un frate francescano Nizzardo . . .«

hasznára s szereit a kapott bárkára rakván, maga előre sietett Buda alá. A mesterséges tüzek és tűziszerek készítése a 30 éves háborúban Európa-szerte lábrakapott s azóta boldog-boldogtalan csinált és talált föl újakat. Mint a középkornak az alchymia, ép oly nyavalyája volt a XVII-ik századnak a pyrotechnica.¹ De Rafael atya nem e szerencsétlen pyrotechnicusok fajtájához tartozék, Buda alatt megmutatta, hogy a mit ígér, ahhoz ért is, azt ki is tudja vinni. Ellenkező, kedvezőtlen szelek késleltették bárkája jövetelét, melyen — mint állítá — hat tojásban képes elkészíteni a vegyítéket, mely mozsárból lövethető a védczölöpökre, de július 26-dikára mégis megérkezett úszó laboratoriuma² s szereit alkalmazásához hozzáfogtak. Negyven válogatott katonát szemelt ki Miksa fejedelem a földatra, mely a harmincz embert homlokvonaltban befogadható rés mögött épült kettős török pallisadoknak Rafael atya tűziszerei segélyével való fölgyújtásában állott. Nehányan a bátrak közül az égő anyagot valának a faczölöpökre vetendők, a többiek kötelessége pedig abban állott, hogy a leégett czölöpöket hatalmas gamókkal, kirángassák. A művelet világos nappal, 26-dikán délután vette kezdetét s néhány óra alatt az egész czölöpsor közepe lángban állott. A megrémült török vízzel s földdel igyekvék a maró, pusztító tüzet eloltani, de gondoskodva volt arról is, hogy az oltás megghiúsítsassék, mert az árok contrescarpiján, e rés két oldalánál a már említett két bástya-párnából (cavalier) 60 válogatott lövész jól célzott golyója riasztá vissza vagy teríté le az oltáshoz sietőket. A nap leáldozott, sugarainak elhaló fénye homályba borult a rés égő tüze mellett, s tekintete az irtózatossan szép látványon megtörött.

Miután július 25. és 26-dikán az az üteg, mely a hadnagy-utcza felső vége mellől működék, a rondellától az I. épületig (2. sz. térkép) húzódó falat is lerombolta, bajor oldalon az általános rohamra minden készen állott.³

Keressük most föl Lothringiai Károlyékat az északi attaknál, ott, a hol július 13-dikán elhagytuk őket.

A július 13-diki roham balsikere, mondhatni, égette Károly lelkét. Még az nap komolyan kezdett az eszmével foglalkozni, hogy másnap a rohamot ismételni fogja s e célból a pesti oldalon levő katonaságot át is parancsolá a budai oldalra. A rohamot azonban attól tette függővé,

¹ Decker, Geschichte des Geschützwesens. 77. lap.

² Grimani jul. 24. és 26-diki jelentései.

³ Bajor napló.

vajjon sikerül-e Mieth Mihálynak, az ügyes tűzer-ezredesnek a török védczölöpöket a részben ledönteni. Míg hát egy része az ütegeknek a rés alját törette járhatóbbá, más része a védczölöpöket vette czélba. A terv nem sikerült, a francia védczölöpzet szilárdan állott ellen a vasgolyóknak, szilárdabban, mint maga a rondella fala — s a haditanács elhatározá, hogy a brandenburgiak kurtinája, meg a sarki rondella alá irányított két aknán kívül egy harmadikat a középső rondella alá kell furatni s a rohamot ezek eredményétől tenni függővé.¹ A várban Abdi basa rakétákat eresztgete az egész éjen keresztül s az ostromló sereg úgy vette észre, mintha e jelzésnek Hatvan tájáról más rakéták feleltek volna. A herczeget ez nagyon nyugtalanítá, főleg, midőn másnap portyázói egy török küldönczöt fogtak el, kinél az egri basa egy levele volt Abdurrahmanhoz, melyben őt segélyigéretével kitartásra buzdította. De nem volt mit tennie: beleegyezett az aknák eredménye bevárásába ő is. Míg az aknamunka folyt, jónak látta Károly a rések javításán dolgozó törököt, a mennyire lehet, e tevékenységében megakadályozni. Mozsaraiból gránátokat vetett egész nap a törökre, a brandenburgiak pedig tüzes golyóik özönével áraszták el az egész várat. »Noha — mondja a főjelentés — ezen utóbbi találmány közönségesen csak fából épült városoknál használtatván, Budán, a hol a házak kőből építvék, nem tette meg a kívánt hatást, mindamellett a különféle tűz annyira nyugtalanítá a várbelieket, hogy a vár őrzésére szükséges katona kivételével, mindenkit az alsóvárosban, a palota és az ujonnan emelt (1684-ediki) fal között szállásoltak el.² Azonkívül mind a brandenburgiak, mind a császáriak réseik tágítása czéljából új ütegek előkészítéséhez fogtak. Július 15-ödikén a brandenburgiak állítanak az ő kurtinájuk elé 4 nehéz réstörő ágyút legfelső paralleljük mögé, július 16-odikán pedig az alsóváros falán kívül, alig 100 méternyre a sarki rondella tövétől Károly kezdetett egy telep építéséhez Gonzales új rendszere szerinti 3 félkarthaun számára, melyek czélja volt a sarki rondellát ezen oldalról is megingatni. S míg a vérmező felé a magyarok a contravalláción, a belga aknászok a várfalak alatt az aknákon dolgoztak: Károly a császáriak legfelső parallel-árkában levő 9 ágyús telepnek — mely, mint tudjuk, a kurtina ellen irányult — lőréseit rézsút vágatá s az ágyúkat szintén a sarki rondellának irányítá.³ Mondhatjuk, hogy a sarki rondella ellen valóságos összpontosított ágyújáték indult meg,

¹ Főjelentés.

² A Rödernél közlött napló jul. 16. alatt.

³ Tudósítás a budai táborból jul. 17. (Mellékl. Schmettau jelentéseihez.)

mert a retek-utczai batteriának 8 ágyúja, a 4-dik párhuzamárok 9 ágyúja s az új spanyol 3 ágyús üteg, összesen hát 20 ágyú, csak azt a pontot törették július 17-dike reggelétől. Ez volt Károly felelete arra, a mit július 16-dikán Abdurrahman tön, midőn kihívólag, a keresztyén ágyúk előtt 5 ágyút vontatott a rondellai rés mögé. Mondanunk sem kell, hogy ezt az öt ágyút hamar elnémíták Mieth Mihály golyói. Sőt az új spanyolütegnek is kitűnő eredménye mutatkozott: a sarki rondella vérmező felé eső oldalát annyira megdöngeté e 3 félkarthaun, hogy annak nagy része a *födött-útba* hullott, azt egy darabon betölté s a török attól való félelmében, hogy a keresztyének ez alkalmas helyen befészkelik magukat, kénytelen volt a keresztyén lövészek erős tüzelése közt a földött-út betöltött része ellen egy átvágást (*coupure*) készíteni.¹ Elég jó eredménynyel működtek a brandenburgi új üteg ágyúi is, noha Schöninggel e napon kis alkalmatlanság történt, mely nem maradt hátrány nélkül ez üteg működésére. A bécsi kapu torkában fekvő kis mecsetnek — melyről tudjuk, hogy a brandenburgiak places d'armesot csináltak belőle — karcsú minarettejét Schöning ügyesen fölhasználta. Nehány kitűnő lövészt helyezett oda, a honnan még nem oly régen azelőtt a hangos szavú muezzim imára szólítá az igazhivőket. E lövészek a brandenburgiak ellen működő török üteg tűzéreit egyenkint teríték le lábaikról s ezért Abdurrahman egy-két jól irányzott golyóval a karcsú minarettet ledönteté.²

Bármilyen szép eredménynyel működtek azonban a keresztyén ütegek: Károly helyzete szintén nem volt irigylendő. A hírek, hogy a török fölmentő sereg útban van, mindinkább szaporodtak s Abdurrahman gondoskodott róla, hogy e hírt álszökevények a táborban elterjeszszék. Eddigelé inkább csak attól lehetett tartani, hogy az egri basa fog valami segélyezést kísérteni meg s e célból Caprarát Mercyvel és Savoyai Jenővel Hatvan felé rendelte már a fővezér. Most, hogy a nagyvezér s a szeraskir közeledéséről mindinkább többültek a tudósítások, kénytelen volt Károly a már kirendelt detachment-t visszaparancsolni.³ Bizonyos idegesség szállotta meg e védőket s az ostromlókat egyaránt: érezték mind a két félen, hogy az élethalálharcz igazán csak most veszi kezdetét.

Öt napon keresztül — július 14-dikétől július 18-dikáig — csak az ágyúk s mozsarak, meg az aknászok titkos működése folyt. A rés egyre tágabb, egyre járhatóbb lőn, olyan, mint a velencei tisz, Grimani

¹ 3. sz. térkép 1 betű.

² Henrik szász herczeg naplója jul. 17.

³ Grimani jul. 19. és Doria di Cirié jul. 18.

mondja, hogy akár lóháton be lehet vala már abba jutni, ha a védzőlöpők nem állnak ellent. Károly elhatározá, hogy a spanyol tűzmeszternek, Gonzales Péternek, gyújtó-tüzével rajtuk próbát teszen. A kísérlet nem sikerült,¹ sőt annak bátorító hatása alatt Abdurrahman vakmerő janicsárjai háromszor ereszkedtek le a földött-útból, egyszer pedig a kurtina résén keresztül, hogy a keresztyéneket elkergezzék, noha az ágyúk megszólalása mindannyiszor elég volt az őrült vállalat megghiúsítására. Ez a nap — július 19-dike — különben is egyike volt a legmozgalmasabbaknak, s egy súlyos veszteséget hozott az ostromlókra: a legjobb aknász, Liberi kapitány halálát. A dolog így történt. Még 18-dikán este észrevette a futó-árkokban parancsnokoló napos tábornok, hogy török kémek a brandenburgiak kurtinája alá irányított akna bejárata felé közelednek s azt vélvén, hogy az akna elrombolása végett a török szándéka kirohanást intézni: annak biztosítására jó erős és széles árkot húzatott még az éj folyamán a derék tábornok. A munka hiábavaló lön: 19-dikén reggel a török egy ellen-aknát robbantott föl s vele betemeté a balfelöli keresztyén aknát s annak mesterét, Liberit, kit — mint emlékezhetünk — a pápa pénzén Buonvisi fogadott Lipót szolgálatába. Másnap, midőn egy negyedik, a bécsi kapu torkában fekvő mosénál elkezdett aknához hozzáfogtak, kisült ugyan, hogy Liberi jól készült aknája helyreállítható, de magát a jeles aknászt nem sikerült kimenteni.² Az aknászokban egyáltalán igen szegény ostromló sereg e veszteségét Károly még az nap *álrohamok* intézésével boszulta meg, melyekre főleg azért volt szükség, hogy az annak idejében intézendő valódi roham valódiságában az álrohamok által előzetesen félrevezetett várórség ne higgyen, meg azért, hogy a várvédők minél inkább fárasztassanak. Július 19-dikén éji 10 és 11 óra közt vala az első, éjjélkor a második s a hajnali órákban a harmadik álroham³ s velük a fővezér meg lehetett elégedve. A mindannyiszor fölriadt s a rések mögé özönlő törököt a futó-árkok kivezényelt lövései s a gránátosok valódi záporosóval fogadták, magában a várban pedig, az »égből hullott bombák« — mint a szökevények Gonzales nagy röpvü bombáit nevezték — tőnek a szokottnál nagyobb károkat.

Július 20-dikától kezdve az északi attak történetében az események, mondhatni, rohamosan követték egymást. E nap mindenekelőtt a jó

¹ Grimani jul. 19. Egy másik juliusi levelében is azt írja Grimani: »a jó spanyol nem az az ember, a ki a tűzérsgnek becsületet szerezne.«

² Julius 17-dikén Fontana mérnök (az ismeretes mappa készítője) is megsebesült.

³ Grimani jul. 20. és Tarini, aztán egy német tudósító a táborból jul. 22. (Mellékletek Schmettau jelentéseihez.)

Spáhi a XVII. században.

és rossz hírek, az izgalmak napja volt. Reggel érkezett be Dünnewald altábornagy jelentése a Sárvíz mellékéről, hogy úgy a saját kémei és portyázói, mint a *veszprémi magyar huszárok* jelentései szerint a nagyvezér Eszéket 40,000 emberrel elhagyta s egy elővédje a vakmerő veszprémi huszárokat, kik győzelmesen portyáztak le Eszékeig, vesztegsgel meg is szalasztotta. Lothringiai Károly e miatt Pálffy János Károly altábornagyot, a ki 19-dikén érkezett vissza 5000 lovassal a déli tájakról, másnap e hír hatása alatt vissza is küldé Dünnewaldhoz, sőt tábornokával a közelgő fölmentő sereg ellen kijelölendő circumvallatiók helyét a hegyek közt megszemlélé.¹ Örvendetesebb volt ennél Caraffa Antal jelentése Eger környékéről, a ki az egri basán nyert fényes diadalról tudósíthatá a nevezett basa mozgalmait s csak nem régen elfogott, segílyt ígérő levele miatt aggódó fővezért. Caraffa Petneházyt és Semsey alezredest egy csomó válogatott huszárral Eger kapújáig a közellevő mezőségen legelő marha elhajtására azon parancscsal küldé, hogy, ha az őrség kirohan, vonuljanak gyorsan vissza, mert célja az egri török hálóba kerítése volt. Petneházyék a vett parancs szerint cselekvének s a rájuk rohanó egri török elől hirtelen egy völgy felé futottak, a hol Csáky tábornok² volt magyarjaival elrejtve, kinek támogatására Heissler vezérőrnagy a dragonyosokkal s a lovassággal egy másik közel eső völgyben állt actióra készen. Osmán, egri basa, az összes egri török lovassággal üldözte Petneházy maroknyi hadát s így, bár meglepetve, elfogadhatá a harczot Csákyval is. Ekkor tört elő Heissler — s a félkörben körülfogott törökből valami 200 maradt a csatamezőn, száznál több foglyul esett, a futókat a magyarok egész Eger kapújáig kaszabolták s megölték, a mi fő, magát Osmán basát is.³ Ettől hát Károly — istennek hála — végkép megszabadult.

De nyomta őt a nagyvezér közeledésének híre, főkép hogy július 21-dikén Caprara tábornagy egy katonája a pesti oldalon kácsatojást keresgélvén a mocsárok között, a nádasban egy török katonát fogott el, a ki levelet hozott volt a nagyvezértől Abdurrahmannak a közeli fölmentés ígéretével. Két nap óta az ágyúk lassan s ritkán működtek, mert az általuk okozott rázkódás az aknászokat munkájukban háborgatá s a gyertyát az erős légnyomás az aknafolyosókban el-eloltá. Károly Liberi halála után az aknában már nem sokat bízott — s midőn most a közelgő vezér híre többé nem mende-monda vala, elhatározá az ágyúkat

¹ Henrik szász herczeg naplója és Grimani jul. 20.

² Valóban nem tudom, László-e vagy az öreg István?

³ Főjelentés és Journaux.

megfeszített tevékenységgel működtetni. Irtózatossá vált július 21-dikén az ütegek bömbölése; de még irtózatosabb az a minden képzelmet fölülmúló bátorság, melyet a várvédők megrongált czölöpök helyreállításában kifejtének. Ha addig látta Károly, mire képes a török a kijavításoknál éjjel, az ágyúk szünete alatt: most alkalma volt a csodát látni: mint állít az ozmán emberfölötti erővel s elszántsággal új védkarókat nappal a golyók és bombák özöne közt. Átadom a szót Károly főhadsegédének: »Tanúi voltunk — mondja gróf Lamberg¹ — e napon azon látványnak, hogy a mit ágyúink egy-egy lövése a palissadokból ledöntött, azt a rést addig, míg tűzéink az ágyúkat újra megtöltötték, szemünk láttára, födetlenül újra fölplántálta a török — s e munkát szakadatlanul folytatta szemeink előtt, bármit kísértettünk is meg annak megakadályozására.²

Az elszánt néppel, melynek minden egyes tagját csaknem fél-istenné avatta a kötelességérzettel párosult fanatizmus, a harcz a mily nehéz, oly lélekemelő vala. Károly elhatározá, hogy daczára a brandenburgi nem eléggé járható rés miatt ellenkező Schöning vonakodásának,³ másnap reggel a kész aknákat fölrobbantja s rohamot intéz a rés ellen. A július 21-dikén este szemlére kiküldött gránátosok eléggé kedvezően referáltak s Starhemberg parancsot vőn a katonaságot a felsőárokbá rendelni. Július 22-dikén csakugyan fölrobbantották a sarki rondella és a balfelőli kurtina alatti aknákat; de eredmény nélkül. A sarki rondella alatti akna, mely bombával volt töltve, mitse csinált. A másik nyitott ugyan egy kis rést a rondella lábában, de annyit, mint a mennyit egy-két ágyúgolyó is képes lesz vala törni s e mellett az aknáshadnagyot megölte, mert véletlen eset miatt az aknához vezető löpor-kolbász hamarabb fogott volt tüzet néhány perczczel, mint kellett volna s a szegény hadnagynak ideje nem vala elmenekülni. A roham tehát elmaradt.

Az ostromló sereg reménységét a középső rondella alatti aknába helyezte most, melyet a német aknász Borgsdorff július 23-dikára teljesen elkészíteni ígért. Újra beparancsolta hát Starhemberg július 23-dikára este a rohamra szánt csapatokat s közöttük most már *első sorban* az elég tekintélyes számú — 2000 főnyi — magyar gyalogságot, a hajdúkat

¹ Mert e legnagyobb valószínűség szerint ő a szerzője a Főjelentésnek.

² »Nous vismes ce jour-là presque à decouvert replanter des palissades à mesure que le canon les emportoit, se servant adroitement du temps que nos canoniers rechargeoient; ce qu' ils continuèrent à faire dans la suite, quelque precaution que nous prissions pour les en empêcher« — mondja a Főjelentés.

³ Henrik naplója jul. 19., Grimani jelentése jul. 20.

vagy talpasokat, kik közül — nem tudom melyik kerületből — épen eznap, július 23-dikán érkezett meg ismét egy nagyobb csapat, valami 1500, úgy, hogy július 24-dikén már két, úgymint egy 2000 és egy 3000 emberből álló hadtestet formálhattak.¹ A nap leáldozott, az éj ráborítá sötét szárnyát a közelítő árkok labirintusára s a rohamra rendelt csapatok megkezdték az alsó paralelekból a felsőkbe való vonulásukat. Hogy a török figyelme az éj sötétjén át is netán észrevehető mozgalmotól elvonassék: a mozsarak s a brandenburgiak izzógolyót vető ágyúi versenyeztek a közelítő daczműből tüzelő muskatérozásokkal a rést javító török háborgatásában. *Az első, ki az approcheok felső vonalaiba lépett, cörményesi Fiáth János, a győri gyalogok vitéz őrnagya volt, 600 hajdújával.*² A magyaroktól balra Schöning is készen állott a rohamra, bár egyéni meggyőződése szerint az még kockáztatott lesz vala. A csapatok, különösen a magyarok, türelmetlenül várták az akna robbanását, a harczfiak lelkét a győzelem reménye tölté be. Fölpirkadt július 24-dikének hajnala s Borgsdorff fölrobbantá aknáját. Fiáth hajdúi a sánczkosarakra tették kezüket, hogy utat készítsenek a kilépő csapatoknak — a robbanás okozta füst eloszlék, de az indulásra semmi jel; a magyarok várnak s boszúsan értik meg,³ hogy a roham elmarad. A német aknász, ép úgy mint tegnapelőtti belga és dán collegái, csúfot vallott, sőt tetemes kárt is okozott a mieinknek. »Távol attól — mondja a Főjelentés, — hogy a palissadokon nyílást ütött volna, csak meredekebbé tette a réshez való jutást; sőt, a mi több, több mint 200 katonánkat ölt és sebesíte meg a rosszul sikerült akna s annyira elrontá (legfelső) ostromvonalainkat s munkálatainkat az előretolt ágyútelepnél, hogy az egész napot s a rákövetkező egész éjet a kár kijavítása vette igénybe.« A szerencsétlenül járt 200 ember közül 150 császári, 50 brandenburgi volt s akár az aknászok részegsége, mint némely kútfő írja, akár »tudat-

¹ Tarini jul. 24-hez; Grimani jul. 23. és 24. Ez utóbbiban azt mondja Grimani, hogy a talpasokat azért szánta volna Károly a rohamra, hogy ha a török aknákat robbantana, vagy várakozáson fölüli erélyes ellenállást fejtene ki, »legalább csekélyebb értékű nép veszszén.« Megengedem, hogy az elhanyagolt hajdú nem volt oly fegyelmezett, mint a császári katona; de jul. 13-dikán és jul. 27-dikén első sorban épen a legjobb katonákat válogatta ki a vezér, s így a hajdúkat is mint a legügyesebbeket (miként azt később a jul. 27-diki roham dispositiójánál látni fogjuk).

² »... ut primus ex Hungaris extitisset, qui cum concreditus eidem sexcentis peditibus inter tormentorum boatus ac minorum sclopetorum explosiones arossas obsessae urbis ingressus...« mondja Eszterházy Pál egy Fiáth János részére 1707. május 30-dikán kiállított diplomában, melyet először Podhraczký József közölt a Tudományos Gyűjteményben. (Én Häufler után idézem. Buda-Pest, I. 110, 8. jegyz.)

³ Tarini írja jul. 24-ről, hogy a magyarok a roham elmaradása miatt nagyon zúgolódtak; tehát nem frázis tőlem, ha azt mondom, hogy türelmetlenül várták a rohamot. — Schöningre vonatkozólag Henrik naplója jul. 24.

lanságuk vagy rendkívüli hitványságuk és gyávaságuk¹ volt is a baj oka: bizonyos az, hogy a fővezér az aknamunkától megcsömörlött. Bezzeg érezte most az egész sereg egy ügyes, tapasztalt s tudományosan képzett aknászfőtiszt és a gyakorolt aknászok hiányát, s bezzeg átkozta a fővezér az udvari kamara krajczáros politikáját. Mert volt volna jó aknász, ha pár ezer tallért az államügyek e hátramozdító testülete² nem sajnál. Goulon hugenotta francia főmérnök és a leghíresb francia aknász, ki a nantesi edictum visszavonása után valami 60—70 kitűnő francia tiszttel a vándorbotot kezébe fogta s 1686-ban a hollandi kormánynál mint főtűzér- és aknamester (ezredesi rangban) kapott alkalmazást, ajánlkozott Lipót szolgálatába lépni s egy jó nagy aknász-századot szervezni a török ellen még 1686 elején s Orániai Vilmos őt egy campagnera el is engedte volna. Goulon 15 ostromban mint ingenieur-en chef vezette Vauban alatt a munkálatokat vagy működött mint Franciaország aknászhai főkapitányának helyettese, sőt 6 ostromban önállóan vezeté az aknafuratásokat. Nem kért többet Lipóttól, csak azt, hogy az ostromló seregnél csupán a fővezér alatt állhasson, 5—6 tapasztalt francia aknásztisztet magával vihessen s franciaországi fizetését, a havi 600 frankot, megadják neki. 12,000 tallérta rúgott volna ez élite-csapat költsége a hadjárat alatt, de az udvari kamara sokallotta; pedig most egyetlen egy nap (és így az az egy nap is, melylyel a július 24-diki rossz aknarobbanás az ostrommunkálatokat a viárkok javítása miatt megakasztá) a vár alatt — a zsoldosok zsoldján fölül — 50,000 birodalmi tallérba került!³ A július 24-diki eclatans balsiker után Károly energikus hangon követelte Goulon szerződését; meg is történt ez augusztus 12-dikén Hágában, de mire Goulon — ha valóban eljött — megérkezheték, akkorra nem volt már Buda alatt mit keresnie a szerződésileg »General des Mineurs« névvel fölruházott derék hugenotta tisztnek.⁴

Július 25-dikén a Károly alatti seregbe még izgalmasabb, eseményekben még gazdagabb nap virradt. Mintha a segélyről jövő hírek megújították volna a várvédők erejét, vagy Abdurrahman mintha megakarta volna előzni a minden pillanatban várható elhatározó rohamot: a védelemből támadásba csapott át. Dél felé a sarki rondella előtt, az

¹ Grimani jul. 24. »l'ignoranza et straordinario timor de minatori, nè si può esprimere come siino villi et inesperti...«

² Ezt egy hivatalos schematismus 1635-ből nyíltan elismeri! Valóban eredeti jelenség.

³ Tudósítás a budai táborból jul. 16. (Melléklet Schmettau jelentéseihez).

⁴ Kramprich hollandi csász. residens jelentései Hágából 1686. febr. 19. és apr. 30. és aug. 13. Továbbá Goulon levele Lothr. Károlyhoz aug. 12. szintén Hágából. (Bécsi áll. Ltár Hollandica.)

alsóváros falán kívül egy szóraknát röpitett föl az itt levő 3 spanyol félkarthaun és a mellette készített új 4 mozsaras teknő ellen. A fougade ezt a célját eltéveszté ugyan, de más célja is volt: rendetlenségbe hozni az ezen vonalagnál örködő sváb csapatokat, kikre a földött útból a török délután 2 óra körül kirohant.¹ A svábok kitűnően megállották helyüket, gróf Salm kapitány segélyével a törököt 20 halott veszteséggel visszakergették; de ugyanez időben a török balfelől a brandenburgiakra és a magyarokra rontott. Erős és véres küzdelem vette most kezdetét, mely csaknem 4 óra hosszáig tartott, s az egész ostrom alatti kirohások között a legnagyobb mérvű s legveszedelmesb vala.

Míg ugyanis a törökök egy része a bécsi kapú felől megrohanta a viárokban álló brandenburgiakat s a gárdaezredbeli alezredest, Löschbrandot, valami 100 emberrel maga ellen csalta; a Duna felé eső részen egy más csapat a magyarok ellen fordult, egy harmadik, a legnagyobb töredék pedig szintén a Duna felé eső részen a házromok között rejtőzött el. A magyarok Fiáth János vezetése alatt² hévvel rontottak a janicsárookra, a kik előlük megfutván, úgy őket, mint a tőlük nyugatra támadóba átment Löschbrandot léprecsalták. Ellenállhatatlan vehemenciával rontott most a házromok mögött elrejtve volt mintegy 1000 főnyi törökség Löschbrand kis csapatára s a magyarokra, s míg a magyarok idejekorán, bár tetemes veszteséggel, visszavonulhattak, részben a dunaparti csajkákra kaphattak, Löschbrandot valami 30-ad magával a túlerő lekasabolta. Schöning idejekorán észrevette a veszedelmet a futóárkokból, a hol épen a munkálatok vizsgálásánál időzött, egy kis csapattal a távolra nyomult övéinek segélyére is ment, de megszólaltak a vár fokán a török ágyúk is s minden veszve látszott már lenni. E pillanatban az alsóváros résén ütött logementből kilépett a segélyre küldött két zászlóalj (a Souches- és a Lothringen-ezredből), gyors léptekkel nyomult a harczoló török elé és Schöningnek időt engede övéinek leolvadt csapatával egyesülni. Míg Schöning a rútul megtizedelt, mondhatnám, megharmadolt brandenburgiakat visszavezette, a császári két zászlóalj a harcz tüzetől elragadtatva mindig előbbre vonult; a török kitűnő tüzeléssel lépésről-lépésre kezde hátrálni s tán a két zászlóaljat is lépre csalja, ha Károly báró d'Asti alezredessel a küzdőket vissza nem parancsolja. A török egy csapásra szétoszolt a várhoz vezető különféle följáratokon, a várfalak ágyúi megkettőztették a vakmerő jancsárok földő-

¹ Csak Grimani említi — július 26-diki jelentésében — a svábokat.

² Ide magyarázandó a Fiáth részére adott diploma következő passusa: approssas obsessae urbis ingressus, sequenti die cum Turcis e praesidio egressis fortiter ac alacriter dimicavit, caesisque plurimis Turcis, cum exigua suorum jactura in fortalitium eosdem repulit . . .

zésére tüzelésüket s mire a czombján sebet vett báró d'Asti missióját, az előrenyomult zászlóaljok visszavezetését végrehajtotta: 200 keresztyén halottat és sebesültet számláltak, a *hajdúkon felül*, a brandenburgiak és császáriak. A viárokba visszatért Schöninget fájdalommal ölelte keblére a fővezér,¹ azután fáradtan, izgatottan tért vissza sátrába nyugalomra hajtani fejét.

De nem a nyugalom karjai, hanem új gond, új aggodalom várta itt.

Beérkezett Dünnewald ismételt tudósítása arról, hogy a nagyvezér az eszéki hidat tényleg átlépte, gróf Pálffy János Károly pedig azt jelenté egy futárral, hogy valami 10,000 török lovast a nagyvezér előre küldé s ez az osztály a Sárvíz vidékétől már alig 8 mértföldnyire van.

Ily körülmények között a rohamot tovább halasztani nem leheté, bármennyire szabadkozott az ellen Schöning. Azt a 20 század huszárt, kik e nap (július 25.) érkeztek be a táborba,² Károly a török detachement ellen Dünnewald és Pálffy erősítésére küldötte, Caprarának parancsot adott, hogy az éj folyamán a pesti oldalról a budaira jöjjön a lovassággal s állja el a várhoz vezető utakat — s aztán a sátorában már rá várakozó bajor választóval megegyezett, hogy július 27-dikén reggel általános rohamot fognak Buda ellen intézni, melynek czélja a külső várművekbe, tehát délről a palotai rondellába, északról a külső falba való megfészkelés, esetleg, ha a szerencse kedvez, a várba s palotába való benyomulás. A két vezér 12,000 embert szánt e nagy föladatra: 6000 császárit és brandenburgit az északi, 4000 embert a palotai oldalon s miután az nap (július 25-dikén) gróf Eszterházy János, a tapasztalt és vitéz győri viczegeneralis is jó csomó magyar gyaloggal megérkezett,³ 2000 hajdút a dunai oldalon a löportár robbanása által támadt rés ellen *álrohamra*, *diversió* csinálása végett.

Ezek voltak a főelvek s a következő nap, július 26-dika, a tábornokokkal való tanácskozásban s a részletes roham-dispositiók megállapításában telt el. Kimondatott a hadi tanácsban négy sarkalatos dolog, tudniillik 1. nehogy a töröknek a nagymérvű mozgalom a viárkokban föltűnjék s alkalmat adjon Abdinak a rohamhoz való előkészülésre, a viárkok napos népét, a 3000 embert a rohamhoz benn fogják hagyni, hozzájuk 3000 friss katonát csatolni, kik közül ezer brandenburgi lesz. 2. Kimondák, hogy a császáriak két oszlopban fognak rohanni, melyek egyike az esztergomi rondella, másika a tőle balra nyúló kurtina (esetleg

¹ A napló Schöning művében 108. lap.

² Henrik szász herczeg naplója.

³ »Le vicegeneral Hesterhasi arriva au camp avec un corps considerable de Hongrois tant à pied qu' à cheval, dont le duc prétendoit se servir pour l' assault . . . « írja a Journaux jul. 25-hez.

a középső rondella) ellen irányul; a brandenburgiak pedig önállóan a bal kurtinát s a bécsi kapu melletti rondellát — mint a melyek réseit saját maguk törették — fogják megrohanni. 3. A multkori roham tapasztalatain okulva, elhatározták a tábornokok, hogy minden tábornok s minden törzstiszt, kit szolgálata máshol nem köt, a futó-árkokban jelen legyen s a rohanókat bátorítsa. 4. Határozatba ment, hogy »miután a magyar hajdúk a fegyverrel ép oly ügyesen tudnak bánni, mint a törökök, közülök bizonyos számot ki kell válogatni, a gránátosok mellé adni s ismeretes fürgeségüket a török mellvéd tetejének megmászására felhasználni«, míg a rohamoszlop következő tagjai tüzelésükkel igyekeznek a törököt a mellvédektől való visszavonulásra bírni.¹

E megállapodások után az egyes rohamok intézői, ugymint Starhemberg a császáriaknál, Schöning a brandenburgiaknál, Eszterházy János a dunai részen és gróf Serényi Károly a palotai oldalon a részletes dispositiókat szabályozták.

Starhemberg a mindjárt elmondandó dispositiók után megmagyaráztatta a közembernek, hogy a veszély a katonát nem odafönt a részölöpjénél, hanem az addig megteendő útban érheti, mely alatt a török golyóinak ki van téve; azért ne lassan vonuljon a palissadokhoz, hanem, a mennyire lehet, egy lélekzet alatt fusson oda.² Megmagyaráztatta, hogy a mint a rohanók a viárkokból kilépnek, tüstént szétterjeszkedjenek s támadási vonalra egyszerre rohanjanak,³ ne pedig egymás háta mögött vagy egymás után; mert, ha szétterjeszkednek, az ellenek mindenütt egyformán dolgot adnak s nem kell oldaltámadástól félniök. El is rendelte ezért Starhemberg, hogy a legfelső parallel mellvédjeitől a teli földkosarakat eltávolítsák s helyébe még az éjen át üreseket állítsanak, hogy a rohamra szóló jel megadása után könnyűszerrel félre lökhesse az egyszerre kilépő katonaság az üres sáncz-kosarakat. Maguk a rohamoszlopok pedig a következőleg lőnek formálva.

A jobboldali rohamoszlop a sarki rondella ellen támad. 40 gránátos és ötven hajdú meg legelő, kiket 50 könnyű lövész meg 50 ember vágó és szűrő fegyverekkel követ a megfelelő tisztek alatt. Ezek mind

¹ »Que les baiducs ayant la mesme adresse que les Turcs au maniemment des armes, on en choiseroit quelq' uns des plus vigoureux pour les joindre aux grenadiers et gagner par leur agilité ordinaire le dessus du parapet, pendant que les autres en éloigneroient les ennemis par le feu« írja a Főjelentés.

² »Disposition der kayserl. Attaque wie solche vor Ofen den 27. Juli 1686. bewerkstelliget worden«. (Melléklet Schmettau jelentéséhez.)

³ Olyan formán, mint mai napság a szétszórt csatározásba való átmenetnél a szakaszban álló s rajokba beosztott legénység legyező alakban szétterjeszkedik.

Magyar hajdú a XVII. században.

a czölöpökön *túl* is kergessék a törököt, a czölöpzet megmászása után ne állapodjanak meg. Támogatásukra 200 puskás fog következni két csapatra osztva s csak ezek háta mögött fog 100 ember sánczközökkel a megfészkelés czéljából, a mint a roham engedi, előnyomulni. A jobb-oldali rohamoszlop elmondott csapatai a sarki rondella tövében az alsóváros falán kívül — tehát nyugatra — a július 26. és 27-dike közti éj alatt húzandó új árokvonásban s a már régen készen levőkben helyezkednek el s a rohamra innen vonulnak directe a rondella orrának.¹

A baloldali rohamoszlop a kurtinára s a középső rondellára. 50 gránátos 100 hajdúval legelől; azután 100 könnyű lövész (fusilier); 100 ember vágó és szűrő fegyverekkel; 200 muskétás két csoportban az előbbieket támogatására és 150 ember sánczeszközökkel. E rohamoszlop a negyedik (legfelső) parallel-vonalban s a mögötte levő árkokban helyeztetik el a városfalon belül.

A két rohamoszlop első támadói hát valami 1200 ember. Mögöttük a viárkok alsó részeiben valami 1600 ember mint *erősítésre* első sorban hivatottak foglalnak helyet, lövéseikkel igyekezhvén a rohanók segélyére lenni addig is, míg actióba lépnek. A Christen-féle téglagyár és a széna-tér közötti útban pedig, az alsóváros felő kapuja mellett 1200 ember fogja (100 emberből álló csoportokra fölosztva mint az erősítés, egy-egy kapitány parancsnoksága alatt) a *tartalékokat* képezni.²

A jobboldali rohamoszlop vezénylőjeül a *német nagymestert* Pfalz-Neuburgi Lajos herceget (Lipót sógorát) jelölte ki Károly s melléadta Nigrelli vezérőrnagyot, Keth ezredest, báró Röderer alezredest s egy őrnagyot a Starhemberg-ezredből. A baloldali rohamoszlopot gróf Souches altábornagy kapta, ki mellé Dieppenthal báró vezérőrnagyot, gróf Oettingen ezredest, Jörger alezredest és a Croy-ezredből egy őrnagyot rendelt Starhemberg; míg a tartalék Thüngen vezérőrnagy parancsai alatt állott.³ Ezenkívül a német nagymester ellenőrzését Starhemberg, a tábornagy vállalta magára, Souches-t ellenőrizni pedig Croy Károly Jenő herceg tábornagyot rendelé ki a fővezér.

Schöning a maga részéről hasonló dispositiókat tőn. Ő is kapott gránátosai mellé 100 hajdút s egy rohamoszlopot irányíta a balfelől való rondellának és a kurtinának együttesen. A rohamoszlop közvetlen vezetését Grygy alezredesre bízta; neki — Schöningnek — magának Barfuss és Marwitz vezérőrnagyok segédkeztek.⁴

¹ A fentebb említett »Disposition«.

² Ugyanott.

³ Foglietto Straordinario.

⁴ Schöning id. m. 109. lap és Henrik herceg naplója.

Serényi a bajor oldalon a következő dispositiókat tette: A contrescarpon emelt ágyúütegtől jobbra és balra egy-egy mély utat vágatott az árokba a két rohamoszlop számára, úgy, hogy egyen-egyen 10 ember fért el egymás mellett. Az oszlopokat (mert mind a két oszlopot egyformán rendezte be Serényi) 20—20 könnyű lövész, 10—10 gránátos és 6—6 önkéntesen vállalkozó katona nyitotta meg, kiknek támogatása mellett 6—6 fejszés a leégett palissadokon keresztül utat volt vágandó az utána nyomuló 100—100 muskétásnak, a kik föladata ismét abban állott, hogy az utánuk jövő 100—100 sánczáló katonának a török palissadokban elfoglalt állásból lövéseik által megkönnyítsék a teli rondella közepén a védők ellen való átvágások megadását, meg a befészkelést. Ugyane célra szolgált ama 30—30 kiválogatott kitűnő lövész, kiket az árok contrescarpján levő két bajor cavalier (bástyapárna) tetejébe állított be Bádeni Lajos. Az elmondott csapatok támogatására egy-egy alezredes, őrnagy és kapitány vezetése alatt 50—50 rövid fegyverű katona, 30—30 gránátos és 200—200 muskétás volt kirendelve s a rohamoszlopok szükséges erősítésére első tartalék gyanánt egy császári, egy bajor és egy szász zászlóalj állott a glacis lábában, mely fölött gróf Aspremont császári altábornagy vitte a commandót, míg a rohamot báró Beck császári vezérőrnagy vezérelte.¹

Ez volt a három *valódi* roham-oldal dispositiója. A mi az *álrohamot* illeti: Eszterházy János, a győri vicegenerális ezt nagy körültekintéssel készíté elő. Tudni való dolog, hogy minden valódi és álroham között a különbség tulajdonkép a szándékban, vagy még inkább abban a concessióban rejlik, hogy az álrohamnak már tervezés közben is szabad nem sikerülnie. De ha az álroham eredménye kedvező: elenyészik minden különbség. Eszterházy János olyan dispositiókat tőn, hogy az álroham, ha lehet, sikerüljön. Föladata volt, mint tudjuk, a július 22-diki lőporrobbanás okozta rés felé demonstrálni, a megmászást megkísérteni. A rést a mai Ferencz-József-kaputól a lánczhíd fő tájáig húzott új fal védelmezte a direct támadás ellen. Eszterházy föladatát teljesítendő, az alája adott 2000 magyar hajdú mellé még német gyalogot kért s e népet négyfelé osztotta. Terve szerint a hajdúk kisebb része 12 nagyobb csajkán² a Dunán fog a mai budai lánczhíd fő tájáig levezni s itt egyesülni a nagyobb részszel, mely a Duna partján a vízi-városi házromok közt fedve vonul előre. A vízi rohamoszlop támogatására egy nagyobb hajó lőn 100 német muskétással kirendelve, kiknek a hajón

¹ Bajor napló és Fogl. Straordinario és tudósítás a táborból jul. 28. (melléklet Schmettau jelentéseihez). Az oszlopokat vezető főtisztekről nincs emlékezet.

² Főjelentés.

rőzsekötegből mellvédet kelle emelniök. E száz muskétás a hajóról nem száll ki, hanem szorosan a part mellé álló hajóról a rőzseköteg-mellvéd mögül, ott a hol kell, támogatja lövéseivel a víz felől támadó hajdúkat.¹ Ellenben a száraz földön a romok mentében vonuló rohamoszlop támogatására Eszterházy az alája adott hadi nép negyedik részét, a 300 német gyalogot rendelte Hambousch őrnagy vezetése alatt, kiknek különös föladatául a visszavonuló magyarság földözése tűzetett ki s főleg arra kapott parancsot az őrnagy vigyázni, hogy az esetleg ezen oldalon kirohanó török a keskeny földön — a vár és Duna közt — a magyarság meg az alsóvárosi fal dunaparti vízi rondellája között az összeköttetést el ne vághassa. Végre ugyancsak ezen álroham támogatására a pesti parton épült redouteokba valami 20 ágyút, köztük néhány messzihordó »Falcaun«-t és »Quartierschlangé«-t rendelt Eszterházy a lothringai herczeg beleegyezésével.²

Mikor mind e dispositióval készen voltak, Károly a tábor őrzését Caprara gondjaira bízta; maga a futó-árkokba ment, hol az éjet töltötte. Késő este a sötétség beálltával meg akarta Lothringiai Károly is kísértetni azt, a mi a bajor oldalon oly kitűnően sikerült, tudniillik Tüzes Gábor mesterséges tűzével a még le nem rontott palissadokat fölgyújtani. Nehány önként jelentkező dragonyos és gránátos kapta a megbízást s a vakmerő hadfiak óvatosan közeledtek s mély csönben a rések felé. De a török nemcsak talpon volt, a mi még nem lett volna baj, hanem okulva a délután (július 26.) folyamában a bajor résen szenvedett káron, szurok-lámpák s fáklyák és egyéb tüzek segélyével csaknem nappali világosságot terjesztett a rések körül s a meggyújtott szurok-koszorúk és kézi gránátok százával Tüzes Gábor ingredientiainak a részre való ráakasztását meggátolá.³ Ez azonban nem akadályozta volna Károlyt július 27-dikén reggel a roham megindításában, ha Miksa annak elhalasztását délutánig nem kérte volna azzal az indokolással, hogy Tüzes Gábor atya tűzétől a várpalotai rondella palissadjai még mindig égnék s a láng- és paráztengeren keresztül lehetetlen a befészkelés. Szerencsére eső jött, a tüzet eloltá s a délelőttöt délen és éjszaken a rések czölöpjeinek ágyúztatásával töltötték el, mert bajor részen, mint kisült, a mesterséges tüzet a katonák csak a rés közepére tudták akasztani, a hol annak följárata épen nehezebb volt, mint az oldalakon. Károly pedig főként azért lövette a czölöpöket, mert Rafael atya mesterséges

¹ A föntebb emített »Disposition« . . .

² Főjelentés, Henrik naplója és a »Disposition« . . .

³ Főjelentés, Henrik naplója, és tudósítás a budai táborból jul. 28. (Melléklet Schmettau jelentéseihez.)

GR. ESZTERHÁZY JÁNOS.

tüzét, midőn mozsarakból löveté a czölöpökre, a különös anyag lesiklott. Mint a petardát, kézzel kellett volna a palissadokra akasztani, de — tudjuk — ez tegnap este nem sikerült.¹ A roham elhalasztásának az a nagy hátránya lőn, hogy Abdurrahman július 27-dikén a nap folyamában észrevette a víárkok megélénkülését és a második meg a harmadik (legbelső) kőfalat a vívó sereg szeme láttára erős janicsár csapatokkal rakta meg, hogy a támadást méltóan fogadhassa.²

Július 27-dikén délután pontban 6 órakor a rohamjelt tizenkét ágyú a pesti oldalról a mai »Vigadó« előtti térről megadta s a roham megkezdődött.

A mennyire a kútfők engedik, kísértük meg az egyes rohamokat röviden leírni.

Az északi oldalon a futó-árkokból kilépő katonaság a vett oktatás szerint gyorsan egész arczvonalon kiterjeszkedett. A császáriak jobbra s balra a jobboldali kurtina s a sarki rondella, a brandenburgiak balra a baloldali kis rondella s kurtina felé. Első sorban a gránátosok s a magyar hajdúk voltak az egész északi vonalon. A rohamoszlopok halált megvető elszántsággal rohantak a rések palissadjainak; de a török a janicsárok első sortüzének eldördülése után kő- és gránát-záporral borította el a támadókat, a rések magaslatáról kőkoczkákat hentergetett a fölkúszni akarókra s a víárkok népének tüzelésével nem gondolva, szablyaival s alabárdjaival oly fúriával vagdalta a közelbe jutó keresztyéneket, hogy különösen a sarki rondella körül a pokoli védelem erejétől megbódult keresztyénség már-már zavarba jött. Lothringiai Károly éles szeme észrevette a veszélyt; a fővezér harczy sisakját fejére csatolta³ s kivont karddal vezette az erősítést a rés lábáig. A vezér példája lelkesített: a rohanók néhány percz alatt visszaértek a rés magasáig. Alig értek azonban a palissadokhoz, midőn egy irtózatoss pillanatban a sarki rondella tövében egy török aknakemencze fölrobban s a támadókat újból visszaveti. A kit el nem temetett, össze nem égetett az akna, az megtántorodék. Új csapatok érkeznek s az aknák ellen biztosítva érezvén most már magukat, a palissadokig óriás erőfeszítéssel szintén eljutnak. De fölrobban egy harmadik, föl egy negyedik s így egymásután *kilencz* akna csak azon a vonalon, a melyen a császáriak támadnak. A föld a rések egész kiterjedésében tüzet okád; a katonaság egy része légbe röpül, más részét az akna temeti el s harmadik részének ruhája fog

¹ Tudósítás a budai táborból jul. 28. (Mellékletül Schmettau jelentéseihez.)

² Főjelentés.

³ U. o.

lángot — s ez iszonyatos látvány annyira neki hevíti a védőket, hogy asszonyaik és gyermekeik is a rés mellé futnak s kövek és gránátok vetésével segítik küzdő apáikat.¹ A védelemben lelkes példaadással a zsidóság jár legelől; míg egy része megátalkodott makacssággal veri vissza a támadókat, más része gazdag jutalom ígéretével biztatja kitarásra a török katonát.² A zavar az aknák ez irtózatoss játéka s a nők, gyermekek és zsidók dobálta égő szurok-koszorúk, kézi gránátok hatása alatt akkora, hogy a támadók egy pillanatra újra hátrálni kezdenek. Most lászott meg, mily jó volt az az intézkedés, mely a tábornokokat s a törzstiszteket a viárokba rendelé. A nekibátorított katona a düh, a kétségbeesés erejével, azzal az ittassággal, mely a halál millió alakjával szemben a hadfit állattá és félistenné képes egyszerre elváltoztatni, újra rohan s a császáriak a tán mind egy lábíg odaveszett magyar hajdúk tetemein keresztül a középső rondella czölöpjei fölé kerekedve a czölöpetet végre elfoglalják. A fal mögötti földtöltés a fal és a mély árok között ennél a rondellánál a legkeskenyebb,³ a török itt van a keskeny töltésen a legcsekélyebb számban, itt aránylag a legkisebb ellenállást fejt ki.

Ez a roham első nagy momentuma.

A palissadeok mögé jutott szerencsés katonák a jobboldalt eső kurtina felé való kiterjeszkedésre gondolnak. De a gondolat csak egy pillanatnyi; már a másik pillanatban egy iszonyú katasztrófa tör ki fejük fölött. Annak, a ki hitét, életét, szabadságát, javát, egyszóval mindenét, a mi szent, becses és kedves előtte, kockára téve látja, annak a lehetetlenség is lehető — mondja a szemtanúk elbeszélte történet benyomása alatt a velencei követ.⁴ A török ezeket védte. Ellenállhatatlan erővel zúdíják a második falról és az első fal czölöpsorának magasából férfiak, nők és gyermekek a rondella czölöpjei mögé került keresztyének fejére a löporzsákok százait; a löpor tüzet fog, a keresztyének gránátjaiba, töltényeibe és löporába a résen alól s fölül a tűz szintén belekap, az egész rés vonala lángban áll, a czölöpök mögé került katonák valószínűs lángözönbe jutnak, ruhájuk tüzet fog, földre hajtják fegyvereiket, leszaggatják ruhájukat s a fájdalom miatt ordítva meztelenül futnak vissza, míg összeégett testük s félőrült lelkük emberfölötti

¹ Ezt a momentumot majd minden kútfő kiemeli.

² Grimáni írja jul. 30-káról, hogy a szökevények egyértelmű vallomása szerint »la difesa maggiore vengha fatta da cittadini, ma la più ostinati dalli hebrei, che coll' esempio stabiliscono la costanza, servendosi anche per sicura persuasione del dinaro.«

³ A Rödernél közlött napló.

⁴ Dispacci augustus 4.

kínjain egy jótevő kézi gránát, vagy lezúdított szikladarab meg nem könyörül.¹

E leírt jelenetre következő zavart ecsetelni nem lehet. A császáriak a középső rondellát elhagyni kénytelenek, s ezen a ponton legalább, a török már-már győz.

Egyszerre egy látvány villanyozza föl a hanyatlókat. A brandenburgi oldalon a középső és a balfeli rondella közötti kurtina ormait a brandenburgiaknak s a velök vegyest harczoló 100 magyar hajdúnak sikerült elérniök. Mintha jelképezni akarta volna, hogy ime nemzetem számára első foglalom vissza e százados emlék-szentelte falakat egy ismeretlen hős, egy névtelen félisten, *a győri magyar hajdúk egyik zászló-tartója elsőnek lépve föl a falakra, ott a balfelől való kurtinán kitűzte a magyar nemzeti lobogót!*²

A dolog ilyenformán történt. A hajdúk s a brandenburgi gránátosok megindulása után a brandenburgi oldalon vívott kézi-harcz (ámbar itt a katonaság sem az aknák, sem a lőportűz miatt nem állott ki oly hihetetlen szenvedéseket) annyival lőn tán nehezebb a császárinál, mert a brandenburgiak rése nem volt oly járható, mint a császáriaké. A török a brandenburgi törzstiszteket, az egy Brand ezredes kivételével, már mind harczképtelenné tette vagy megölte, midőn Brand vette kezébe a vezetést és Schöning úgy, mint Károly a jobboldalon, maga sietett a réshez friss csapatokkal³ — s az új rohamban sikerült a még életben levő hajdúknak s a brandenburgiaknak a falra jutniök.

A látványból új erőt meríte a császáriak irtózatosan szenvedő csoportja. A tábornokok saját maguk vezettek a lángözönbe friss csapatokat s míg a brandenburgiak a balkurtinán s a balrondellán terjeszkedni kezdtek, e mozdulat kedvező hatása alatt⁴ a császáriak is átlépték az aknák roncsolta terrenumot és a lángözönt, nyílást vágtak a középső és a sarki rondella torkaihoz, a megfogyott, de kétségbeesetten küzdő törököt viaszoríták s lábat vetettek nemcsak a kurtinán s a középső rondellán, hanem az eznapi összes rohamtárgyak közt legfontosb, de hasonlíthatatlanul legisnehezebb esztergomi körbástyán is. Abdurrahman

¹ Még a roham után is őrzöngve, mezítelenül futkostak az istenadta szegény összeégett katonák. »Es ist nicht zu sagen, was vor ein Jammer an den Verbrannten zu sehen; die Kerle laufen nackend herumb, die Haut ist vom Leibe ganz weg; wissen nicht wo sie vor Angst bleiben sollen.« Tudósítás a budai táborból (mellékletül Schmettau jelentéseihez.)

² »... ou (a balfelől kurtinán) un enseigne des haiducs de Raab monta le premier et planta son drapeau« ... Főjelentés. Hogy pedig a brandenburgi roham e példája buzditá a császáriakat, azt Richards bizonyítja.

³ Schöning id. m. 109. lap. és Henrik naplója.

⁴ Ezt egy császári tiszt levele — jul. 27. — emeli ki (mellékl. Schmettau jelentéseihez.)

látta, hogy minden erőlködése hasztalan. A végső, kétségbeesett küzdelemnek az utolsó pillanatban akart véletlen fordulatot adni: megkísérté azt, a mi hamarabb megkísértve tán sikerül vala. A legfontosb pont, a mint épen most mondók, a sarki rondella volt; ennek visszavételére küldötte ki válogatott janicsárjait, hadi népe legszínét-javát, hogy a vérmező felé eső várfalak többször említett faussebrayjából, azaz földött-utjából oldalba támadják a sarki rondellára vonuló császáriakat. Ha e támadás végre lesz hajtva úgy, a mint Abdurrahman tervezte, a két tűz közé szorult császáriak tán harmadszor s véglegesen odahagyják a sarki rondellát. Szerencsére idejekorán észrevették a mozdulatot a lovasság s a dragonyosok — a kútfők nem mondják a derék parancsnok nevét — s a jancsárokat, mielőtt támadhattak volna, visszaverték.¹ A keresztyének megtarthatták az esztergomi rondellát. Egy, több mint négy óráig tartó irtózatoss küzdelem gyümölcse volt az, mely a győzőnek s a legyőzöttnak egyaránt becsületére válik s melyről a fővezér azt mondotta, hogy »a legközelebbi mult századok összes rohamai között a legkeményebb s a legvérengzőbb«.² Maga XIV. Lajos is a nagyszerű actióról hozzá beküldött jelentések után szívesen adózott elismeréssel a hősöknek. A küzdő felek — úgymond bécsi követéhez gróf Vauguyonhoz intézett leírataiban — »ont donné jusqu'au présent des marques d'une très grande valeur«. Méltán írhatta a szemtanú Marco d'Aviano Lipótnak, hogy Lothringiai Károly »hallatlan dolgokat« mívelt. De méltán írta egy névtelen brandenburgi tiszt is haza a következőket: »a nélkül, hogy gascogneinek tarthatnátok, nem tudom eléggé dicsérni brandenburgiaink bravourját... egyetért velem mindenki, hogy a roham szerencsés kimeneteléhez tán mi járultunk (aránylag) a legtöbbel... s a herczeg és Rabatta ma (július 28.) reggel szívesen üdvözölték is érette Schöninget, sőt a herczeg levelet is írt a választófejedelemhez«.³

A védczölöpök elfoglalása után a résbe való megfészkelés nehéz munkája a török folytonos küzdelme között még az egész éjen át tartott. Nehány katonának, úgy a császáriak, mint a brandenburgiak közül, a harcz hevében sikerült a várba is betolakodni, sőt a branden-

¹ Journaux. A rondellán két janicsár-zászló s három ágyú esett a császáriak hatalmába, (a többit megmenté a török.)

² »... la plus sanglante et la plus vigoureuse qui se soit vue dans les siècles passés«... Főjelentés.

³ XIV. Lajos Vauguyonhoz aug. 22. (Párizsi külügyi Ltár Autriche.) — Brandenburgi tiszt levele jul. 28. (mellékl. Schmettau jelentéseihez;) Lothr. Károly levele a brandenb. választóhoz jul. 28. Schöning id. m. 110. lapján; Marco d'Aviano a táborból július 27; Schmettau írja, hogy az udvarnál öt nagyon kitüntetik.

burgiak a harmadik rondella közelében a második falnál 7 török ágyút és egy mozsarat be is szögeztek; de arra komolyan gondolni sem lehet, hogy a második falat is elfoglalják. Elég volt a török ellenállását a logement csinálásánál legyőzni. Abdurrahman a második falról folyton lövöldözött, sőt az alatt, míg a rés czölöpjeit a keresztyének saját maguk számára rőzsekötegek segélyével mellvédnek átalakíták, mesterséges szerekkel irtózatot tüzet gerjeszte a sarki rondella tetején s a mellette levő kurtinán fölhalmozott éghető anyagban. E két éges szomszédjában is nehéz volt a munka, midőn egyszerre a sarki rondellán bombák kezdtek pattogni. Abdurrahman ugyanis a rések kijávitására nagy, földdel töltött ládákat alkalmazott, de ezek fenekére egy jó rakás gránátot és kisebb bombákat helyezett el a célból, hogy ezek akkor, midőn ő a rést a keresztyéneknek átengedni kényszerül, fölrobbanjanak. A palissád-karók végei tudniillik, melyeket e földdel töltött hatalmas faládákba szúrtak, szurokkal megkenve s valami szerrel itatva voltak s így a milyen mértékben égtek a karók, azon arányban robbant szét a ládáknak, mint megannyi kis aknában, a sok gránát. Ez a játék valami 40 órán keresztül tartott s következése az lőn, hogy a rőzsekötegeket a keresztyének — nehogy tüzet fogjanak — kénytelenek voltak eltávolítani s helyökbe földes zsákokat alkalmazni. Sőt a mi több, a már saját hasznukra fordított török palissádkarókat is kénytelen-kelletlen mind ki kelle szaggatniok az ostromlóknak. Az egész éji munkánál az volt Károlyék szerencséje, hogy északi szél támadt, a lángok s a füst a vár felé vágódtak és ezt az időt a mondott, már az ostromlók befészkeléséhez fölhasznált karózatnak kitépésére lehetett fordítani.¹

Most pedig nézzünk a palotai oldalhoz. A bajor választófejedelem parancsnoksága alatti seregek rohamja alig volt könnyebb, vagy kevésbé vérengző az északinál. Ha a választófejedelem rohamoszlopai az eredetileg kitűzött célnál, tudniillik a palotai rondella elfoglalásánál megállapodnak, a küzdelem *aránylag* nem lesz vala nehéz, mert e rondella oly előre-tolt védmű, melyet semmi más védmű nem támogat. Ha tehát sikerül e rondella palissádjait az ellen kezéből kicsikarni s rajta a befészkelést megkezdeni: biztos lehet vala a támadó fél, hogy a védők őt innen többé ki nem verik. Az egész ostrom története azt bizonyítja, hogy Abdurrahman — mint azt a Főjelentés is elismeri — mindenütt a

¹ Főjelentés és Dória. — Az északi oldal e rohamáról minden kútfő tudósít. Katonai szempontból csak a Főjelentés, a Rödernél közlött napló, Schmettau mellékletei, részben a Journaux és Richards értékesek. Kár, hogy Ottlyk, a ki végig nézte a rohamot, oly futólag tudósít. Humorosan naiv előadása becses kútfő lehetne, ha bővebb volna.

legkitünőbb védelmi dispositiókat tette. Csak egyben hibázott, abban tudniillik, hogy a várpalotai félkörbástya mögött (mert, mint térképeink, 1. és 2. mutatják, a várpalotai körönd félkörbástya volt) egyrészt a körbástya, másrészt a magas palotai épületek előtt emelkedő hosszú magas (2. számú térkép *mn*) fal között előre, már az ostrom előtt nem készített átvágásokat (*coupure*). A teli rondella előnye épen abban áll, az üres rondellával szemben, hogy coupeureök készítésére alkalmas. Azt persze nem lehet kívánnunk Abdurrahmantól, hogy a híres, vele egykorú Rimpler methodusát (mely csak a XVII. század legvégén, Rimpler halála után, lőn ismeretesebbé) alkalmazza, a ki a maga bastionjait állandó, vízzel telt széles árkok, mint coupurök által, szelte át, melyek gerendával s földdel voltak fődve úgy, hogy szükség esetén csak a gerendázatot kelle eltávolítani s egy új, hatalmas véd- és daczmű állott a bastion falaitól visszaszorított védő rendelkezésére.¹ De legalább húzathatott volna a körbástya γ torkától a δ kapuoldalig (2. számú térképünk) széles, mellvédekkel s kijárásokkal, áthidalásokkal ellátott száraz árkot s ez árok mögött a palota felé egy másodikat. Hogy elmulasztá azt a török: annak lőn a következménye a rondellának aránylag könnyebb küzdelem után való elfoglalása.

A két bajor rohamoszlop — a rohamjel megadása után — az *A* és *B* cavalierok tövében az α ütegtől jobbra s balra vágott széles bejárón könnyű szerrel jutott le az árokba. A jobboldali rohamoszlop balra s jobbra terjeszkedvén, a hídat, a *G* zwingert s az *F* kaput foglalta el, meg a β mozsárteknővel szemben az *F* keskeny zwingerre hágott s innen ostromolta a körönd részét; a baloldali rohamoszlop pedig balra terjeszkedvén ki az *L* kis, ledöntött rondelláig és azon túl, oldalba fogta a rondella védőit, sőt egészen balra az *M* királyi kertek és *N* keskeny zwinger mindkét hosszú falát elfoglalta. Az igazi küzdelem akkor kezdődött, midőn a baloldali rohamoszlop támadásának kedvező hatása alatt kiterjeszkedett ezen rohamoszlop jobb szárnya s az egész jobb oldali rohamoszlop a körbástya előtti keskeny s ledöntött mellvéd-jétől már nem védett *E* zwingerre nyomult. Három szórakna hozta itt a rondella falaira kúszókat rendetlenségbe. De egyfelől Bádeni Lajos, másfelől Serényi, a közepén pedig maga a hőslélekű s vakmerő bajor fejedelem buzdíták a csapatokat s kellő erőfeszítés után a rondella fala a támadók birtokába jutott. Mikor a letört falakra a rohamoszlopok fölérték, akkor látták, hogy a rondella földtalaja egy ölnyivel áll lejjebb a bár megtört falak színénél.² A katonaság kétségbeesetten veté magát

¹ Zastrow többször id. m. 118—119. lapokon.

² Csak a Főjelentés.

a baloldali rohamoszlop által oldalba fogott, megingott védők nyakába s azt az $m n$ magos falig viaszorítá. Az e falnál levő lajtorjácson a török szokásos fürgeségével kúszott föl, de a támadók vele vegyest hágtak a lajtorjákra, s miután a törököknek annyi ideje sem maradt, hogy ezen $m n$ fal belső, palota felé eső oldalától a lajtorjákat elszedje, egy csomó keresztyén, még a Q plateaura is bejutott.¹ S ez volt e maroknyi vakmerő csoport szerencséje, mert fele részük a lajtorjácson vissza is lekúszhatott, míg a többi benn veszett. A török ez előnyös állásból, a P és T épület ablakaiból oly ellenállást fejt ki, mely ez északi oldalon mutatott ellenállással egyenrangú vala. A kövek, a nyilak, a kézi gránátok, az égő szurokkoszorúk, s különösen a löporzsákok oly nagy mennyisége zúdult a támadók fejére, hogy az $m n$ falak megmászása — a mi különben nem is volt eredetileg a roham programjába fölvéve — teljesen lehetetlenné lön. Még kínosabb volt azon támadók — s nagyobb részt szászokból álló baloldali rohamoszlop helyzete, a kik, miután egy részük Carlowitz szász alezredes és Röbel őrnagy vezetése alatt a nagy rondellát első mászta meg — az N keskeny s hosszú zwinger falainak lörésein² keresztül igyekvének a rohamszülte leirhatatlan lelkesedés tüzetől hajtva az O széles zwinger talajára lépni. Nagy Lajos palotájának (T) s az árpád-házi királyok régi épületeinek (R) ablakaiból és tetejéből, aztán az István tornyáról (S) oly irtózatossá mértékű bomba és kő zúdult a magasból e zwingerre, hogy az, a ki oda belépett, okvetetlenül halál fiává lön. Különösen sok kárt okozott itt ez oldalon is és pedig épen a zwingerben a löporzsákok özöne, »ihr verfluchtes Pulver« — mint Bádeni Lajos mondja, úgy, hogy a zwinger lángözönben állott s nagymérvű veszteség után vissza kelle innen a rohamoszlopot parancsolni. Az N zwinger a keresztyének kezében maradt de a nagyobbikat (O) a törököknél kelle hagyniok, miután 8 ágyút s néhány mozsarat az L rondella szomszédságában beszögeztek s a zwingernek a nagy rondellához vezető kapuját (2. számú térkép l betű) megszállották. A nagy rondellán 7 ágyú és 1 mozsár esett a győzők kezeibe. A bajor oldalon is vagy 4 óráig tartott a küzdelem, melynél a támadók — császáriak, bajorok és szászok — holtjaik és sebesülteik, a névtelen hősök százait veszítették. A török iránt későbbi nagy ellensége, Bádeni Lajos, az elismerés, a csodálkozás adóját nagybátyjához intézett levelében rója le.³ Az éj régen beállott; az O zwinger lángözönének, a benne levő kicsiny, égő házak s a fölgújtott anyag

¹ Csak a Főjelentés.

² Bádeni Lajos levele B. Hermanhoz. Röder I. 206.

³ Ugyanott.

Török íjász a XVII. században.

tüzének fényénél csinálták meg a bajorok a rondellánál a logement-t s egyúttal a palotából jövő erős tüzelés és gránáteső daczára az egész éjen át az *O* zwinger kapujától a nagy rondella kapujáig egy erős földsáncz vagy *coupure* (ηη) ásásán s megerősítésén dolgoztak, mely biztosította őket az *O* zwinger kapujának s a rondellának háborítatlan birtokában. Ezt a *coupure*t kellett volna Abdurrahmannak vagy Ismael basának megásnia s most tán nem volna a nagy rondella Miksáék kezében. Erre gondolt Bádeni Lajos, midőn azt írta Bádeni Hermanhoz: »nem jó volna, ha a töröknek a *feje* is úgy dolgoznék, mint *karjai*.«¹

Szóljunk végre a magyar hajdúk álrohamáról.

Bármilyen kitűnő dispositiókat tőn is Eszterházy, céljai másodikat, hogy tudniillik a rést megmásszák emberei, nem érte el. Meg kellett neki azzal a taktikai szempontból kitűnő sikerrel elégednie, hogy földadatai elsejét, az álroham tulajdonképi célját, programmpontját: a *diversio*-csinálást jól megoldotta. A magyar csapatoknak, Eszterházy terve szerint a mai lánczhíd fő tájától a Ferencz József-kapuig húzott s három rondellával flankirozott falat, melyen rés törve nem volt, s melyhez közelítő árkok nem vezettek, nem directe megrohanni, hanem a vízmű (1. számú térkép 16. szám) és a Duna közt levő földszoroson keresztül megkerülni kellett volna. De annak a hosszú, veszedelmes útnak megtételére, mely a vizivárosi fő-utca északi végén állott kakas-kaputól a lánczhídig terjed, a partmenti házromok nem bizonyultak elegendő földzetnek. Az egész út hosszában ki volt téve a magyarság a vár-falak, különösen a *q* bastion (1. számú térkép) s a mögötte délre fekvő körbástya hatalmas tüzeinek, mindamellett halált megvető elszántsággal rohant előre, de az új fal három rondellájának, kurtináinak tüzelését elől — minden közelítő árok vagy egyéb ostrommú hiányában — s a várfalakét oldalt és hátul nem bírta ki; a csajkákat pedig, úgy látszik, a Dunán földött állásban levő török hajókon emelt lövegek tüzelése tartá vissza; tehát az új falon belől kerülni, még a Duna segítségével sem lehetett. A löportár robbanása okozta rés megmászása hát elmaradt; de a *diversio* tetemesen gyöngíté Abdurrahman erejét s nagyban előmozdítá a két valódi roham sikerét; mert a mi védőnépet ide küldött Abdurrahman, azt északról, vagy — miután e rész, a palota Ismael rayonjába tartozott — délről kelle részben elvonnia. »Sokat használtak a Duna felől támadó talpasok — írja az ostrom részleteit

¹ Kútfők a bajor rohamra: Főjelentés, Journaux, bajor napló, az ezzel csaknem szóról-szóra egyező Foglietto Straordinario, Bádeni Lajos főntebb idézett levele és Doria di Cirié meg Tarini jelentései.

feszült figyelemmel kísérő XIV. Lajosnak bécsi követe¹ — mert a török a rést ezen a — dunai — oldalon csak palissadeokkal javítá ki s miután közelítő-árkok itt nem voltak, támadásra itt nem is gondolt. Látván azonban a talpasok támadását, arra az oldalra is kelle védő népet vonnia, a mely körülmény a védelmet megosztá s a más két rohamnál a műveleteket nagyban megkönnyíté.« Ezt Vauguyon írja, a kiről nem mondhatnók, hogy akár a királpárti, akár a volt kurucz magyarok iránt a legkisebb rokonszenvvel is viseltetnék. — Egyéb-ként a hajdúk vagy talpasok dunaparti támadása nagyon vérengző, aránylag a legvéresebb volt. Tudjuk, hogy Buda keleti oldala régibb és legújabbkori katonai írók szerint mindig a legerősebb része vala a várnak s hogy épen azért nem választák ez oldalt se 1684-ben, se 1686-ban, se 1849-ben rohamtárgyul. A 2000 hajdúnak a várfalak tüzétől hát irtózatossá kelle kiállaniok s csakugyan július 27-edike 600 halott és sebesült magyar hajdúba került.² Ha föltesszük, a mi különben nem valószínű, hogy az északi oldalon beosztott 200 hajdú mind odaveszett, még akkor is 400 marad a dunaparti 2000 hajdúra; azaz minden ötödik közülök vagy meghalt, vagy megsebesült. Kár, örökre kár, hogy nemcsak az idegen szemtanúk, hanem még a magyar szemtanú, a különben fecsegni s írni szerető Ottlyk György is elfeledte hőstetteiket följegyezni!³

Így végződött július 27-dike, a halál öldöklő angyalának ünnepnapja. Török részről a szökevények állítása szerint valami 2500 volt a veszteség halottakban, sebesültekben, mely számból az északi oldalra valami 1500 esett volna, a bajorok ellenben 700-at sebeztek, s 300-at öltek volna meg. Keresztyén részről összesen ötödfélezer német és 600 magyar halott és sebesült lőn a roham áldozata. A lothringiai herczeg rohama 3000 közembernek és 200 tisztnek halálába vagy sebeibe került, kik között a következő sebesültek a nevezetesebbek: Croy Károly Jenő herczeg táborszernagy, Dieppenthal altábornagy, Thüngen vezérőrnagy, gróf Archinto, Truchsess és báró Rödern alezredek és a vitéz báró d'Asti, ki július 25-dikén vett sebe daczára részt vőn a rohamban s újra, bár nem erősen, megsebesült. Végre a vakmerő önkéntes Commercy herczeg, ki több sebe után lábain nem állhatván, lóháton vágtatott a

¹ Vauguyon jelentése 1686. auguszt. 1. Így magyarázza meg e jelentésben Vauguyon, Lajosnak, mit jelent a talpas szó: »*Talpatches* sont gens libres tant du costé des Turcs que de l'empereur, lesquels font dans la paix le personnage de bandits qui sont soufferts. On les appelle aussy *Heiducs*.«

² Ugyanott.

³ Csudálatos, hogy e rohamot minden kútfő agyonhallgatja; úgy mint a Főjelentés és a Journaux ezzel ütik el: »nem sokat ért.« Egyedüli forrásunk Vauguyon jelentése, a ki szerint bizony »sokat ért.«

rés alá!¹ A brandenburgiak közül valami 50 tiszt és 450 közember volt a veszteség holtakban, sebesültekben. Meghaltak: gróf Dohna Dietrich ezredes (a pár héttel előbb elesett gróf Dohna Károly ezredes fivére), a kurlandi herczeg, Sándor (szintén brandenburgi ezredes, néhány hét múlva halt el), Bornstädt alezredes, Elsnitz gárdaezredbeli őrnagy és 10—12 más tiszt; megsebesültek: Barfuss tábornok, Belling és Grygy ezredesek, Heiden és Schlabendorff alezredesek (később mindketten nagyhírű hadvezérek) és sok kapitány. — A palotai attaknál a sebesültek száma 1171, — a halottaké 187. A császáriak közül a palotai oldalon nevezetesebb sebesültek: báró La Vergne altábornagy, Aspremont vezérőrnagy; báró Welsberg és a későbbi híres nádor, az akkor 29 éves *gróf Pálffy Miklós* alezredesek² (gróf Pálffy az Aspremont ezredtől). Bajor részről elestek: Pöckh gárdaezredbeli alezredes, Croysill és Crammer őrnagyok és több kapitány, meg alsóbb tiszt; megsebesült Rummel tábornok, 1 őrnagy és sok más tiszt. A szászok közül elesett a vitéz Carlowitz György, a szász-weissenfelsi ezred alezredese, ki Röbel őrnaggyal állítólag első volt a rondellán;³ két kapitány és más tisztek; megsebesültek: Rochau alezredes és néhány tiszt. A szászok a rohamnál kiköszörülték a július 22-ediki csorbát.

De meg is ürültek e nagy veszteség után a futó-árkok! Őrizésükre a lothringiai herczeg kénytelen volt valami 300 dragonyost leszállítani lováról; a bajor oldalon pedig Bádeni lajos állítása szerint nem maradt összesen 7000 szolgálatképes ember.

Olcsó emberélet — s mégis drága, nagyon drága győzelem!

¹ Henrik naplója plane azt írja »welcher (Commercy herczeg) da er Blessuren wegen nicht mehr auf die Bresche steigen können, mit dem Pferde auf dieselbe geritten.«

² Szül. 1657. † 1732. Nádor lón 1714-ben; közreműködött a pragmatica sanctio elfogadtatásánál. Ő, a családban e néven az ötödik, őse a herczegi ágnek, melyet legidősb fiának VII. Miklósnak legidősb fia IV. Károly alapított.

³ A szász »Diarium« szerint.

IX. FEJEZET.

A FÖLMENTŐ TÖRÖK SEREG BUDA ALATT.

Előkészületek egy második általános rohamra. — Ujabb meghiúsult alkudozások Abdurrahmannal. — A fölmentő sereg közeledése miatt új táborhely és circumvallatiók kitűzése. — A tiszai hadtest s vele Barkóczy válogatott magyarsággal megérkezik. — *A második általános, de visszavert roham* (august. 3.) — Az égő árok. — Előkészületek a seraszkir fogadására; Eszterházy János és a hajdúk. — Batthyány harcza a seraszkir előcsapataival (aug. 8.) — Ostrommunkálatok. — Petneházy s Koháry figyelő hadteste bevonul. — Elmaradt általános roham (aug. 12.) — Intézkedések a nagyvezér ellen; a nagyvezér fenyegető mozdulatai; kilépés a circumvallatiókból. — *Dünnewald augusztus 14-diki győzelme.*

Ez erődítéstan haladásával a XVII. század végén lépést tartott a várak vívásának tudománya is. Míg a középkor s a XVI. század várostro-mainál számtalan példa van a hadi történetben arra, hogy toldozott-foltozott, minden rendszernélkül épült erősségek az ostromló szerek elmaradottságával szemben fölényben levén, hihetetlen hosszú ideig állanak ellent a vívó félnek, sőt azt elvonulásra kényszerítik: a XVII. században, mikor a világhírű Vauban a maga első védrendszerét a gyakorlatban kivitte, már annyira jutottak a várak vívásának ismeretében is, hogy csaknem számtani pontossággal ki lehetne előre mutatni, mely napon jut a várívó sereg azon helyzetbe, midőn a védőket tisztességes feltételek alatt föladásra szólíthatja, ennek megtagadása esetén pedig őket joga van kardélére hányatni. Vauban első rendszerénél ez

az idő rendesen az ostrom negyedik hetének végén állott be, a mikor tudniillik a várívók a glacis-t megkoronázták ágyúütegeikkel, a földöttútba befészkeltek magukat s csak a tág rések lajtorjákkal való megmászása volt hátra.¹

Bécsben a katonai körök a július 27-diki sikeres roham, a legkülső fal elfoglalása után nem kétkedtek többé azon, hogy Buda eleste csak néhány nap kérdése. Valóban, ha az új rendszer tanait a vén Buda falaira szabad alkalmazni, a katonai köröknek ott Bécsben, távol az ostromtól, igazuk is volt, mert hiszen az új rendszerek szerint épült várak glacisja majdnem egyértelmű Buda külső falával: az árok s a belső védművek Budánál a külső fal mögött, Vauban rendszere szerinti várnál a glacis mögött feküdtek. Annyira bizonyosnak hitte hát az uralkodó Buda közeli elestét, hogy a hadi tanács elnökét már véleményadásra szólítá föl arra nézve: minő hadműveletekhez kezdjen a szövetséges sereg Buda elfoglalása után.²

Károly azonban nem osztózott e vérmes reményekben, mert tapasztalta, hogy Abdurrahman mire képes; abban bízott, hogy a munkának rövidebb része van már — az addig eltelt 40 nap után — hátra; de, hogy könnyebb-e? arra jó lélekkel nem merhetett igennel válaszolni.

Még 27-dikén éjjel három aknázt állított a második fal alá s másnap szemügyre vette azt, a mit az elfoglalt logementről, a külső fal romjairól, Abdi védműveiből látni lehet. Előtte feküdt a 6 öl mély, felső szélességében mintegy 30 lépésnyi árok; látta, hogy a második fal nincs olyan magas, mint a mögötte levő harmadik, melyet sűrű palissadok is erősítenek. Miután hát az első falon levő logement biztosítására s gondosabb őrzésére s a török esetleges kicsapása megakadályozására a paralell-vonalakból keresztben a külső falra merőlegesen jó mély árkot húzatott s azt kellő őrséggel meg is rakta:³ a mély árok járhatóvá tétele végett mérnökei tanácsadásra szólítá föl.

Két módja volt az árok járhatóvá tételének. Vagy betöltik azt, vagy hatalmas gerenda-állványokat eresztenek bele, melyeken keresztül híd épülhet a roham-oszlopok számára. Mind a két módnak meg volt a maga előnye és hátránya. Az ostromló sereg gyalogsága tetemesen megfogyott már: halottak, sebesültek s a magyar éghajlathoz nem szokott, a »magyar betegség,« tudniillik a gyötrő láz miatt szenvedő katonák tetemes perczentjét, közel felét, fölemészték az eredeti számnak.

¹ Zastrow többször id. műve.

² Lipót Bádeni Hermanhoz 1686. júl. 30. Hadi Ltár.

³ A Rödernél közlött napló s a Főjelentés.

A megmaradtakat az árok betöltésével nem lehetne nagyon fárasztani; a lovasságot pedig a fölmentő sereg közeledése miatt, meg a takarmány szűke miatt nem lehetne beparancsolni. Ha tehát lassan halad az árok betöltése: világos az idő veszteség. A másik mód: a hidak építése sokkal practicusabbnak látszott, ha Abdurrahman a maga mesterséges tűzével, lőporzsákjai s kézi gránátjai özönével föl nem gyújtja a gyorsan elkészülő állványokat. A herczeg ez utóbbi módhoz folyamodott hát s úgy okoskodván, hogy, ha a hidak nem sikerülnek, akkor fog az árok betöltéséhez: kiadta a parancsot két árkanak (árka = Sappe = mély-út) megnyitására, melyek távolabbról indulván ki, járható lejtőn vezessenek az árokba, a hordók és sánczkosarak lehengergetésére, mint a melyekből odalenn az ácsok számára oldalfedezet leszen készítendő.¹

Másik gondja volt a főparancsnoknak azon ágyúk minél közelebb való elhelyezése, melyek a második s harmadik falon rést fognak ütni. A glacis-kkal s földött-utakkal szépen ellátott rendszeres erődítéseknel ez a kérdés nem nagy gondot szokott volt okozni. Ott van a glacis orma, van ott hely az elégen túl is. Nem úgy Budánál. Itt a glacist, mint többször hangoztatám, a külső fal képviselte, de ez a külső fal bármi széles volt is: olyan még se volt, a palissadok romjaival se, hogy az üteg rajta megállhasson. Károly mérnökei igen ügyes expediciót találtak ki: a telep elejét, melynek lőréseiből az ágyúk kikandikáltak, jó minőségű csapó földből készítették el,² az ágyúk eleje a letört kurtinán nyugodjék, hátulját pedig a kurtina mögött erős gerendákból készült állványok tartásák. E mód szerint még július 28-dikán hozzáfogtak a császári kurtina közepén³ a telep építéséhez s július 29-dikén éjjel, Abdurrahman folytonos tűzelése daczára nem csekély emberáldozattal el is készítették azt. Említém Buda erődítvényeinek leírásánál, hogy az esztergomi rondella *üres* mű vala. Ha megvolt e körülménynek az a nagy haszna, hogy a július 27-diki rohamnál a török az üres, boltozatos, de boltozataiban szerfölött megrongált rondella óriás területén nem csinálhatott coupuróket, melyekből azt tovább védeni lehetett volna, s csak a hatalmas összefutó boltívek legbelső s középső támoszlopára épült *e* bástyapárnát⁴ tartá meg birtokában; ha, mondom, e körülménynek sokat köszönhetett a sarki rondellán befészkelő rohamoszlop: meg volt az üres rondellának most az a hátránya is, hogy az ide szánt ostromütegek számára ép úgy, mint a kurtinára, de még nagyobb

¹ Főjelentés.

² »Avec de bons marnages« — mondja a Főjelentés.

³ 3. sz. térkép p betű.

⁴ 3. sz. térképünk.

nehézséggel lehetett csak az állványok segélyével az üteg telepét elkészíteni.¹ De július utolsó napjaiban ez is megtörtént, s miután gyorsan összetákoltt hídfélén emberi karok, nem pedig valamely gép segélyével a lövegek fölvontatása izzasztó, nehéz munka után sikerült, a hó végén már a kurtináról az *m* telepből (3. számú térképünk) odavitt néhány löveg, sőt augusztus elsején már a rondellán egy két-ágyús üteg.² megkezdhette mérges játékát a második s harmadik fal ellen; míg a kurtinai üteg telepétől jobbra és balra 4—4 mozsár veté már július 29-dikén 100 fontos bombáit a 3-dik fal mögött czirkáló s tüzelő törökökre.³

Még egy más nevezetes dologról is kelle rendelkeznie a főparancsnoknak — s ez a viárcok őrzésének kérdése vala. Nemcsak a brandenburgi oldalon fogytak volt meg a törzstisztek: a császáriaknál is érezhető volt tábornokokban a hiány. Részint ez a körülmény, részint a mit épen most említék, hogy tudniillik a gyalogság száma is tetemesen megapadt, arra bírta Károlyt, hogy a brandenburgiak különállásával, külön ostrommunkálataival fölhagyjon, Caraffa hadtestét pedig Szolnok mellől Buda alá rendelje. A császáriak, magyarok s brandenburgiak összevegyítették; az eddigi 4500 ember helyett 2500 gyalog és 300, lováról leszállított dragonyos lőn naponként a viárcok őrzetére vezényelve, egyuttal a dragonyos és horvát ezredbeli vezérőrnagyok is berendeltettek a gyalogsági tábornokok mellé a napi szolgálatra.⁴

A nagy rohamot követő nap, július 28-dika, a most elmondott intézkedésekkel s előkészületekkel tölt el — s ezalatt két éjen és egy napon át a három aknán az aknászok még eddigelé nem tapasztalt buzgalommal s ügyességgel dolgoztak. Ennek a buzgalomnak meg is lőn a jó következménye július 29-dikén. Az aknákat fölrobbantották s méltán írhatta az ifju Grimani, hogy istennek hála, 40 napi ostrom után íme végre valahára az első jól sikerült aknamunka!⁵ A balfelől ásott munka (a középső rondella mellől) a második kőfalból hatalmas darabot döntött le; a középső és a sarki rondella mellől fűrt két akna pedig nemcsak szintén jó rést nyitottak a második falon, hanem más hasznót is okoztak. Mert daczára annak, hogy a török a nála most már megszokott s mégis hihetetlen gyorsasággal a réseket kitűnő karózatával az ostromlók szemei előtt zárta el, sőt azok mögött oly mellvédeket

¹ Fontana ismeretes térképén jól láthatók az ágyúállványok, melyek az üteget hátul támasztják.

² 3. sz. térkép *r*; később egy harmadik ágyú is jött ide.

³ 3. sz. térkép *n* és *o*. Az ágyúk számára készült dobogó-hídféle útról Doria is szól jul. 31. (Turini áll. Ltár.)

⁴ Főjelentés.

⁵ Grimani jelentése jul. 30.

emelt, hogy lövészei onnan — mint Grimani mondja — absolut pontossággal szedegethették le azt, a kit czélba vettek: mindamellett azt a telepet, melyet Abdurrahman a kurtinai készülőfélben levő üteg ellen a második falon emelt, a jobboldali akna nemcsak tönkretette, hanem két, már beállított ágyúját is levágta; a középső akna pedig a második fal mögött fekvő 15—20 lépésnyi esplanadeot föltakarta.¹ Őszintén örült e jó eredménynek a főparancsnok, még az nap két új aknázt állíta be ugyancsak a második fal alá — s az öröm teljes lett volna, ha a brandenburgiakon nem esik a robbantás miatt olyan baj, mely 80 emberük életébe került, a nélkül, hogy az aknászok erről bármit is tehettek volna. A császári napos-tábornok, Nigrelli, ugyanis elfelejté tudatni Schöninggel, hogy a logementon álló brandenburgiaknak idejében vissza kell vonulniok. A jobboldali akna fölrobbant, de a fölvágódó kötömeg a brandenburgiakat érte. Schöning elégtételt kívánt, Károly Nigrellit elzáratta, ez azonban, — mondja Doria, — »nem támasztja föl a halottakat.«²

A következő napon, július 30-dikán, sikerült az ostromló seregnek Abdurrahman más két ágyúját leszerelni s azonkívül még a mai helyőrségi templom lerombolt tornyának tetején levő török állást, melyből a védők sok katonát sebesítének meg, a bombatelepek segítségével szétugrasztani. Részben ez egymásra következő kedvező események hatása alatt, részben pedig azért, mert a bajor ostrom lassú előhaladása miatt titokban boszankodó s Károlyra irigykedő Bádeni Lajos ösztönzésére³ Miksa Emánuel úgy óhajtotta: Károly elhatározá, hogy másodszor is megadásra szólítja föl Abdurrahmant. Abban állapotott meg a két vezér, hogy mind a ketten külön-külön, de egyforma tartalmú levelet intéznek Buda parancsnokához. Ugy is történt. A levélben a vívó sereg főnökei a július 27-diki roham előnyeire hivatkoztak s a basának a haszontalan embermészárlás megszüntetését javasolták; ígérték azt, hogy az egész őrség, az egész lakosság minden javaival szabadon költözködhetik el a várból; de hangsúlyozták azt is, hogy, ha most nem hajlandó Abdi a békés megegyezésre, később a vezérek azt el nem fogadhatják.⁴ A leveleket most is barátságosan fogadták a törökök, de Abdurrahman basa másnap reggeli 9 óráig fegyverszünetet kért. Károlyék nem adták meg neki s hogy a szót tett kövesse, az ágyúk és bombavető mozsarak tüstént

¹ Főjelentés.

² »Ma questo non risuscita i morti.« (Turini áll. Ltár); és Henrik naplója.

³ Grimani jelentése jul. 31.

⁴ A levél a Rödernél közlött naplóban 75. lap. Megjegyzem, hogy a datum: jul. 31. (Röder-nél) hibás; maga a napló meghazudtolja magát; de más forrásokból is bizonyos.

működésbe is hozattak. Július utolsó napján reggel már készen állt egy új akna az északi oldalon a második fal alatt, csak tölteni kellett volna, midőn parlamentairek hozták a kapuhoz Abdurrahman válaszát s átnyújták mind Károlynak, mind Miksa Emánuelnak azt. Abban Buda átadásáról egy szó sem volt. »Nem a mi kezünkben, isten kezében van Buda sorsa, mondá az agg várparancsnok; de, ha csakugyan el akarjátok kerülni az embervérontást (ez a levél rövid értelme) és békét óhajtotok a két császár között, miért ne lehetne ez meg, nem Budának, hanem valamely más erősségnek átadása által?« »Mi részünkről, — így végződik a válasz — bizony semmit el nem mulasztunk, a mivel e tárgyalások jó eredményét biztosítsuk.«¹

E válaszra csak egy viszonzválasz lehete s ezt a fölrobbantott új akna adta meg, mely hasonlóan 3 előzőjéhez, megint egy darabot hasított le a második várfalból, sőt a mögötte levő terrasse vagy esplanade egy részét is lerántván, az árokba vetette le.

Hat teljes hét óta folyt már Buda ostroma. E hosszú idő alatt két kemény rohamot és sok más apróbb-nagyobb viadalt, összeütköztállott ki a vár parancsnoka, melyekben megmutatta azt, hogy, ha valaki, ő bizonyára hivatva van »Konstantinápoly és Jeruzsálem kulcsát,« a büszke Budát, az ozmán hatalom számára megtartani. Népét bomba és golyó, lándzsa és kard megtizedelte: a július 22-diki nagy robbanás fegyverfogható megmaradt ezreiből újra kivette a rettenetes dézmát. Ha saszszeimeit körülhordta a vidéken: a Szent-Gellérten, a Nap-hegyen, a kettő közötti lejtőkön, a palotai rondella alól és a rondelláról, a Svábhegyről s a retek-utczai batteriából, az északi kurtináról s az esztergomi rondelláról, mint megannyi rémkép, halált okádó ágyúk ércz-torka ásítózott felé. Magának is, katonáinak is a nyugalomra volt szüksége: alig találta meg azt a boltozatos pinczék alatt, a hová a bombák elől menekült. És mégis a vén harczfi a megadásról tudni sem akart, noha a mufti maga — benn a várban — azt hangoztatá, a jancsárok azt kívánták s Abdit a hadi tanácsban csak 3 főbb tiszt támogatta.² Mikor aztán a július 31-diki levélre Károly válasza az akna robbantás lón: Abdurrahman engede övéi sürgetésének s kiizent Károlyhoz, meg a bajor fejedelemhez, hogy alkudozni akar. Károly a bajor fejedelemre bízta az alkut s kíváncsian várták a tábornok tisztjei, mi lesz az eredmény. Budából a főcsauz, meg a basa udvarmestere jött ki, Miksa báró Kreutz alezredes, egyik szárnysegédét küldötte be. Tisztelettel fogadta Abdurrahman

¹ Röderer a napló 76. lapján.

² Szökevények jelentései, sok kútfőben.

udvara a keresztyén főtisztet; bort, kalácsot, kávé és rizst, meg egy sült tyúkot tettek eléje addig, míg a basához kellett mennie s midőn az egyszerű lakoma végezte után egy szabad téren álló sátorhoz, Abdurrahman elé vezették, az oldalt jobbra és balra sorfalat képező janicsárok, meg a magyarosan öltözött aszápok meghajoltak előtte.¹ A basa reggeli válaszát ismétlé a parlamentair előtt, ki azonban másra, mint Buda föladásának kívánására, nem volt fölhatalmazva. Abdi külön fogta Kreutzot néhány főbb emberével — s ott kimondta a nagy szót, hogy *kész Budát föladni, ha Budáért Lipót békét köt a portával*, — s ugyanezt mondták el emberei künn a bajor fejedelem előtt. De ezt a föltételt nem lehetett elfogadni s midőn a kapunál a két fél parlamentairei kicseréltettek s mint Grimani mondja, a barbár lekötött, de lelkiismeretesen megtartott szava — barbara mà pontual fede — fölszabadult: a palota ormáról a választófejedelmet körülállók csoportja felé röpitett golyó azt jelenté, hogy a megalázott Abdurrahman többé nem alkuszik.²

A koczka el volt vetve: Buda csak a legkétségbeesettebb védelem után fog a keresztyének kezeibe kerülni. A föltételt nem lehetett elfogadni, mert se Miksának, se Károlynak nem volt fölhatalmazása az általános béke megkötésére, sőt Lipót se tehetett volna a szent-liga hadviselő feleinek, Sobieskynak, meg a velencei köztársaságnak, beleegyezése nélkül. Pedig a vívó sereg tábornokai körében a hangulat a békének kedvezett: a hosszas ostrom kifárasztá a törzstiszteket, a makacs ellenállás a június elején hangoztatott optimisticus fölfogást tetemesen megváltoztatá s mindegyikük arról beszélt, hogy legokosabb volna Abdi föltételeibe beleegyezni. Többé nem fogadott már gróf Taaffe szép harczy ménébe, hogy ennyi meg ennyi hét lefolyása alatt a vár keresztyén kézbe kerül;³ többé nem jósolgatott Marco d'Aviano atya sem, hanem inkább arra a jótékony s ha nem is hálás, de tiszteletreméltó szerepre vállalkozott, hogy a Starhemberg meg a Bádeni Lajos intriguái és Miksa daczos, elégedetlenkedő szeszélyei által kínzott fővezér helyzetét közbenjárása, tekintélye segélyével megkönnyébbítse.⁴ Mert áll az

¹ Grimani is említi a »magyarosan« öltözött katonákat, mondván róluk, hogy közönséges lakosok, kik imponálás kedvéért lőnek magyar ruhába bujtatva. Nem tudja Grimani, hogy az aszápok mindig annak az országnak népviseletéhez alkalmazkodtak, a melyben születtek.

² Egy tudósítás a táborból (berlini Ltár, mellékelt Schmettau bécsi jelentéseihez) bőven elmeséli b. Creutz egész budai tartózkodását; ezt a jelentést aztán — mivel Schmettau valószínűleg köröztette — az egykorú vagy közelkorú nyomtatványok egész terjedelmében vagy kivonatossan átvették.

³ Tudósítás a táborból (mellékl. Schmettau jelentéseihez.)

⁴ Marco d'Aviano levelei juliusból Lipóthoz.

— s erről bennünket csak egy forrás, az ifjú Grimaninak titkos jegyekkel írt jelentései világosítanak föl — hogy a fővezérnek kimondhatatlan sokat kelle titkos ellenségeitől, irigyeitől túrnie. Jobb keze Starhemberg lett volna, de a különben vitéz, rettenthetetlen katona, nem titkolta sohase, hogy neki Buda ostroma nem tetszik; okát följobb megmondtuk, hogy miért? Immel-ámmal tön mindent s a boszankodó fővezérnek tettett nyájassággal kellett boszankodását elnyelnie.¹ Túl a kastély felől a másik táborban pedig a dicsvágyó bajor fejedelmet, ki egész hévvel csüggött volna Buda bevételének reményén, sugalmazó ördöge, Bádeni Lajos ingerelte s a jó szándékú uralkodó lelkére az ingerlések lidércznyomás gyanánt nehezültek. Bádeni Lajos csak azt óhajtá, hogy Károly kudarczot valljon — csak ezzel, csak ezután másod sorban gondolt saját ambíciójával; s inkább a békét, mint Károly diadalát kívánta.² Az ifjú Grimani, ki sűrű levelekben festi e visszataszító képek árnyalatait, alig győz szavakat találni az üzelmek jellemzésére s őszinte részvéttel szól a fővezérrel, ki e visszás, ellenkező áramlatok sodrában ezer és ezer tekintettel kénytelen lenni az őt körülállókra s »valóban — úgymond — szánalmat érdemel.«³ Szinte könnyebbségére szolgált hát a fővezérnek az a körülmény, hogy Starhemberg július 31-dikén a kurtinai üteg vizsgálása alkalmával csekély sebet kapván, alkalmat adott Károlynak, kímélés ürügye alatt, a házsártoskodó tábornagyot haza küldeni.⁴

¹ Grimani írja július 30. »Lorena (Károly) non ha chi operi con vigore, lo secondi et aiuti. Staremborg ò non ne sà, ò non ne vuol sapere, ò fa l'ammalato, ò non è sano. Più li spiace l'aquisto che se si ritirasse l'armata, e come lo lodano per soldato di corraggio, così vien biasimato dagli officiali per commandante . . . si perde nell'assalto tanta gente per suo mal' ordine . . . és: La mala intelligenza, l'emulazione e le fazioni che come contrarie dividono gli animi, fanno prevaler li propri interessi a quelli del monarca . . . Vi è del male molto, *si vuol il ritardo ad arte*, s'oppongono le operationi per prolungare solamente . . . Lorena è afflitto et la passione le pregiudica nella salute non godendola perfetta. *Ha una somma tolleranza, e prudenza, essendo ammirabile nel coprir li sentimenti e dominar se stesso. Questa sua destrezza farà, a giuditio di riguardavoli soggetti, che si acquisti Buda . . .*

² Grimani u. o. »Baviara è di retta et ottimo intentione; non così gli altri, *che vorrebbero pur battuto Lorena et in discredito*; bramano la pace et si persuadono di haverla con più certezza, se partiamo di quà con disordine, che se le cose vanno felicemente . . . — Badeni Lajosra czéloz Marco d'Aviano is, mikor írja (június 30.) Lipótnak, hogy a bajor választó »è di buonissima mente et ottima volontà, *purché non venghi ingannato da qualche aduttore*. Julius 21-dikén azt írja Marco d'Ariano: »molte cose potrei dire a bocca à V. Mtà C. che non confido alla carta. — Mindez csak egy töredéke az adatoknak, melyek mutatják Károly nehéz helyzetét.

³ Grimani írja aug. 4. »Il duca (Károly) certa non manca delle sue parti, ma ha tanti riguardi che lo combattono e fan canto, *che merita compatimento nel stato in cui si ritrova.*«

⁴ Brandenburi tiszt írja aug. 6. Schmettauinak: On commence à cet heure de se mieux entendre reciproquement dans le camp, général de Starhemberg en étant sorti . . . (Berlini áll. Ltár; mellékl. Schmettau jelentéseihez.) — Grimani is írja, hogy St. sebe csekély; a hivatalos Journaux, hogy tudjon valami okot, lázt emleget.

GR. PÁLFFY JÁNOS KÁROLY, altabornagy.

Föltűnő, hogy a kedélyhangulatok e hullámai épen július végén s augusztus elején csapkodtak ily magasra, midőn a július 27-diki győzelmes roham s utána az aknák kitűnő működése alapos reményt önthettek volna az ostromlókba. De magyarázatát nyerjük e jelenségnek, ha megtudjuk, hogy Batthyány magyarjainak jelentése után többé nem lehetett kétely a török nagyvezér Szolimán közelségéről, meg arról, hogy Seitán basa, a szeraszkir, egy detachementtel valóban előrejött s Fejérvártól már nem messzire táborozik.

A veszély megkettőzteté Károly erejét. Elhatározá, hogy a rohamot augusztus első napjai egyikén, mielőtt a szeraszkir háborgatásától tartani lehetne, megkísérti s egyuttal előkészületeket tőn a fölmentő sereg fogadásához is. Ez utóbbi szempontból mindenekelőtt a gróf Dünnewald, gróf Pálffy és gróf Batthyány alatt külön-külön táborozó nagy számú lovasságot rendelte vissza Buda alá, nehogy egyiket vagy másikat a netán titkos éjjeli menetekben előhaladó szeraszkirnak elvágni alkalmá lehessen, meg azért is, hogy a lovasság ideje korán hozzáfoghasson a *circumvallatio* vonalának megásásához. Berendeltettek hát a mondott tábornokok s gróf Batthyány még augusztus elsején ifjabb Bercsényi Miklós társaságában egész hadi népével mintegy 2000 jó huszárral bevonult Buda alá s a Nádorkert déli oldala táján szállott meg a Dunaparton.¹ Augusztus 3-dikán pedig bevonult Dünnewald és Pálffy János Károly is s az összes lovasság hozzáfogott a circumvallatiók elkészítéséhez oly módon, hogy mindegyik ezred a táborhelye előtti területet ássa meg. Magát a circumvallatio-vonalat Károly (noha augusztus elsején a viárkokban egy kögolyó szilánkja czombját sebesíté meg) lóra ülve Miksa fejedelemmel közös egyetértésben a következőleg tűzte ki. A választó serege a szent Gellért déli lábánál elterülő síkot foglalja el úgy, hogy tápora a Dunától egész a Sashegyig terjedjen. A herczeg a maga tápora circumvallatióját a Sashegy sziklái fölött kezdje meg; vonala innen egy darabon nyugatra haladva, (az Ördögorma és a Szauer-féle kert között) északnak forduljon, a Svábhegy magaslatain és völgyein keresztül északnak tartson, majd a Kút-völgy és Dió-völgy közti lejtőknél keletre fordulván, az ó-budai síkságot a Szent-Pál völgyétől elválasztó magaslatok lábáig érjen (lásd a circumvallatio-vonalat 4. sz. térképünkön). Megegyezett a két vezér abban is, hogy, a hol lehet, a gyalogságot a lovassággal vegyest helyezték el és így a régi tábort elhagyva, az egész ostromló sereg a circumvallatiók mögött foglaljon

¹ Journaux. A Rödernél közlött napló aug. 3-kát mond. Melyiknek higgyen az ember? A számot a Journ. említi.

új táborban állást. Terv szerint a választó fejedelem e vonalon belül bal szárnyára saját bajor csapatai nagyobb részét, középre a szászokat s a jobb szárnyra a császáriakat volt elhelyezendő. A herczeg ellenben, hogy a császáriak együtt legyenek, bal szárnyára ezeket jelölte úgy, hogy ezek a circumvallatio egész nyugoti vonalát elfoglalják; utánuk a nyugoti vonal legvégében a svábok, ezek mellett a Szent-Pál-völgyét átmetszve a brandenburgiak voltak letelependők, a kik mellé jobb szárny gyanánt a Lodron-féle horvát ezred s Heissler ezrede jöjjenek. Mind Károly, mind Miksa serege a Gellért lejtőjétől a Szent-Pál völgyéig két egymás mögött fölállított vonalban táborozott a circumvallation belül.¹ Megosztá a két vezér ezután a *magyarokat* is.² A herczeg a magáéit a legszélső jobb szárnyra helyezé el, hogy a Pál völgyétől a horvátok mellett a magaslaton, a mily nagy területet csak lehet, elfoglalva tartanak; a választó ellenben Batthyányi s ifj. Bercsényi Miklós huszárjai — valami 15 lovasszázad — kivételével magyarjait a pesti partra küldé, a honnan szükség esetén mindig visszahívhatja.

Nagyjából ez lett volna képe az új tábornak, melyet egyelőre csak a másnap — mint említém — berukkolt lovasság foglalt el, míg a gyalogság néhány napig a régi táborban maradt. *Ez a táborállás a szükséghez képest egyes részleteiben időnként változást szenvedett.* Az első s augusztus végeig legnagyobb változást a magyarok okozták. Augusztus 2-dikán ugyanis megérkezett Caraffa tiszai hadteste a vele volt nagyszámú magyarsággal gróf Barkóczy Ferencz főparancsnoksága alatt. Számukra helyet kellett találni s mivel a pesti oldalon egyelőre elég s pedig nagyobbbrészt magyar őrség vala, valamennyit a budai oldalra és pedig az északi attackhoz, Károly parancsnoksága alá helyezték. Állott ez a Barkóczy alatt bevonult magyarság, mely (mint Schmettau írja aug. 8-dikán a brandenburgi választóhoz) miután az *egész télen át diadalmasan küzdött a törökkel, az egész keresztyén seregben a legtöbb tapasztalattal birt, a legtöbbet ért*, — a legmegbízhatóbb közép számitás szerint 33 századból,³ tehát valami 4000 emberből, három külön osztályra osztva, melyek egyikét Barkóczy *huszárjai*, másikat Barkóczy *hajdúi*, harmadikát Petneházy *hajdúi* alkották, miután maga Petneházy 800 jó

¹ L. 4. sz. térképünk. Juvigny, hibásan csak egy harczvonalat mutat. Ismétlem előbbi figyelemztetésemet, hogy t. i. míg a *viárkokban* az ostromló sereg a várnak áll arczczal; magában a *táborban*, hát a circumvallatiók mögött is, a sereg a fölmentő had ellen áll arczczal, a várnak ellenben háttal.

² Főjelentés.

³ Schmettau jelentése (aug. 8.) szerint. Tudósítások a táborból 1000 huszárt és 500 talpast emlegetnek Barkóczy alatt. Doria ellenben 5000 magyart mond. Miután Barkóczy embereihez aug. 2-dikán Petneházy hajdúi is csatlakoztak, bizvást mondhatni közép számitás szerint 4000 embert.

huszárjával együtt csak később augusztus 11-dikén érkezett Buda alá.¹ E hadosztály huszárait ép úgy, mint Petneházy később jött 800 *huszárját* Károly a Szent-Pál-völgye és a Duna közt levő többi magyar lovas mellé küldötte, a »magyar gyalogság pedig — úgy mond Ottlyk — mind Barkóczy uramé, Petneházié, úgy győri generalisság, generál Eszterházi János urammal együtt Dunától fogvást, alsó városnak kőfala mellett, kívül egész Szent-Pál-völgyig collocáltatott.«² Még a legcsekélyebb számítás szerint is 8000 magyar volt augusztus legelején a budai táborban Petneházy 800 huszára nélkül, noha az eddigi portyázások, kém-szemlék s a július 27-diki roham összesen legalább 1000-el megapaszták eredeti számukat.³

Míg a vár körül e mozgalmas élet támadt, a viárok népe se hevert tétlenül. A kurtináról s a rondelláról az ütegek erősen működtek s daczára azon hatalmas ellenütegnek, melyet Abdurrahman a harmadik fal mögött emelkedő s bástyapárnává átalakított magános ház (3. sz. térkép) tetejére vonatott, jól megállták helyüket.⁴ Kevésbé volt szerencsés a fővezér az árok áthidalása végett készített állványoknak a vár árkában való elhelyezésénél; nem mondják kútfoink, vajjon az árok fenekén levő török dacművek vagy a második falat védők tüzelése tette-e lehetetlenné e fontos miveletet vagy a már kész állványokat (a mi valószínűbb) a törökök mesterséges tüze s égő szurok-koszorúi gyújtották-e föl: elég az hozzá, ezzel a tervvel föl kelle hagyni s már július utolsó napjaiban magyar huszárok és hajdúk vállalták magukra az árok betöltéséhez szükséges mindenféle anyagnak a már elkészített két árka (Sappe) szájához való hordását. Megnyitottak augusztus 2-án az aknászok a harmadik és második fal végétől a sarki rondella felé nyúló ellenséges logement aláaknázására is egy folyosót, melyhez a bejáratot a sarki rondella tövében levő kis ajtó (3. sz. térkép *k*) képezé. Azelőtt, míg a rondella a török birtokában volt, ezen a kis ajtón bujkáltak ki az üres rondellából a ki-kicsapó vakmerő jancsárok, most ellenünk fordult az ajtócska használata s az akna, daczára annak, hogy mikor megnyitották, a földből kiömlő, valami kimagyarázhatatlan bűz az aknászokat ájulásba ejtette,⁵ kevés idő múlva elkészült, csak megtöltése

¹ A Journaux írja aug. 11. »Petehasi entra dans le camp avec 800 bons hongrois.« Ezek csak huszárok lehettek, mert a Petneházy alá osztott hajdúk Ottlyk szerint már aug. 3-dika előtt megérkeztek.

² Ottlyk önéletirata. Kiadta Thaly Kálmán Mon. Hung. Hist. Script. XXVII. 43. lapon.

³ »Nous avous . . . 8000 hongrois dans nostre camp . . . írja aug. 2-dikán a Journaux.

⁴ Henrik szász herczeg naplója aug. 1-jéhez.

⁵ A Rödernél közölt napló.

vala hátra s Lothringiai Károly annak fölrobbantását s ha a robbanás jól sikerül, lajtorják segélyével a falak megmászását augusztus 3-dikára tűzte ki, mindamellet, hogy a mély árok egész hosszában betöltetlenül tátongott a két ellenfél között.

Idején van most, mielőtt az akna fölrobbantatnék, egy pillantást a várpalotai oldalra vetnünk.

Itt július 23-dikán mindenekelőtt a roham alatt s az azután következő éjen készült, de csak nagyjából fölvetett η átvágásnak s a teli rondella mellvédjein s palissadjain levő logementoknak megerősítésén dolgoztak. Két jó és biztos daczmű készült a most nevezett η travers (2. sz. térképünk) két végében s az északinak meg is lőn az a kézzel fogható haszna, hogy az O zwinger l kapuján át a török a bajor muskétások golyói miatt ki nem törhetett s a travers dolgozó, őrző népét egykönnyen el nem zavarhatta. Mivel e pont igen nagy jelentőséggel bírt a palotai részen, mert hiszen legalább részben innét reméltek Miksáék az egész O zwinger birtokába jutni, július utolsó napjait azzal töltötte a viárok népe, hogy a Bádeni Lajos által ideszánt két új mellvédet fölállítsa. Emeltek még ezenkívül Badeni Lajos gerendás-pléhes mellvédjeiből is egymás mögött hármat a rondella jobb oldalán s ennek földözete alatt a $\theta\theta$ fal északi végében is jó hosszú mellvédet hánytak föl.¹ E munkálatokkal lépésről-lépésre közeledtek Miksáék az $m n$ fal felé s e cél nem is volt más, mint ezen már eléggé megrongált falnak elfoglalása. Nehéz munkával, épen az $m n$ falak mellvédei mögül tüzelő török golyózápóra közt sikerült azon a két mély úton, melyet a július 27-diki rohamoszlopok számára az A és B cavalierok belső oldalainál vágatott Serényi, három 24 fontosat vontatni az árokba, innen meg a rondellára s július 31-edikén ez az üteg is (1. 2. számú térképen) kényelmesen lövette a kastély egész déli homlokfalait, mintegy secundálván annak az ütegnek, mely alighanem a hadnagy-utcza végéből a Naphegy lejtőjére közelebb hozatva, az István-tornyát, meg az anjoukori T épület P udvarra néző façadját július végére annyira összehajtotta, hogy a török kénytelen volt a csúcsíves boltozatokon czölöpökből és kődarabokból hányt mellvédek mögé menekülni. Augusztus elsejét tűzte volt ki Miksa a befészkelés végrehajtására. Az északi oldalon egy akna eléggé kedvező hatása alatt a bajor fejedelem szándékának előmozdítása végett vak riadót fuvatott Károly s délen azalatt a bajor megkezdte a támadást. Megkezdte s minél hamarább be is fejezte. Negyven ember volt a rohamra első sorban kiszemelve, kiket készen-

¹ Bajor napló.

létben 300 követett volna. Azt hitte Miksa, oly könnyű lesz a föladat, mint a mily közel a vívók orra előtt fekszik maga a fal. Feledte, hogy a másfél emelettel magasabb Q plateauól azt az $m\ n$ falat kitűnően lehet védeni s hogy mindenekfölött az egész T épület déli homlok-vonalának első és másodemeleti ablakaiból a legkényelmesb védelem folytatható. A mit Miksa elfeledett, azt hamar eszébe juttatá neki Ismael: oly irtóztatós kő-, kézi-bomba- és gránátzáporral fogadta a basa a támadó bajorokat, hogy a fejedelem a két első halottal meglegedve visszavonulót fuvatott s csak a fal tövében foglalhatott (valószínűleg Bádeni Lajos ernyőitől védett) állást katonáival.¹ De La Vergne császári altábornagyot e sikertelen támadás alatt egy török nyíl vállán sebesíté meg. A roham ismétlését Miksa augusztus 3-dikára halasztá, mikor az északi oldalon Károly is támadni szándékozott. Addig augusztus 2-dikán a rondellai üteg új rést tört az $m\ n$ falon a zwinger felé s e rés alá egy aknást mindjárt bele is állítottak; a rondella orrára egy négy mozsaras üteg készült el (2. számú térkép *) s este a futó-árkokba parancsolván a rohamra jelölt csapatokat, nehéz szívvel várta Miksa, míg elmúlik az éj s Károly a Svábhegyről a közös támadásra a jelt megadja.

Az északi oldalon három oszlopban állítá föl Károly a rohamra kijelölteket. A jobboldali, mely a sarki rondellától a kurtina közepén levő ütezig terjeszkedett, a három közt a legfontosabb vala; a középső a kurtina bal oldalán, a bal rohamoszlop pedig a középső rondellán keresztül volt támadandó. Tudjuk azt, hogy július 28-án a brandenburgi külön attackkal fölhagytak és ettől kezdve Schöning csapatai közös szolgálatoztak tőnek a császáriakkal. E dispositió következtében a középső rondella felől, ezzel szemben a második fal nem volt annyira megtörve, mint innen a sarki rondella felé s ezért az út is e résen a második falra a legnehezebb, a legmeredekebb s a legveszélyesebb vala. Erre a helyre tették a frissen érkezett magyar csapatokat, kik e szerint a bal oldali rohamoszlopot kizárólag képezték.² A középső rohamoszlop fele brandenburgiakból állott, a jobboldalit pedig egészen a császáriak alkották, de ide is, oda is 50—50 hajdú lőn beosztva. Kerekszám 400—400 ember volt mindegyik oszlophoz kirendelve s mindegyik oszlopot ugyanannyi ember, tehát a baloldalt 400 magyar támogatta, természetesen a tartalékon kívül. A jobboldali oszlop vezetése Bischofshausen őrnagyra bízott, a középsőt egy brandenburgi törzstiszt s a baloldalt egy magyar

¹ Bajor napló, Journaux és kül. Doria di Cirié jelentése.

² Grimani írja aug. 3. Li talpacci pure con poche alemanni devono assalir alle parte de brandenborghesi nella più erta e difficile breccia.

tiszt — kinek nevét nem tudjuk — vezette. Croy Károly Jenő herceg, a kire Starhemberg távozása után a dispositiók gondja nehezült, augusztus 3-dikán szintén készen várta a jeladást. Az akna, melyek sikerétől tette függővé a Schöning által amúgy is még mindig korainak tartott általános rohamot a fővezér, augusztus 3-dikán délelőtt fölrobbant, de csak malterát fejté le a harmadik falnak ¹ s a karózatokból oly keveset vágott le, hogy azt a török kijavíthatta »mielőtt — mondja a Főjelentés — észrevettük

Herczeg CROY KÁROLY JENŐ.

volna«. Sőt a mi több, a robbanás a terrasse vagy esplanade részét még meredekebbé tevén. Hadi tanács tartaték, Schöning nézete győzött, Károly herceg már kimondá a határozatot, mely szerint a csapatok visszavonassanak, midőn megérkezett a bajor választó nyargonczisztje s jelenté a fővezérnek, hogy a bajor oldalon 50 gránátos az utána nyomuló puskások földözete alatt már a várkastélyba jutott. Nagyon kellemetlenül lepte meg ily körülmények közt e hír a hadi tanácsot,² már azért is,

¹ Főjelentés.

² Grimani jelentése aug. 4.

mert az általános rohamra szóló jelet a svábhegyi üteg nem adta volt még meg, de cserben nem hagyhatták Miksát s a roham kezdetét vette.

Míg a magyarok a középső rondellától minden kedvező előkészület nélkül ereszkedtek az árokba, a másik két rohamoszlop a két kényelmes árkát (Sappét) használta föl e célra. De lent az árokban a vezető tiszteket majd mind leszedte lábáról a török jól célzott golyója s a csapatok vezető nélkül tétovázva tekintének föl a magas falakra. A magyarok s a brandenburgiak rohamoszlopáról nincs értesítés, annyit tudunk róluk, hogy kitűnően viselték magukat;¹ csak a jobboldali rohamoszlopról tudjuk, hogy Bischofshausen, népe egy csekély töredékével, megmászta a második falat, miután hallatlan erőfeszítés között az árkon átvergődött. Az árokból utána fölűszni akaró katonaság majdnem teljesen ki volt téve a védők tüzeinek s daczára annak, hogy Károly és Schöning az első falon személyesen bátoríták a küzdőket, csak egyes kisebb csoportoknak sikerült a második fal mögötti esplanadra Bischofshausen után följutni, a hol azonban a túlnyomó számú török nyomban levágta őket. Három ízben ismétlődött a roham, mindig hasonló balsikerrel. Világos volt, hogy a rohammal föl kellene hagyni s másfél órai kínos küzdelem után, mikor egy másik bajor nyargoncztiszt azt jelenté, hogy Miksáék visszavonultak, Károly csakugyan parancsot is adott a roham beszüntetésére. Több mint 200 halottba és sebesültbe került a véres diversio, melynek egyetlen eredménye az volt, hogy a sarki rondella déli torkánál, ott, a hol a vérmezőre néző kurtina e rondellával egyesül, valami 40 ember számára logement-t lehetett készíteni. A roham alatt maga a fővezér, Károly, könnyű sebet vőn s isten csodája, hogy a vakmerő Bischofshausennak egyéb baja nem történt, mint egyik ujjának levágatása. Marschall őrnagy a Thüngen sváb ezredből elesett, gróf Herberstein Lipót, Souches-ezredbeli alezredes, az erősítés egyik vezénylője, nehéz sebet kapott, gróf Kaunitz alezredes karját egy golyó furta át s alighanem a rohamnál vette sebét a vascancellár egyik öse, Bismarck brandenburgi őrnagy is;² a mint általán a brandenburgiak ennél a rohamnál is annyi kitűnő tisztet vesztenek, hogy saját mondásuk szerint

¹ Még a félhivatalos olasz lap (Foglietto Straordinario aug. 8-diki száma) is írja: . . . gli Ungheri si portarono molto bene.

² E rohamot leírják a Főjelentés, a Journaux, a Rödernél közölt napló, Grimani, Doria, Henrik naplója, meg egy tábori tudósítás Schmettau többször említett jelentései közt. — Továbbá Rabatta, Dünnewald és b. Falkenhayn külön-külön Dietrichstein herczeg cs. főudvarmesterhez (a herczegi család nicolsburgi ltárában.) Rabatta megjegyzi: Ew. fürstl. Gnaden kann nit glauben, was der Obristwachmeister Pischhoffshausen sich brav gehalten . . . » A Journaux két logement-t említ e balsikerű roham eredményekép, melyekről a többi kútfők mitse tudnak; de a Journaux is úgy írja le azokat, hogy teljes lehetetlen megérteni.

Buda ostroma nekik e napig is többbe került már, mint a legutóbbi svéd meg a francia háborúk.

Bajor oldalon két rohamoszlopot indított Miksa a többször említett *mn* fal ellen. A jobboldali rohamoszlop a fal *n* sarka ellen működék, a baloldali ellenben a *P* udvaron keresztül volt a *T* épület ellen menendő s egyúttal a falnak ezen udvarban álló részét hátba támadandó. A rohamot magát gróf Aspremont mint napos tábornok vezényelte. Becsületére legyen mondva a Steinau bajor ezred kirendelt kapitányainak s egyéb tisztjeinek, kik a baloldali rohamoszlop vezetői valának, hogy csaknem hihetetlen gyorsasággal foglalták el a zwinger falát s magát a *P* udvart s nem gondolva a védők tüzével, a *T* épület nyugotra néző lerontott faédját megmázták. Egyik szobából a másikba úzték a bajorok a kétségbeesetten harczoló törököt, már három szobát elfoglaltak volt, midőn a *T* épület e része ép tűzfalának ellenállása, meg a bedőlt tetőn keresztül a szomszéd *S* István-tornyából hajított gránátok s kövek özöne arra bírta Miksát, hogy a megingott s életben maradt tisztjeiket már követni alig akaró bajorokat visszaparancsolja.¹ Mentségükre legyen mondva, hogy az István-tornyához vezető *o* boltívek, magának a toronynak boltozatai, a faédjától megfosztott épület üregei a tájékozást nem engedék meg a romok e labyrinthusában. A visszavont oszlop egyik része most a jobboldali oszlop támogatására lőn parancsolva, mely hallatlan erőfeszítés után, daczára a *T* épület ablakaiból jövő tüzelésnek, a fal e részére fölvergődött mindamellett, hogy nem is láthatta a lakosztályba vonult ellenség egy részét, az épület sarkától az *mn* fal mögött s vele párhuzamosan vont magas sánczmű (2. sz. térkép ?) elfoglalását vette célba. A török azonban előbb innen s azután a falról is visszaveté a bajorokat. Most a baloldali oszlop jött a segítségükre. »Ide nyomultam embereimmel — mondja az ifjabb Cormaillon, a bajor szolgálatban levő francia kapitány, ki előtt már 4 kapitányt tőn a baloldali rohamoszlopban harczképtelenné a török — ide nyomultam embereimmel én is, a kik valami öten vagy hatan követni mertek. A hely magos volt s fölkúszni a nélkül, hogy kezeinkkel ne kapaszkodjunk, nem lehet. A kövek, a bombák, melyeket a török kézből vetett reánk, a kik oly közel voltunk hozzája, szerfölött kényelmetlen helyzetbe hoztak bennünket. Végre fölértünk, de a török már úgy várt reánk, mint a hogy a nyúlra szokás a lesből várni.« Egyszerre három kódarab üti le lábáról a derék kapitányt úgy, hogy a résről valami

¹ Ifj. Cormaillon bajor szolgálatban levő francia kapitány levele a táborból aug. 4. (Párizsi külügyi Ltár, Autriche.)

negyven lépésnyire a lejtőn visszagurul, követi őt hasonló módon néhány más tiszt; megered újra a bombazápor s kevés percz alatt az egész fal hossza meg van tisztítva a támadástól. Tovább nem akarta Miksa fölláldozni embereit, megleégedvén azzal a csekély eredménnyel, hogy a kastélyt legalább belől láthatták s a jövő rohamnál e tájékozást hasznukra fordíthatják csapatai, őket visszaparancsolta. Távolról se volt e roham oly véres, mint az északi, mindamellett sok tiszt életébe került, nem is számítva e nap sebesült tisztjeit, kik közé néhány törzstiszt s Bádeni Lajos és Savoyai Jenő is tartozott.¹

Ez a sikertelen vállalat, mely, mint *átalános roham*, a *második* volt az ostrom alatt, a bécsi udvart nagyon lehangolá. Már a július 27-diki roham előtt, midőn a fölmentő török sereg eszéki táborozásáról az első kósza hír Bécsbe vetődött, a miniszterek megijedve kezöket mosták az uralkodó előtt, hogy ők nem okai Buda vívásának, hogy ők azt mindig ellenezték. Biztosra vették a keresztyén sereg romlását Buda alatt s úgy tőnek — mondja találó gúnnyal a franczia követ — mint az idegen orvosok, a kik azt mondják a kiszenvedett patiens ravatalánál, hogy nem csoda, ha meghalt, mert nem az ő tanácsaik szerint volt a beteg kezelve.²

E csüggedésből a július 27-diki roham után a legvérmesb remények közé csapott át az udvar s most augusztus 3-dika után ismét mély levertség vőn erőt rajta. Az ifjú császár-királyné 40 órai imádságot rendelt el az udvarban, s a város templomaiban szintén közimák mondattak a keresztyén sereg fegyvereinek győzelmeért.³ A táborban magában kétségtelenül szintén leverő hatást gyakorolt az esemény: de nem hiányoztak itt sem, a kik kezeiket dörzsölték s gúnyos megjegyzésekkel adtak kifejezést érzelmeiknek. »Nemcsak a háború meseterségét tanuljuk Buda alatt — írja maró gúnnyal du Héron franczia tiszt a bajor táborból — hanem azt is, hogy mint terem a philosophus. Legalább a leczkék, melyekben részünk van, csodálatosak. Nem búsul itt senki semmin; mindenki vígasztalódik és soha meg nem szününk remélni. Mindenki biztos volt benne, hogy a vár augusztus 3-dikán a mienk leszen s mikor aztán embereinket a török visszaverte, áldani kezdtük az istent, a ki e kis baleset árán kezeinkbe akarja adni a fölmentésre siető ellent; mert bizonyos az, hogy, ha augusztus 3-dikán

¹ A rohamot leírják a bajor napló, Doria di Cirié, Tarini s Cormaillon. Tarini azt mondja s ez nem valószínűtlen, hogy aug. 3-dika a két oldalon 1000 halottba és sebesültbe került, míg a hivatalos források csak 300-at vallanak be a két oldalon.

² Vauguyon levele XIV. Lajoshoz jul. 25. (Párizsi külügyi Ltár. Autriche.)

³ Schmettau jelentései augusztus havából (Berlini áll. Ltár.)

be vesszük vala Budát, a nagyvezér menten sarkon fordul.«¹ S nem elég, hogy a keresztyén seregben akadt elég, a ki így gúnyolódott, a török is megmarta fulánkjával az ostromlókat. Már a július 27-diki roham után fölszólítá Caprara a fejevári basát a megadásra, de az hallgatott; most, hogy az augusztus 3-diki balsikerű roham híre Fejérvárra elhatott, a sz.-fejevári basa azt izente Caprarának: »kezetek között van, úgymond, a tehén (Budát értvén ez alatt), fogjátok meg s a borjú is a tietek leszen.«² Csodálatos, hogy egyedül és épen XIV. Lajos volt az, a ki e hírek hallatára is rendületlenül hitt Buda közeli elestében!³

Abdurrahman a szerencsés nap eredményeiből új erőt merített. Másnap korán reggel a balfelöli rondellára csapott ki, hogy azt elfoglalja s csak kemény küzdelem után volt képes őt Schöning visszaverni. S míg a sarki és középső rondella közötti kurtinára helyezett üteget az ostromlók 8 ágyúra kiegészíték (3. sz. térkép *p*), Abdi arról a vízmezőre tekintő rondelláról, mely az esztergomi után az első, 3 ágyús üteggel a sarki rondella szintén 3 ágyús *r* ütegét leszerelte. Igaz ugyan, hogy augusztus 5-dikén a contravallationnak a mai budai vaspályaházhoz közel fekvő egyik redoutjából 2 ágyú Abdurrahman leszerelő ütegét tönkretette; de ezzel is új két nap, augusztus negyedike és ötödike vészett el, pedig a fölmentő sereg már a szomszédban táborozott.

Általános volt a vélemény a táborban, hogy a legutóbbi közös roham balsikerének az északi oldalon a mély várárok az oka. Hiába hordották a magyarok a rőzsekötegeket, fűzfavesszőket s galyakat a három árkához, — mert időközben egy harmadikat is vágatott a fővezér — mind nem használt semmit. A sánczkosarakat is megkísérték e czélra fölhasználni; de a lehentergetett sánczkosarak s rőzsekötegek az árka végénél megállottak s midőn a katonák, azokat beljebb tolandók, leszállottak, a török oly nagy mértékben s oly kitűnően tüzelt, hogy nem lehete kitartani. A fővezérnek ekkor egy jó gondolata támadt. Fölszólíttatá a gyors lábú hajdúkat s a fürge huszárokat, nem volna-e kedvük jó jutalom fejében a pesti oldal nagy kiterjedésű mocsaraiból sáskötegeket, meg nádkévéket gyűjteni. Úgy okoskodott Károly, hogy a könnyű kévéket minden nehézség nélkül a falról le lehet az árokba dobálni, nem kell a sappékon tologatni s mivel zöldek, nyersekek, a török föl nem gyújthatja tüzes nyilaival. A magyarok a megbízást elvállalták s míg egy részük augusztus 5-dikétől fogva nemcsak kisegítőképen,

¹ Du Héron levele a táborból auguszt. 7. (Párizsi külügyi Ltár. Autriche.)

² Vous avez présentement la vache entre vos mains, frappez-la bien à la teste, son veau ne vous échappera pas... Héron id. levele.

³ Rescriptuma aug. 22-dikéről Vauguyon augusztus elejéről való jelentéseire.

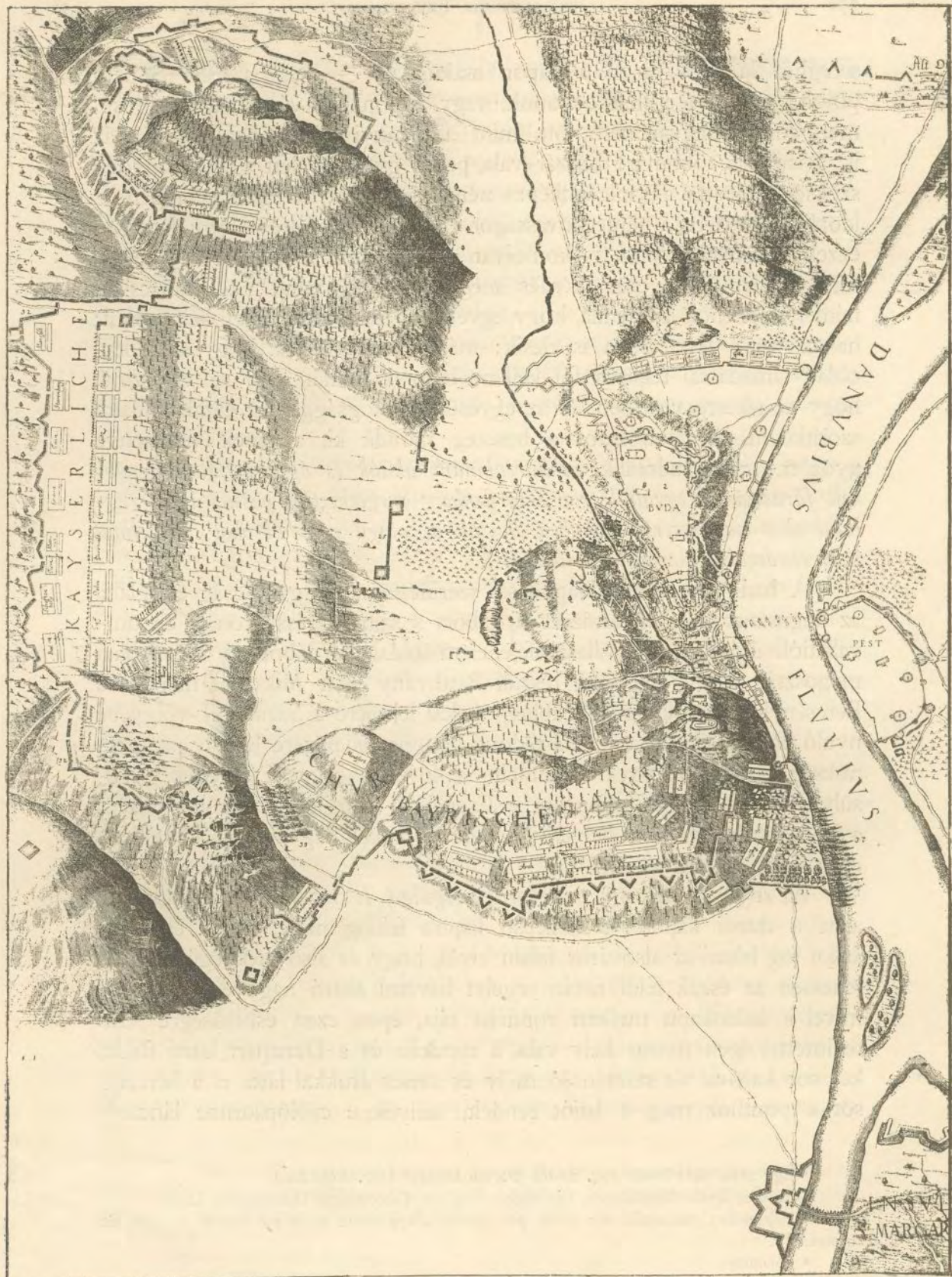
hanem rendesen váltogatta a futóárkok napi őrését,¹ más részük ugyane napon az árok betöltéséhez kezdett. A következő nap javában folyt az a munka, s hogy minél gyorsabban haladjon az árok töltése, augusztus 6-dikán egy kevés földeszsákot és kődarabokat is kezdtek az árokba hajigálni. Este felé a töltés már az árok mélységének felét túlhaladta s hetedikére már úgy számítottak magyarjaink, hogy az árok be lesz töltve. A török érezte, hogy a második falnak ez lenne a kegyelem-dőfés s az egész napon és éjen át hajigálta a töltelékre nyilait, melyek végéhez olajjal s szurokkal itatott égő kócz és forgács volt hozzákötve. Hiába minden; a nedves, sáros sáskötegen a török tüze nem fogott — eleintén. Mintha azonban a természet is nyíltan Abdurrahman pártjára állott volna, éppen augusztus 5-dike, 6-dika és 7-dike oly rekkenő hőséggel köszöntött be, minőt még nem ért a sereg Buda alatt. A nap égető sugarai a kővéket legfölül mind kiszáriták, a mi alól volt, az, mint a nedvesen boglyába rakott széna, megfűlt; a török nem kímélte a szurok-koszorút, az égő kanóczot, az itatott forgácsot — s augusztus 7-dikén az egész árok tűzben állott az elképedt katonák előtt. A nedves anyag füstje oly sűrű, oly átható vala, hogy, mint egy főforrásunk mondja, »nemcsak aknászaink munkáját akadályozá meg, hanem ütegeinkét is, mert közel 3 napig nem leheté kivenni e füst miatt a török sánczolatait.²

A késedelemre, mit az árokégés okozott az ostrommunkálatoknál, most, még e napon, egy másik még nagyobb, mert tartósb s veszedelmesb következett. A fáradhatatlan Batthyány Ádám portyázó huszárjai négy török foglyot hoztak a fővezér elé, a kik azt állíták, hogy a nagyvezér csak 3 napi járásra van Buda alól 80,000 emberével; a szeraskír pedig holnap, augusztus 8-dikán 15,000 emberrel meg is fog érkezni.

Daczára annak, hogy a fölmentő seregre már régóta vártak — hiszen Caraffa egész hadtestét ezért rendelé be a fővezér s ezért újítá meg az Erdélyből már kivonult Scherffenberghez is a parancsot, hogy minél előbb Buda alá érkezzék — a biztos hír kellemetlenül lepte meg az egész vezérkart. Mert a sereg tetemesen megfogyott már. Nemcsak a három roham vette ki északon és délen is a maga részét, hanem — s ez volt a fő — a tábori betegségek ijesztő mérveket öltöttek. Egy százstiszt azt írja, hogy a sok fáradság s a láz annyira meggyötörte s elgyengíté a katonát, hogy, mikor azt hitték már, holnapra meg fog gyógyulni s a szolgálatra Győrből, Komáromból vagy a Margitszigetről a

¹ Henrik naplója.

² Főjelentés.

A Budát vivó keresztyén tábor.

sereghez küldetni, azon a napon csakugyan — meg is halt.¹ S nem pótolta e hiányt a már bevonult, vagy naponként várt magyarság se; mert annyi magyar nem jött, mint a mennyi német beteg volt s az is, a mi jött, többnyire huszár vala, pedig gyalogra lett volna nagyobb szükség. Rabatta a szolgálatképes német gyalogot az egész seregben ez időtájt 15,000-re, a német lovasságot 18,000-re bessülte.² Hogy lehessen ezzel az erővel a várat is komolyan szorongatni, a nagyvezér ellen is síkra szállani? Az ezen kérdés megoldására összehítt hadi tanácsban némely tábornok azt ajánlá, hogy egyenest a nagyvezér ellen kell menni; ha az verve lesz, Buda is elesik; mások azt javasolák, hogy a palota-oldali támadással teljesen föl kellene hagyni, miután úgy se valószínű, hogy az sikerre vezessen,³ s az egyesült gyalogsággal az északi oldalra szorítkozni. A határozatot a herczeg mondá ki, a kinek véleménye győzött, hogy tudniillik *Abdurrahmant aknák és ágyúzás által tovább kell fárasztani s egyúttal gróf Scherffenberg megérkeztéig passív állást foglalni el a nagyvezérrel szemben, hacsak ez maga nem ad okot s alkalmat más rendszabályhoz való nyúlásra.*

A hadi tanács megállapodásai szerint e nap a gyalogság elfoglalta az augusztus 2-dikán kitűzött új tábort s szintén részt vőn a circumvallatiók ásásában. A választófejedelem oldalánál táborozó huszárokat megoszták s míg nagyobb részük Batthyány alatt Miksánál maradt, a Bercsényi-huszárok a Kis-Svábhegy keleti lejtőjére a Szent-Pál völgyébe nyuló contravallatio vonal s a redouti batteria fedezésére Károly parancsnoksága alá rendeltettek. Elrendelte a fővezér, hogy a betegek, sebesültek s a fölösleges podgyász a Csepel- s Margitszigetére hordassék; a futó-árkok s fontosb helyek őrségére vonatkozólag pedig a következő dispositiókat tette.⁴

Az északi oldal összes magyar gyalogsága Eszterházy János parancsai alatt a dunai kaputól a középső kapun felülig nagy, széles és mély árkot fog húzni az alsóváros falain kívül, hogy az alsóváros egész biztos lehessen az észak felől netán segílyt bevetni akaró nagyvezér ellen. S mivel a kakaskapu melletti rondella tája, épen ezen eshetőségre való tekintettel igen fontos hely vala, a rondella és a Dunapart közti földet két sor karóval és szintén jó mély és széles árokkal látta el a herczeg, sőt e ponthoz még 6 hajót rendelt, melyek e czölöpsorhoz lánczol-

¹ Egy százsz tisztt levele aug. 21-ről (Párizsi külügyi Ltár. Autriche.)

² Rabatta levele Dietrichstein herczeghez aug. 12. (Nicolsburgi Dietrichstein Ltár.)

³ Főjelentés: parcequ'il n'y avoit plus guères d'apparance qu'on put réussir du costé du chateau...

⁴ Főjelentés.

tattak, nehogy a Dunának itt sekély vizén át a netán támadó török bejusson. Ezenkívül elzáratta ugyanitt még a Dunát is Károly, nagy, összelánczolt gerendákkal, melyeket, mint egy-egy hajót, a víz medrébe vetett nehéz vasmacska tartott féken; sőt nagyobb biztonság kedvéért *Eszterházy János* parancsot vön *legügyesb hajdúi és tisztjei közül* annyit kiválasztani, a mennyi 12 csajkára elég, hogy e kis hajórajból hat csajka ezen gerendáktól északra, másik hat pedig a Gellérthegy alatt örködjék.¹ Könnyebb közlekedés czéljából ugyancsak a Szent-Gellért lábánál hídát is veretett a herczeg s végre elrendelé, hogy a pesti oldalról a német katonaság átvonassék s aztán naponként 3000 ember menjen az ostromszolgálatokra, kik közül 2000 a futó-árkokat őrizze, ezer pedig részben az ütegekhez, részben az alsóvárosi fal előtt levő magyarság erősítésére vonuljon.

Alig adta ki a herczeg a parancsokat, már jelezték neki, hogy a szeraskír a fejevári úton közeleg. A fővezér tüstént recognoscirozó csapatokat küldte ki, áttette főhadiszállását a (középső) Svábhegyre² s várta a történendőket. — Az éj feszült figyelem és várakozás között telt el; a recognoscirozó csapatok nem tértek vissza, újakat kelle kiküldeni. Az aggodalmasok már a sereg romlását látták; a higgadtak arról emlékeztek meg, mily kár, hogy Scherffenberg 12,000 emberből álló hadteste oly messze van. A hegy azonban egeret szült; mert augusztus 8-dikának hajnalán csak egy kis része jött a török seregnek láttávolba. A bajor választófejedelem táborával szemben, a *Kamarai Erdő* keleti végében, *Albertfalvától* délre a *promontori Sashegy* tetején és lejtőin tűntek fel az első törökök, a fölmentő sereg előfutárai! Összesen legföljebb 3—4000-en lehettek, mindannyian lovasok, s világos volt, hogy kettős a célja küldetésüknek, tudniillik a várórségnek megmutatni, hogy most már itt a segély, ne csüggedjenek — s a keresztyén tábor fekvését, a mennyire lehet, kikémleni. Az első föladatnak pusztá megjelenésükkel megfeleltek; hogy a másodikat is megoldják, jobbra balra kiterjeszkedni s a hegy oldalain előre a bajor tábor felé eső síkságra ereszkedni kezdettek s a bajor őrseget a Hunyady- és Rákóczy-forrásoktól délre fekvő *Péter-hegyről* el is kergették.³ A bajor választófejedelem cselet véelve a török részéről, gróf Batthyány Ádám a Kanizsa elleni főkapitányság generalisa alatt 2500 huszárt küldött ellenük s miután a

¹ Ezt csak a Főjelentés emeli ki: Le général Hesterhasi eut ordre de choisir parmi les haiducs les officiers et les soldats les plus propres à conduire des scheiques et l'on en commenda douze, qui furent partagées audessus et audessous de la ville.

² L. 4. sz. térképünk.

³ Grimani aug. 9-diki levele.

török detachement vezére is emberei segélyére jó csomó futár lovas-ságot tolt előre: megkezdődött a harc. Érdekes, hogy az ellenfelek mennyire ismerték egymást! A török is, a magyar is maga felé akarta vonni ellenfelét; de a szándékot ezek is, amazok is észrevették s midőn a török futást színlelve meghátrált, a magyarok ép oly óvatossággal követték őt, mint a török a szintén hátrálást színlelő magyarokat.¹ Batthyány végre megúnva az incselkedést, neki vágott a töröknek oly hévvel s oly bravourral, hogy Lothringiai Károly, a ki feszült figyelemmel kísérte a választófejedelem társaságában a különös harczot, a csetepaté végeztével melegen megdicsérte érte.² A Gondola-ezred ment a vakmerőn előnyomuló Batthyány esetleges támogatására; erre azonban nem volt szükség, mert a török kevés halottat, de sok sebesültet vesztvén, visszavonult; a hegyek ormairól azt kiáltván a magyaroknak, hogy »holnap vagy holnapután nagyobb erővel jönnek majd látogatóba.« Rosszul járt ellenben az a magyar kémszemle-csapat, melyet a választófejedelem az előtte való nap küldött ki. Valami 150 huszár volt e csapatban, kiknek sikerült hasonló számu török portyázó népet szétverni s közülök valami huszat foglyul ejteni. Gazdag zsákmánynyal tértek vissza az örvendő huszárok augusztus 8-dikán s gondatlanul nyomulván a tábor felé, a visszavért 3000 törökre bukkantak. A török most e kis számon vőn elégtételt, százon fölül leaprított az elkeseredetten küzdőkből, a többit pedig — valami 20 kivételével, a kiket gyors lovuk mente meg — fogolylyá tette. Másnap, augusztus 9-dikén csakugyan megint valami 3000 török demonstrált a bajor tábor előtt; a magyarok és önkéntesek megint visszaverték őket — s így időt és nyugalmat adtak az izgatottság e napjaiban az ostromló seregnek a circumvallatiók bevégzésére.

A bajor választó vonala egészen be volt fejezve: a hol szükségesnek mutatkozott, czölöpök erősíték az árkokat, melyek mellvédjein tábori ágyúk voltak fölállítva, sőt néhány üteg nagyobb ágyú számára telepek is készültek, melyekből szükség esetén a síkot távolabbra lehessen söpörtetni. Azonkívül olyan modorban, mint Zubovicsnak (ha jól emlékszem, a chinai kormány által megvett) dynamit-aknarendszere, az egész árokvonal előtt, tehát a síkság felé, nagy mennyiségű bombát ásatott el a választófejedelem, hogy, ha a török áttörni akarna, fölrobbantásuk által föl lehessen tartóztatni.³ A választó budaoldali magyarjai, kik addig, mint említém, a Nádorkert mellett kívül a vonalon táboroztak, e napon

¹ Erről Doria tudósít.

² Grimani írja: »Gli Ungheri animati dalla presenza del duca . . . si sono ben diportati, havendo io sul fatto inteso a lodarli dall' Altezza sua.«

³ Főjelentés.

a circumvallatió színtén belül helyeztettek el a választó főhadiszállása s a Duna közé.

A herczeg vonala nem volt oly szabályszerűen megerősítve, mint a bajoré, mert a köves, sziklás terrenum ezt nem engedé. Azonban el volt zárva mindenfelől. A hol árkot leheté vájni, ott árkot vájtak: a hol nem, ott sánczkosarakat vagy czölöpöt állítottak, de a Szent-Pál völgyében árok is, sánczkosár is volt. A Rókus-hegyen pedig még ezenfelül, minthogy e pont igen fontos vala a bejutni akaró török-segély ellen, Károly kiadta a parancsot egy csillagalakú sáncz megásására, melyhez 11-dikén hozzá is kezdtek¹ s mely aztán magyar hajdúk őrizetére bízott.

Mivel a július 9-dikén kiküldött s szerencsésen járt huszárcsapatok egyértelműleg jelenték, hogy a nagyvezér 3 mértföldnyire táborozik s vele van, tőle külön táborban, a jobb szárny (tehát a Duna felé) a tatár kán is: Károly és Miksa a török támadás elleni rendszabályokban még e napon megegyeztek. Azt, hogy az ellenség az összes vonalakat *egyszerre s egy időben* támadja meg, nem leheté föltenni, bármi számos legyen is Szolimán nagyvezér serege; mert a circumvallatio kiterjedése mégis csak fölötte nagy s a terrenum igen egyenlőtlen. Attól tarthatott azonban Károly, hogy Szolimán egész seregével a tábor egy pontjának esik. Ezért abban állapodott meg a választóval, hogy, ha a török a Duna mentén, tehát a választó ellen támad: akkor a circumvallatio vonalaiból mind a ketten kilépnek — a circumvallatió belől levő formatióban, tehát két harcz-vonalban — a vezér elé, egy homlok-vonalat alkotván, melyből a bajor egyenest nyomul előre, Károly ellenben (a mai budaörsi szőlőhegyek, a Tűzkőhegy és Rupphegy lejtőiről) balra kanyarodván, oldalba fogja a törököt.² Ha pedig a nagyvezér a hegyeken keresztül (Budakeszi vagy épen a Lipótmező felől) a herczeget rohanná meg: akkor a választó nem fog kimozdulni a circumvallatio-vonalakból, hanem — miután az ő tábora is a circumvallatió belől két vonalban van föllállítva — második, azaz északnak eső harcz-vonalát, sőt, ha a szükség kívánja, első harcz-vonala némely részét is a herczeg segélyére küldi hátra, észak és nyugot felé.

A következő nap Károly lóra ült (augusztus 10.), hogy a tábor nagyobb biztonsága szempontjából saját maga helyezze el a tábortól néhol másfél órányira álló őrsöket és saját szemeivel meggyőződjék,

¹ Főjelentés 9-dikét mond, Röder naplója 11-dikét.

² L. 4. sz. térképünk. Juvigny ismeretes térkép Károly herczeg kilépett seregének jobb szárnyát derékszög alatt törve adja; a mi azonban nem hibából, hanem csak azért van, mert a térkép nem ér a Tűzkőhegyig.

hogy a kellő összeköttetés megvan-e az őrsök láncolata között. Míg ő ezt cselekedte, addig Croy herczeg Károly parancsából a harmadik általános rohamra tette meg a dispositiókat, mely rohamot Károly a választóval augusztus 11-dikére határozott, de a harmadik fal alá, meg a sarki rondella bejárata felé levő török sánczolatok alá ásott aknák sikerétől tönk függővé. Valami nevezetes dolog különben a vár vívásánál már néhány nap óta nem történt. Mikor az északi oldalon az árok égése miatti nagy füst eloszlott, az ágyúk újra hozzákezdték a működéshez s hogy a kialudt árok tüze az aknászokat többé nem háborgatta, ezek is neki fogtak a dolognak. Figyelmet csak egy augusztus 9-diki epizód érdemel. Tudjuk, hogy a sarki rondella bástyapárnája még mindig a török birtokában volt s pedig előtte s jobbról és balról, mint hullámok a szigetet, úgy övezték körül a keresztyén logementok e fontos kis pontot. Augusztus 9-dikén Strasser alezredes, Esztergom német parancsnoka, a vérmező felől megkísérté éjfél felé a török elűzését a bástyapárnáról; de a fölriadt török oly kitűnően védte magát öldöklő löporzsákjaival és égő szurokkoszorúival, hogy a császáriak visszavonultak. A vállalatnak azonban mégis lőn egy jó eredménye; a török a földött útban levő coupurját¹ saját maga fölgyújtá s belőle, a támadás hatása alatt, kivonult. Magát a rondellai cavaliert csak augusztus 13-dikán lelete a töröktől a szomszédos logementokból elfoglalni.

Bajor oldalon megemlítendő az, hogy az augusztus 3-diki roham után hozzáfogtak egy új telep építéséhez egy réstörő üteg számára, melynek föladata az *U* udvar falának töretése volt, hogy az *O* zwingerből az új roham idején annál kényelmesebben lehessen oldalba fogni az *mn* falat védő törököket.² Az új üteg a Naphegy keleti lejtőjén készült, (nem messzire azon 10 ágyús ütegtől, melyet Ismael a Naphegyen leszerelt) s augusztus 6-dikán már működésben volt. De ezenfölül Bádeni Lajos egy másik, még hasznosabb, három 24 fontos ágyú számára jelölt helyet a palotai rondella részében balfelől (2. számú térkép 1), melynél a Károly által alkalmazott állványokat ő is megkísérté, ugyan nem azért, mert a *te*li rondellán nem lett volna hely az üteget fölállítani, hanem, hogy a magasabban fekvő üteg kisebb elevációval, tehát hatásosabban lőhesse a kastély magas *T* épülete déli homlokát.³ Aug. 7-dikén ez az üteg is hangversenyzett már — s mivel augusztus 6-dikán az *mn* fal alá ásott akna elég jó eredménynyel robbant föl, Miksa

¹ 3. sz. térképünkön *l* betű.

² 2. sz. térképünk.

³ Doria írja az ágyúk állványáról: come un teatro di legnami.

szeretett volna az *O* zwinger kapuján belől befészkelteni egy csomó katonát, mielőtt a vár ellen a harmadik általános roham intéztetik. Augusztus 10-dikén akartak ezzel megpróbálkozni a bajorok; minthogy azonban a török az István-toronyból, meg az Árpád-házi királyok *R* épületének *o* boltívek fölötti emeleti ablakaiból sem a löporzsákot, sem a nyilakat s a golyókat nem kimélte: a zwingerben dolgozó munkások mögül a tűznek kitett katonaság kissé visszavonult. A mint a török észrevevé, nyomban kirentott a zwingerre, vagy 50 munkást megölt, a többit megszalasztá. A zavar — az éji órában — nagy lőn s nehogy a rondellai őrségre is áthasson, kénytelen volt Aspremont a zwingerben néhány ember föláldozásával becsukatni a zwinger *l* kapuját.¹

Másnap augusztus 11-edikén délelőtt, míg a viárcok népe a rohamra készülődött, a Kamarai Erdő magaslatain az eddiginél jóval nagyobb számú törökség jelent meg, s mint már két ízben tevő, rajt eresztett a bajor választó tábora előtti síkságra. Megint Batthyány huszárai voltak azok, kik a vakmerő törököt visszakergették, sőt elfogták magát a vigyázatlanul előrenyomult tatár kánt is. Igaz ugyan, hogy a tatár kánt erős küzdelem után sikerült övéinek a győzelmes huszárság kezeiből kiszabadítani;² de helyette megöltek a huszárok egy — »mint fegyverei gyönyörű voltáról s lova szépségéről (mondja a Főjelentés) ítélni lehetek« — előkelő török tisztet, kinek zsebében két, fontos török iratot találtak. Az egyik a nagyvezér levele volt Abdurrahmanhoz, a mi azt árulja el, hogy a törökök azért ólálkodtak oly sűrűn a bajor oldalon, hogy valamikép e levéllel átvághassanak s bejuthassanak Budába. A levélben azt parancsolta Szolimán Abdurrahmannak, hogy az ő Buda alá való megérkezéseig semmit meg ne kísértsen az ostromlók ellen. De volt egy másik irat is, csodálatoskép, a hulla zsebében: Abdurrahman levele a nagyvezérhez, melyben ezzel az ostromlók tábori állását tudatja és gyors segélyt kér. Hogyan került ez a levél az agához? megfejtethetlen.

A huszárokkal a választófejedelem nagyon meg volt elégedve. Csak a roham is úgy sikerüljön, mint a csete-paté! A föllekesült Czobor Mihály ezredes, Batthyány későbbi ipa, kinek alighanem része volt e győzelmekben, bizonykodott is, hogy nem szabad félni, mert — úgy mond — Buda holnap már mienk lesz. »Eddigelé — írja a gúnyos francia, du Héron augusztus 11-dikéről³ — kételkedtem Buda meg-

¹ Tarini és kül. Doria. A bajor napló úgy adja elő a dolgot 2—3 szóban, mintha Miksa csak egyszerűen visszaparancsolta volna embereit.

² Henrik naplója.

³ Párizsi külügyi Ltár. Autriche.

vételében egész a tegnapi napig, midőn gróf Czobor, magyar ezredes kimutatta, hogy argumentumaim teljesen alap nélküliek s fogadást ajánlott föl tízezer aranyban, hogy a vár még ma a mienk fog lenni. Igaz ugyan, hogy Czobornak nagy a reputációja, mióta tavaly megjósolta a napot, melyen Érsekújvár csakugyan el is esett: én mindazáltal megkockáztattam volna a tízezer ellen az ezer aranyat, ha — lett volna. És jó, hogy nem volt az ironicus francziának pénze, mert Czobor vesztett volna. Az aknák ugyanis nem lőnek készen s a rohamot másnapra kelle halasztani. Ez nem lesz vala nagy baj, mert 11-dikén új erősítés jött a táborba: *Petneházy a maga 800 huszárból álló ezredével s vele jött azonkívül még 2200 magyar alighanem Bercsényi generalatusának emberei, Koháry István és Balassa Gábor alatt és még gróf Csáky István főkapitányságából egy töredék.*¹ Ezeket legalább a rohamhoz jól föl lehet vala használni. De a rohamból augusztus 12-dikére sem lőn semmi — az aknák rossz sikere miatt. A balfelől való csak az esplanade egy részén bontá meg a földet s ez mitsem ért; a középső megnyitá ugyan a török sánczolatait a második és harmadik falnál, sőt a hatalmas czölöpsort is megrongálá; de már a harmadik, később robbanva föl, épenséggel nem okozott kárt a töröknek. A herczeg boszankodását csak bámulása múlta tán fölül, midőn az aknák füstje eloszolván, a második akna által ütött nyílást részint elczölöpkarózva részint földeszsákokkal, részben pedig nyárs-bakokkal elrekesztve látta.² A meglepetés hangja szaladt ki a viárcok népének ajkain — a védők ez ördögi gyorsasága miatt. Ujra elmondhatta Károly, hogy ezzel az ellenféllel ha nehéz is, de dicső a küzdelem!

A rohamra rendelt csapatok visszaparancsoltattak. S alig vonultak helyeikre, midőn a huszárok jelenték, hogy az egész török sereg végre valahára Érd mellett megjelent. 1684. július 21-dikén e helynél vívta ki Károly a Buda fölmentésére siető szeraszkir fölött nevezetes győzelmét. A győzelem emléke a tisztekben — mondja a Főjelentés —

¹ A dolog így áll: a Journaux Petneházyt és 800 emberét említi; de Tarini azt mondja, hogy Petneházyval 3000 magyar volt. Miután bizonyos az, hogy eddig Petneházy Szolnok és Eger közt czirkált; miután tudjuk, hogy Koháryék Hatvan és Eger között figyeltek júliusban; miután tudjuk, hogy Koháry és Balassa Gábor Buda alatt augusztusban csakugyan megjelentek; de miután a források ezentúl — Csáky Lászlót kivéve — többé nem említik magyar katonaság bevonulását Buda alá: a dolgot úgy vélem legegyszerűbben megoldani, ha fölteszem, hogy Petneházy útközben egyesült Koháryékkal s együtt vonultak be. (Hogy P. *hajdúi* már augusztus 2-dikán Budához érkeztek, főntebb mondtam.)

² Héron levele aug. 12. (Párizsi külügyi Ltár. Autriche.) Az aknászokat sokan azzal gyanúsíták, hogy meg vannak vesztegetve. Dünnewald írja — aug. 15. Dietrichstein herczeghez (nicolsburgi Ltár.) ... die Minierer, so meistens Lütticher seind, entweder das Handwerk nicht verstehen, oder aber durch die französische Fractionen mit Geld bestochen sein müssen.

GR. KOHÁRY ISTVÁN.

élénk vágyat ébresztett a megütközésre, sőt maga a választófejedelem is azt hívé, hogy a legdicsőbb, legrövidebb és legbiztosb mód Buda bevételére az leszen, ha a nagyvezérrel a keresztyén sereg megütközik. A hadi tanácsban úgy ő, mint a tábornokok e nézet mellett törtek lándzsát s véleményüket azzal indokolták, hogy a lovasság a circumvallation belül sokáig nem tengődhetik, mert legelő nincs, széna pedig nagyon sok elfogy.¹

Károly azonban más nézetben volt; ő, hacsak lehet, Scherffenberget akarta bevárni. Az ostromló sereg: németek és magyarok nagyon megfogytak volt; azon magyarokon kívül, a kik a Margitszigettől Pestre érő elrontott híd helyébe készült mozgó-hídnak, meg a Szent-Gellért lábatövében épült két új hídnak a pesti oldalon állandó őrségét képezték, a kik továbbá a pesti redouteokat meg a Rókus-hegyi csillagsánczot megszállva tarták s végre, a kik az előőrsi szolgálatokra voltak beosztva, ezen magyarokon kívül Rabatta, a vezérhadbiztos, szigorú számíttással csak 4000 hajdút és 3000 huszárt, azután 18,000 német lovast és 15,000 német gyalogot számított Buda alatt; pedig neki, a vezérhadbiztosnak, tudnia kellett, mennyi adag kenyeret szolgáltat ki naponként.² A mondott magyar őrségeken felül összesen hát 40,000 combattansból állott a keresztyén sereg, melylyel szemben a nagyvezér és a szeraszkir serege a tatár kán embereivel legalább 50—60,000-re tehető. Hogy ily hatalmas ellent megtámadjon, de egyúttal a circumvallatiókat is megőrizze, a viárlakat is a vár ellen a szükséges számú csapatokkal ellássa Károly: arra gondolnia nem lehet. Kifejté, hogy a mint a keresztyén sereg főadata Buda megvétele, ép oly főadata a nagyvezérnek Buda megsegítése. Ha tehát a keresztyén sereg az esetleg visszavonuló nagyvezérnek utána megyen, két baj állhat be. Az első az, hogy, miután a circumvallatiókat s viárlakat a kellő néppel el kell látni, az ezáltal tetemesen megapadó sereg a nagyvezérénél sokkal kisebb leszen s így kockáztatja a győzelmet. A második pedig az, hogy ezalatt a hátráló nagyvezér egy nagyobb detachment-t küldhet oldalt, mely a keresztyén sereg zömének távollétében bevetheti egy részét Buda várába. Emlékezteté a herczeg a választót a szeraszkir 1684-diki ingerkedésére, míg csakugyan sikerült a keresztyén sereg háta mögött Budába jancsárokat becsempésznie.³

Ez okok előtt a választófejedelem meghajolt s a haditanács kimondá,

¹ Journaux.

² Rabatta szerföltött érdekes, tanulmányosan részletező levele Dietrichstein herczeghez aug. 12. (Nicolsburgi Ltár.)

³ Főjelentés.

hogy a sereg nem fog Scherffenberg megérkeztéig a nagyvezér ellen és után vonulni; de, ha a nagyvezér valóban támadni akarna, akkor természetesen az ütközetet elfogadja. Ez esetre határozatba ment, hogy a 18,000 német lovasból 2000, a 3000 szabad rendelkezés alatt álló huszárból valami 1000 a vár körüli szolgálatokra; a 15,000 német gyalogból 4500 és a szabad rendelkezésre álló 4000 magyar hajdúból valami 1500 a viárok őrzésére fog visszamaradni; 16,000 német lovas, 10,500 német gyalog, 2000 huszár és 2500 hajdú pedig (összesen hát valami 31,000 ember) a nagyvezér támadásának fog ellenállni.¹

És a nagyvezér nem késett. Még az nap — augusztus 12-dikén — előrenyomult táborával a Duna mentén Tétény és Promontor közé, mintha teljes erejével a bajor táborra akarta volna vetni magát. Ez a mozdulat aztán kényszeríté a herczeget is, hogy a parancsnoksága alatti csapatokkal a circumvallatióból (mint azt augusztus 2-dikán megállapították volt) kilépjen, ha kell a bajor megsegítésére, vagy, ha a nagyvezér a Kamarai Erdők hátáról a circumvallatiót domináló magaslatok, a nagy Svábhegy elfoglalására kanyarodnék balszárnnyával, e szándék meghiusítására. Augusztus 13-dikán, miután Heissler tábornokot 16 escadronnal a Szent-Pál-völgyi retranchement mögé rendelé, s így az ott levő magyarok² s az újonnan odaparancsolt csapatok által jól biztosítá e féltős pöntöt, csakugyan ki is lépette seregét a fővezér. A császári ezredek balra fejlődtek s így a jobb szárnyat alkották, a svábok — kik a circumvallatió belül a brandenburgiak bal szárnyát alkották — arcváltás (Frontveränderung) és megfordulás után egyenest vonultak s így a circumvallatió kívül a császári ezredek bal végéhez jutottak; a brandenburgiak pedig a kellő mozdulatok után az összes seregnek közepét képezték volna, ha Miksa Emánuel hadteste egyelőre a circumvallatió belül nem marad. Az ekként kifejlődött sereg két harczvonalban állott hadirendbe s legszélső jobb szárnyát az első vonalban magyar huszárok, a másodikban hajdúk és huszárok képezték.³

Még nem is állott a sereg egészen hadirendbe, midőn észrevette, hogy a török a Kamarai Erdő magaslataira jutván, megállott, kiterjeszkedett a Dunáig s egész seregéből két nagy harczvonalat képezett, melynek elseje — jóval erősb a másodiknál — teljes egészében láttatá magát. Kevés idő múlva a választó magyar huszárai portyázásba bocsátkoztak a török előőrsökkel s »nem volt ember — mondja a Főjelen-

¹ Rabatta most idézett fontos levele és Grimani jelentése aug. 12.

² L. 4. sz. térképünk.

³ L. 4. sz. térképünk; de mind a 2500 hajdút nem tudtam hova elhelyezni.

tés, — a ki a szép dispositiót látva, ne hitte volna, hogy a nagyvezér ütközetet akar; maguk az ostromlottak, a várfalról szemlélve a fölmentő sereget, csak úgy híztak« és alkalmasnak találták az időt — a bajorokra kicsapni. Egyik kirohanó csapatjuk a közlekedő-árkok egyik fa-mellvédes redouteját föl is gyújtá; a másik a Naphegy mögötti bajor nagy örsben tön tetemes kárt, a mi miatt Miksa ez örs tisztjeit büntetésül el is zárátá.¹ A nagyvezér azonban mintegy meglegedvén azzal, hogy nagyszámú seregét mutogathatta, este a Kamarai Erdő mögé vonult vissza; de, mert alig leheté kétség benne, hogy másnap újra kilép: Károly megmaradt állásában: a *Tűzkőhegy*, a *Rupphegy* s a »*Budai szőlőhegyek*« ormain.²

És valóban, *augusztus 14-dikén* napfölkeltkor, Szolimán megint elfoglalta állását kettős harczvonalban a *Kamarai Erdő hátán*. Föltűnő volt a mozgalom, a nyugtalanság a török seregnél. Majd a jobbszárny tön mozdulatot a balszárny felé, majd megfordítva, míg egyszerre *három hadtest* képződött a nagy, szélesen elterült seregből. A *jobbszárny*, mely az egyik hadtestet képezé, a még mindig circumvallatióján belül levő *bajorral* állt szemben; a *középső* hadtest lassanként az egész Kamarai Erdő hátát elfoglalá s *Lothringiai Károly* seregével állott szemközt; a *balszárny* ellenben, mint *harmadik hadtest*, a sok mozdulás után egyszerre kivágódva, Török-Bálinttól nyugotra úgy kanyarodott északra, hogy a középső hadtest arczvonallára csaknem arczvonallal nézett s egy nagyrészt a Török-Bálinttól északra, a Csík-hegytől nyugotra fekvő úgynevezett »Fekete-mocsár« lapály felé látszott indítani.³

A herczeg már előbb tudósítást nyert a Szent-Pál völgyébe elhelyezett Heissler vezérőrnagytól, hogy a szentpálvölgyi magyar örs előtt megjelent egy csomó török — a kik bizonyára a holdvilágos éjjelen, augusztus 13. és 14. közt csaptak át mintegy kalauz csapat gyanánt a Dvihali földeken s Budakeszi mellett a Pusztá-templom földeken s így a mai »Szép juhászné« mellett elhaladva a Lipótmezőre jutottak. Erre való tekintettel a herczeg gróf Pálffy János Károly altábornagy parancsnoksága alatt a Caprara-, Pálffy-, Taaffe-, Neuburg- és Fürstenberg-lovas-ezredeket s néhány gyalog-zászlóaljat a circumvallatio-vonalakba küldé.

¹ Tarini jelentése.

² 4. sz. térképünk a sereget — a circumvallatió kivül már előbbre haladt állásában tünteti föl.

³ A mozdulatokat csakis a Főjelentésnek — bár nem egészen világos — leírása után lehet magyarázni. A »fekete mocsár« (Schwarze Morast) elnevezést egy dr. Hampel József birtokában levő: *Umgebung von Ofen und Pesth 1836* című 1 : 1200 léptékű (1' = 200°) ritka térkép után, mely nélkül az egész aug. 4-diki affairet nem tudtam volna leírni. Szíves köszönetem dr. Hampelnek. — A három török hadtestről Dünnewald szól Dietrichstein herczeghez írt aug. 15-diki nagybecsű levelében. (Nicolzburgi Ltár.)

Most, hogy a török balszárny e nagy részét kiválni látta Károly, gróf Dünnewalddal a budaörsi hegyre ment e detachment mozdulatait observálni s egyúttal a Csík-hegy északnyugati oldalában levő őrs erősítésére, a magyar huszárokat és gróf Lodron horvátjait küldte. Igen kis idő múlva az úgynevezett *Mészárosok útját*¹ szelve, valami

GR. DÜNNEWALD HENRIK JÁNOS.

9000 spahi és jancsár tűnt föl Károly szemei előtt, kik a Csík-hegy nyugoti oldalától elterülő torbágyi réten áthaladva az úgynevezett Kösörűkötetőről² a Dvihalai földek felé tartának, bizonyára a czélból, hogy a circumvallatiókat elérjék, megrohanják s Budába segílyt vessenek. A mint e nagy detachment e mozdulatát megpillantá a herczeg, a Pálffy commandója alá adott ezredek után tüstént nyargonczot menesztett s meg-

¹ A Főjelentés ezt Székes-Fehérvárról vezető útnak mondja.

² Dr. Hampel most említett térképe ezt »Schleifstein-Köpfel«-nek mondja.

parancsolván, hogy Pálffy tüstént visszatérjen s ezredei a jobbszárnyi huszárokkal és a Schulz- meg Serau-féle dragonyos-ezredekkel egyesüljenek, az ekként alakítandó osztály élén saját maga szándékozott a török detachement útját elállni, midőn egy más fontosabb körülmény visszahívta őt a főszerephez. Gróf Caprara ugyanis azt tudatta vele, hogy a nagyvezér középhadteste, meg az egész jobbszárnya a síkságra száll le s jobbszárnya a mai albertfalvai síkságon vett állásból a választót készül megtámadni. A kijelölt hadosztály vezetését gróf Dünnewaldnak adván át, a herceg a nagyvezér ellen volt indulandó.

Alig ment Károly a főszerephez: a jobb oldalon már megkezdődött a harc.

A Csíkhegy északnyugati oldalában a Dvihalai földek délnyugati részére s innen a »Nagy szénazug«-ba vonuló nagy török hadosztály elkergetvén az itteni lovas őrsöt, ellenállhatatlan fúriával veté magát a jobb szárnyról *Petneházy Dávid* alatt ide rendelt magyarokra, a kik a hirtelen támadó s nyolczszorta nagyobb ellenség elől kénytelenek voltak szokásos fűrgeségükkel hátrább vonulni.¹ Lodron horvátjai a helyett, hogy *Petneházy*nak nyomatékos segílyt nyújtottak volna, néhány ágyúlövést és a janicsárok egyetlen sortüzét állották csak ki, aztán kereket oldottak; vitéz alezredesük, gróf Lodron, hiába kísérté meg őket megállítani, szava s példája nem használt, katonái cserbe hagyták s a hőselekkü alezredes néhány tisztjével el is vérzett a janicsárok kezei alatt.² A török már körülfogta a magukra hagyott huszárokat s velük egy vértesszázadot (alighanem a lovasőrsöt) s *Petneházy* már-már halálfia volt.³

Ez volt az ütközet első momentuma.

Gróf Dünnewald a Széchenyi-hegy délnyugati lejtőjén úgy állította föl a vele volt dragonyosokat s a Pálffy commandója alá adott, de visszaparancsolt ezredekbe a gróf Taaffe által hamarabb visszavezetett két ezredet, meg a nála levő — alighanem *Bercsényi* — huszárokat, hogy a vehemens támadással előnyomuló s a huszárokat körülfogott törökségnek okvetlenül előtte kelle elvonulnia.⁴ Látván a zavart, melyet

¹ Tarini írja: »Ce fut *Petenhasi* qui ayant l'avant-garde donna le premier chocq avec les hongrois, mais il fut contraint de se retirer, ne pouvant pas soutenir le feu et la furie des janissaires.« — Hogy a *Bercsényi* generalatusa huszárai voltak volna itt, mint Thaly (a székesi gr. *Bercsényi*-család I. 3. 11.) állítja, kútfoimben nem találom. Tarini és Grímani, a ki szintén la cavalleria ungara del *Petenhasi*-t említ, mind a ketten szemtanúk. Pedig *Petneházy* nem az a jelentékeny ember, kit mással összetévesztettek volna.

² Főjelentés.

³ Ezt Grímani augusztus 14-diki jelentése mondja. Grímani maga is jelen volt az actionál.

⁴ Dünnewald nagybecsű levele Dietrichstein herceghez aug. 15. (Nicolzburgi hercegi Ltár.)

BÁRÓ MERCY PÉTER.

a Lodron horvátjainak futása s az egész elővéd visszavetteteése okozott, világos volt előtte, hogy gróf Pálffy még vissza nem érkezett 3 ezredét nem szabad bevárnia, nemcsak azért, mert a visszavetett elővéd az ő osztálya zömét is rendetlenségbe hozhatná, hanem azért se, mert ha tovább hagyja előnyomulni Budakeszi felé a törököt, az a neki sokkal kedvezőbb terrenumon a János-hegy északi lábát gyorsabban meg fogja kerülni, mintsem ő, Dünnewald, a hegyhátakon s mélyedéseken keresztül elébe vághatja. Ezért hamar parancsot adott báró Mercynek, hogy a Schulz- és Seran-dragonos-ezredekkel a Széchenyi-hegy délnyugoti lejtőjéről kerüljön a török elé. Báró Mercy egyike volt a legügyesebb, leggyorsabb s legvakmerőbb lovastábornokoknak. A parancs vétele után oly nyilsebességgel s oly erővel csapott a lejtőről a nagy-szénazúgig haladt s a futó horvátokat fúriával úzó törökre, hogy az egy pillanat alatt megállott; a spáhik nagy zavarba jöttek s Mercy megeresztett kantárral mélyen bevághatott az e támadásra el nem készült s csak egy sortüzet adó janicsárság soraiba s a karddal óriás mészárlást vihetett végbe e nagy tömeg között.

Ez volt az ütközet második momentuma, melytől kezdve az a keresztyének javára dőlt el.

A huszároknak csak az az egy kis segély kelle, a mire támaszkodhattak. Petneházy egy gondolat alatt megfordítá ezredét, időt adott a horvátoknak összeszedni magukat s miután ezalatt a Bercsényi generalatusának huszárai és gróf Taafe 3 ezreddel, majd aztán gróf Pálffy János Károly is (öccsével, a későbbi nagy hírű hadvezérrel, a ki a Pálffy-ezredben ekkor ifjú vértenskapitány vala), a nála levő három ezreddel megérkeztek: ez az erősítés Petneházy nyomában, a nagy-szénazúgban küzdő s már megingott törökre oly erővel csapott, hogy az előbb üldöző spáhik sem a huszárok, sem a vértések támadását nem voltak képesek kiállani s a janicsárokat csúful cserben hagyva, vilámgyorsaságú lovaik lábában keresték üdvüket. A huszárok s a vértések egy része a futókat a Dvihali földeken át, a Csíkhegy nyugati oldala s a Kösörűkő-tető közti lejtős defilén, meg a Kösörűkő-tető délkeleti lejtőin üldözte; míg a janicsárok, noha irtózatos küzdelem után, a vértések kardjai s a dragonosok karabélyainak lövései alatt, a szó teljes értelmében, rakásra hullottak. Némelyik janicsár pusztá karddal kezében 7—8 ember ellen is védte magát; de hiába.¹ A 3000 janicsár közül 3—400 maradt életben, a többi elesett. Valami 50 kisebb-

¹ Rödernél közlött napló írja ezt.

nagyobb zászló, 8 ágyú s gazdag zsákmány (a leöltek zsebeiből) lőnjutalma a győzelemnek, melyben az önkéntesek is, különösen Taaffe mellett az angolok kitűntek. A diadal híré a fővezérhez herczeg Commercymercy vitte meg s az rövid perczek múlva az egész főseregben elterjedt.

A hírre a főseregnél a harczyi kedv új lánggra lobbant. Az ifjú választófejedelem Károlyhoz vágatott s lázas türelmetlenséggel kérte őt, hogy ütközzenek meg Szolimánnal.¹ Károly ugyan nem hitte, hogy Szolimán a veszteség után az ütközetet elfogadja; de egy ok mégis arra bírta őt, hogy az egész sereggel a nagyvezér ellen meginduljon. Mikor ugyanis Commercytól Dünnewald diadalát megtudta, parancsot küldö Dünnewaldhoz, a törököt egész a Török-Bálint fölött elnyúló hegyekig visszavetni — s most látva, hogy Szolimán első harczvonala balszárnyát a második harczvonalból újra megerősíté, attól tartott, hogy ez a rendszabály gróf Dünnewald ellen készül. Ezért hát, hogy Szolimán figyelmét Dünnewaldról elvonhassa, beleegyezett a megindulásba. Miksa Emánuel hadteste, *melynek balszárnyát 40 szakasznyi (Fähnlein) magyarság képezte*, kilépett a circumvallatiók mögül, egy homlokvonalba helyezkedett el lothringiai Károlyéval² s az egész sereg dob- és trombitaszó mellett szépen megindult, a balszárny a Duna mentén, a jobbszárny a Kamarai Erdő hátára merőlegesen húzott irányba; míg Dünnewaldhoz parancs ment, hogy a sereggel egyesüljön s csak a magaslatokra vigyázzon, a síkságra, a Dvihal földre, meg a mészáros-úttól délre terülő lapályra le ne szálljon.

Alig menetelt azonban a fősereg egy félórát, már észre lehetett venni, hogy Szolimán nagy lovas-osztályokat detachiroz már másodszor Dünnewald felé. Gróf Dünnewald hamar megpillantá a rá váró veszélyt, a Köszörűkő-tetőről 1500 huszárt — alighanem Petneházy és Bercsényi huszárait — és vérttest küldött ellenükbe, a kik a török lovasságot visszaverték, sőt annak üldözésébe annyira belemelegedtek, hogy a nagy távolságban a síkon maga a fővezér futó töröknek hitte őket.³ Huszáraink egyszerre a törökbálinti hegyek lábánál Szolimán balszárnyának legszélső lovas osztályaival találták szembe magukat s szokásos fürgeségükkel gyorsan visszafordultak. Ugyanez időben Dünnewald is mozdulatot tőn a Köszörűkő-tetőről hátrafelé, hogy Károly parancsai szerint a Tűzkőhegy mögött visszavonulván, a fősereggel egyesüljön. Szolimán e hátrafelé való kettős mozdulatot hátrálásnak vélte

¹ A Főjelentés.

² L. 4. sz. térképünk.

³ Főjelentés.

s a vélt előnyt fölhasználódó, gyorsan megindított újra egy lovasosztályt Dünnewald oldalba fogására. E lovasosztály attakját megint a huszároknak kellett felfogniok, kiket Dünnewald, mint legbiztosb elővédet újra előretolt a Köszörükő-tető s a Török-Bálint közti lapályon. A herczeg attól tartva, hogy Dünnewaldot a túlnyomó nagyszám utóvégre is elnyomja, a célból, hogy a nagyvezért lekösse, a főszereg menetét meggyorsíttatá s parancsot adott a már bevonúlt Mercynek, hogy a második harczvonalból annyi bataillont és escadront vonjon ki s toljon a jobbszárny felé, a mennyi elég a főszereg és Dünnewald közti teret a Csíkhegy déli oldala alatt a síkságon betölteni,¹ minthogy a főszereg már a »Török-ugrás«, Buda-Örs és Akasztó-hegy közti képzeti vonal irányába haladt volt elő a nagyvezér ellen. Míg Mercy e rendeletet végrehajtotta, a Bercsényi- s Petneházy-husárok időt engedtek a vett parancs szerint visszavonulásban levő, de a török ellen tüstént arczvonalat változtatott Dünnewaldnak is, hogy második harczvonalát a Dviali földek felé eső jobbszárnya fedésére kikanyarítsa s a török támadását végkép visszaverje.² A győztes Dünnewald jó lelkiismerettel vonúlhatott vissza most az új parancs szerint a circumvallatiókba: hadosztálya busásan megérdemelte az egész napi fárasztó küldelem után a nyugalmat s a vele volt husárok is méltán lehettek büszkéek rá, hogy, leszámítva az ütközet legelején szenvedett kis kudarcot, melynek azonban nem ők voltak okai, becsületesen megfeleltek a beléjük vetett bizalomnak.³

Ezalatt a főszereg folytatta útját a nagyvezér ellen s már megérkezett a Kamarai Erdő lába elé. Szolimán csak azt várta, mi leszen a husárokkal portyázó, Dünnewald ellen küldött osztály actiójának eredménye, s midőn látta, hogy ez a detachment is visszavetették, a már nem több, mint egy puska lövésnyire levő keresztyén főszereg elől gyorsan meghátrált.⁴ Károly, kimondott elveihez híven, nem üldözte őt, hanem a táborba visszavonúlt s itt az egész sereggel üdvölvéseket tétetett. Másnap az elnyert zászlókat a sánczokra tűzette Károly s főhadsegédének, gróf Lambergnek, parancsot adott a tolmácscsal, Lachovitzzal, a réshez menni s fölszólítani Abdurrahmant, hogy küldjön ki kezeségre néhány tisztet, a kik a fogoly török tisztektől az aug. 14-diki

¹ Főjelentés.

² Dünnewald most idézett levele Dietrichstein herczeghez.

³ Grimani írja a harcz előtt róluk: a tábornokok confidano nella fermezza della nazione et nella bravura de' commandanti.

⁴ Brandenburgi tiszt tudósítása a táborból augusztus 17. (Berlini Ltár. mellékl. Schmettau bécsi jelentéseihez.)

eseményeket megtudhassák s a janicsárok hulláiból meggyőződjenek arról, a mit Abdurrahman a várból a Széchenyi-hegy miatt nem látott, hogy tudniillik a nagyvezér által Budába szánt segélyt az ostromló sereg visszaverte.

De Abdurrahman a fölszólításra golyóval felelt,¹ mely a tolmács alól a lovat kilőtte.

¹ A nyert zászlókat a fiatal vértés kapitány, későbbi hős nádor és tábornagy, Mária Terézia híres vezére, gr. Pálffy János vitte Bécsbe. — Az aug. 14-diki ütközet főforrásai: Főjelentés, Dünnewald nagybecsű levele, Grimani, Doria és Tarini jelentései s egy brandenburgi tiszttól levele aug. 17. — Természetes, hogy ezenkívül minden kútfő bőven megemlékezik e nevezetes napról.

X. FEJEZET.

BUDA BEVÉTELE.

Kísérletek az északi oldalon előbbre nyomulni. — Új rés a vérmező felől. — A bajorok a zwin-
gerben. — A török második kísérlete Budába segélyt vetni, augusztus 20-án, nem sikerül. — A
bajorok aug. 22-diki rohamra; a török sikeres védekezése a várpalotában; az Istvántorony. — A
sarki rondella áthidalása. — Abdurrahman ízenete a nagyvezérhez. — A nagyvezér harmadszor
kísérti meg Buda megsegélését aug. 29-dikén. — Scherffenberg és gr. Csáky István megérkezése. —
Dispositiók az utolsó rohamra. — Az utolsó roham szeptember másodikán; Abdurrahman halála;
Buda bevétele. — Visszapillantás az ostromra. — Öröm Európaszerte.

BDURRAHMANRA Szolimán augusztus 14-diki
veresége nem hatott bátortalanítólag. Inkább
magukat a győzőket zavarta meg. Hiába hozták
a szökevények egymásután a legtarkább híre-
ket Szolimán seregének veszteségéről; hiába
beszélték el egyértelműleg, hogy az ütközetben
két basa odaveszett; hiába mondták el, hogy
a kétségbeesett, dühös nagy vezér a harmadik
basának, a ki a 9—10 ezernyi detachment-t
vezette, mikor jelentést tőn Szolimán előtt, hogy ők úgy harczoltak, mint
az oroszoknak, de ördögi ellenállásra találtak, e basának Szolimán a szakál-
lába köpött, őt tüstént megfojtatta volna; hiába erősíték, hogy a janicsárok
megesküdtek a spahikkal többé nem kísérteni meg Buda megsegélését,
mert társaikat a spahik augusztus 14-dikén oly gyalázatos módon cserben
hagyták. Mindez nem nyugtatta meg a keresztyén sereg tábornokait.
Közel két hónapja volt már a sereg Buda alatt s még mindig Abdi
kezei közt van »Jeruzsalem és Konstantinápoly kulcsa,« a büszke Buda
s ki tudja, most, midőn a török Fabius Cunctator, a harczot kerülő,
csak Budába segélyt vetni akaró nagyvezér örökösen háborgatni fogja

az ostromlókat, sikerül-e Budát csakugyan bevenni? Bécsben a győzelem daczára szerfölött aggódtak; a táborban az augusztus 14-diki jelenet naponként való ismétlésétől tartottak.¹

Egyedül XIV. Lajos bízott a keresztyén fegyverek győzelmében; ő tudta: miért? Megírta neki portai követe, Girardin, hogy a francia dragomán előtt július elején Szófiánál a nagyvezér nem szégyelt sírni s zokogva mondá: most mutathatná meg Lajos, jó barátja-e a szultánnak? A nagyvezérnek volt is oka a csüggedésre. Alatta s a magyarországi szeraszkir alatt összesen ugyan 65,000 ember gyűlt már össze, de e sereg nagyobb része csak szedett-vedett népből áll, s a 8—10 ezer janicsáron, meg az 5,000 spahin kívül bizony keveset ért. A nagyvezér tudta, hogy feje, életben maradása, Buda megtartásától függ; de tisztjeinek nagy része nem titkolta, hogy jobb lesz neki nem kockáztatni seregét. S míg a szultánnak Buda ostromáról csak kedvező híreket referáltak s e híreket a konstantinápolyi nép előtt is kpublicálták: Szolimán környezetében mindenki csak a halálról, a meghalásról beszélt, nem emelkedett a győzelem reményéről egy hang se a fatalisták ajkain.²

Tán, ha tudták volna mindezt a budai táborban, nem látták volna oly sötétnek a jövőt. De nem tudták. Sőt újabb nyugtalanító hírek még rosszabbtól készítettek tartani. Újabb jelentések jöttek a kémektől s kiküldött csapatoktól, hogy a temesvári, szegedi és egri törökség a pesti részek felé szándékozik előnyomulni. Abból a 40 szakasznyi magyarságból, melylyel Károly augusztus 13-dikán Miksa balszárnyát megerősíté,³ e hírekre való tekintettel, néhány századot augusztus 15-dikén a pesti partra küldött a választófejedelem, sőt Károly herczeg parancsából — mert jelentések jöttek, hogy a Tiszánál tatár seregek tűntek föl — a következő napokban, augusztus 19-dikén, Caraffa vértés-ezrede s Petneházy és Barkóczy huszár-ezredeikkel szintén a pesti partra vonultak. Egy részük a Szent-Gellért hegyével szemben levő pesti hídfőt volt őrizendő és ezáltal biztosítandó a bajor seregek élelmezési útját, mely a Margit-szigetről Pestre újonnan fölépített hajóhídtól Pest városát félkörben megkerülve, a mai Vámpalota déli végénél emelkedő pesti kettős hídfőig ért.⁴ Másrészük föladata pedig portyázó, kémkedő csapatok kiküldése volt, déli, keleti és északkeleti irányban. E huszár-ezredek és Caraffa vértés-ezrede a mai Vámház-körúton, a Kálvária-téren s a Muzeum-kert

¹ Schmettau és Grimani jelentései augusztus közepéről.

² Girardin XIV. Lajoshoz aug. 2. és aug. 27. (Párizsi külügyi Ltár. Turquie.)

³ Bajor napló 40 »Fähnlein«-t mond.

⁴ Nem szabad e kettős hajóhidat, mely csak az ostrom alatt állott fenn, a későbbi hajóhíddal (a Rudas-fürdő előtt) összetéveszteni.

telkén foglaltak állást;¹ s folytonos kémszolgálatok miatt örökkön fegyverben állottak, mert a mint a nagyvezér a budai oldalon egyik-másik szárnya előretolásával demonstrált, a bajor választó mindannyiszor átvonta Caraffa ezredét magához és így a magyarok magukra maradtak.²

Hogy ily körülmények között az ostrommunkálatok nem a leggyorsabban haladtak: könnyen érthető.

Abdurrahman, a ki erőt meríte a fölmentő sereg jelenlétéből, mindjárt a fölszólításra következő napon, augusztus 16-dikán, a brandenburgiak kurtinája alatt egy szóraknát röpitett légbe s míg ez az akna a brandenburgiak czölöpsorait tetemesen megrongálá, sőt egy darabon egészen ledönté, a bécsi-kapun egy csomó török rohant ki s csak nehéz küzdelem után volt visszavonulásra birható.

Mivel a nagyvezér sem e napon, sem augusztus 17-dikén nem mutatkozott, csak valami 7—9,000 főnyi törökség jelent meg demonstratiókép a Kamarai Erdő hátán: Károly élni akart az alkalommal s elhatározta, hogy a folyton megújuló török palissadokat az árkon túl Tüzes Gábor mesterséges tüzével fölégetteti. Tizenkét birodalmi tallért kapott jutalmúl minden gránátos, a ki a veszedelmes műtetre jelentkezék: mert a mély árok escarpján kelle annak följutnia, a ki a derék pyrotechnikus találmányát a palissadokra rá akarta akasztani. A hihetetlen műtét kitűnően sikerült; akár azért, mert másfelé vonta el a vívó sereg Abdurrahman figyelmét, akár azért, mert a folyton fárasztott török nem volt eléggé vigyázó. A palissadok tüzet fogtak, a török a tüzet nem birta eloltatni s az egész éjen és egész 18-dikán át az olthatatlan tűz pokoli hőségénél volt kénytelen az égő palissadok mögé új czölöpsort emelni s földes-zsákok hányásával akadályozni meg, hogy Ráfael atya tüze az új czölöpökbe is bele ne kapjon.³ Ez égés kedvező hatását jó volna fölhasználni: ez volt az északi oldalon az általános vélemény. El is határozta a hadi tanács, hogy a balfelől levő aknák fölrobbantásának s az ezáltal okozott zavar kedvezése mellett a sarki rondellában s tőle jobbra elfoglalt logementok előbbre tolassanak. Vasárnapi napon, augusztus 18-dika reggelén kellett volna az aknákat fölrobbantani; de mind a kettőnél szerencsétlenül jártak az aknászok. Az egyiket meg se tölthették, mert a török ellen-akna munkásai ráakadtak s az akna sötét folyósóin valóságos kis ütközet fejlődött a két fél között. A mieink megöltek pisztolylövéssel, az igaz, egy török aknászt, de aztán

¹ L. 4. sz. térképünk.

² Héron levele aug. 27. (Párizsi külügyi Ltár. Autriche.)

³ Főjelentés és egy tudósítás aug. 18. a táborból. (Mellékl. Schmettau jelentéseihez;) e tudósítás Rafael atyát Vulcanusnak nevezi már, a mi a magyar Tüzesnek felel meg.

Buda vivása 1686-ban.

az akna folyosóját lobbogók (carasse) által szétrombolni valának kénytelenek. A másik akna pedig lyukat vón s ezért, mivel a lyukat aknászaink nem vették észre, a fölrobbantáskor jelentékeny kárt nem okozott a töröknek. Mindamellett, mivel nem valami nagyobb mérvű roham volt tervbe véve, csak — mint említém — a sarki rondellai logement előbbre tolása: az e célból kirendelt 400 ember s a kalauzokul szolgáló gránátosok, kik tegnap a tüzet a palissadokra vetették, parancsot vőnek a rohamot vezető Neuburgi herczeg német nagymestertől a megindulásra. A belgiumi francia gránátosok — valami 20-an¹ — el is érték a török védczölöpeit s nyomukban haladtak a brandenburgi puskások. Abdurrahman most ismét rettenetes védelmi fegyveréhez: a lőpor-zsákokhoz folyamodott s a brandenburgiak hátrahőkölve a rondella mellett levő *u terrepleinen* (3. számú térképünk), mely addig, míg a külső fal a török birtokában vala, ennek a belső falakkal való összeköttetésére szolgált, megvonták magukat, várva, mikor lesz vége a tűzesőnek. Tisztjeik — mondja egy szemtanú — hiába nógatták őket előbbre, csak kis részük s a császáriak léptek ki halálmegvető elszántsággal. Az eredmény azonban mind az óvatos brandenburgiakra, mind a vakmerőn előnyomulókra egyformán gyászosan ütött ki: a lángözön emezek feje fölött is összezapott s több mint 120 halott, összeégett és sebesült veszteségével kénytelen volt a fővezér a kísérletet beszüntetni.² A rohamnak még ezután egy kellemetlen epizódja is lőn. A német nagymester erős szavakban adott kifejezést nem-tetszésének a brandenburgiak ellen. Schöning, a kinek a vállalat eleitől kezdve czélszerűtlennek tetszék s a ki rossz kedvvel látta, hogy Frigyes Vilmosnak ő rá bízott s már amúgy is csaknem felére fogyott derék katonasága a veszthelyre küldeték, indulatosan válaszolt s a kínos jelenetnek csak Károly közbelépése vetett véget anélkül, hogy a két tábornokot kibékíthette volna.³

Több szerencsével járt, sőt határozottan jó gondolatnak bizonyult be a contravallatio-vonal egyik nagyobb redoutjában — a mai kékgolyó- és városmajor-utczák sarka táján — egy réstörő üteg emelése. Főadata volt ez ütegnek a sarki rondellától a Vérmezőre néző kurtinán rést törni a célból, hogy aztán e résen keresztül a harmadik, legbelső fal *O—P* részlete mögött emelt török sánczolatokat és védczölöpöket s meg az ezeket védő törököket oldalba és hátba lehessen fogni. Oly

¹ Héron aug. 19.

² Kútfő Héron föntidézett levele és Grimani jelentése aug. 21. A brandenburgiakat Héron nevezi csak meg; Grimani általánosságban beszél.

³ Héron szerint a neuburgi herczeg azt mondá vala Schöningnek: *je suis général et prince*. Mire Schöning: *Si la fortune ne me l'a pas fait naître, elle m'a fait honnête homme*.

nagy szorgalommal folyt e támadó művön a munka, hogy 18-dikán éjjel az ágyúkat — 4 félkarthaunt (24 fontos) — oda lehetne vonni s ez az üteg augusztus 19-dikén reggeltől kezdve két óra alatt oly nagy rést tört a Vérmezőre néző fal felső részében, hogy tanácsosnak látszék az új üteget még másik négy ágyúval növelni.¹ Látni fogjuk, hogy ez üteg s ez a rés végzetes leszén még Budára!

Míg az északi oldalon az elmondottak történtek: Miksa Emánuelnak végre valahára sikerült az *O* zwingerben belül állást foglalni s egy jó erős logement-t (2. számú térkép μ .) csináltatni. Nincs semmi részletesebb tudósítás ez eseményről, csak annyit tudunk, hogy 13-dika éjjelén ment végbe.² Valószínűleg inkább csellel, mint erőszakkal. Míg ugyanis a palota parancsnoka azt hitte, hogy a bajor sereg osztatlan figyelmét a nagyvezér lekötve tartja, a választófejedelem elkészítteté a logement-t. E positio fontos volt volna, mert tetemesen megkönnyíti vala az *mn* falhoz jutást; mivel azonban a *T* épület védelme alatt már másnap rátámadt a török erre a μ . logementra s azután is folyton háborgatá; Miksának nem maradt egyéb hátra, mint a kastély déli frontjának zúzatása. Augusztus 17-dikétől kezdve 15 ágyú működött e célra s minden lövés újabb és újabb szakadást idézett elő a megrendült épületben. De, ha most egy szoba, majd a következő órában a másik dőlt össze, ha itt egy boltív, amott egy közfal omlott is be; a védő török minden lyukat, minden kőrakást fölhasznált a védelemhez s nem volt az a kicsiny pont, a hol, hacsak lehetne, czölöpsort ne vert volna czölöpsor fölé³ s a honnan ne háborgatta volna a μ . zwingerből a *P* udvarra lépni s az *mn* falat védő törököt hátba fogni akarókat. Természetes, hogy ilyen körülmények közt az a μ . zwingerbeli állás az *mn* fal ellen nem sokat ért. A választófejedelem akna-munkával szerette volna az egész kastély déli frontját halomra vetni, a nehéz positióból ekként megszabadulni; de hiába kötötte Vecchi ezredes az ebet a karóhoz, az *mn* fal ellen irányított aknamunkák — mint az eredmény csakugyan meg is mutatta, nem sokat értek. Pedig valóban szükség, nagy szükség lett volna rájuk. Nem alap nélkül tarthatott attól a bajor fejedelem, vagy még inkább Bádeni Lajos, hogy Ismael basa a *Q* plateauról az *mn* falak védelme alatt és mögülok aknát fog ásni a rondella és az *mn* fal közötti terrenum alá s a bajorok július 27-dike után kezdett s hamarosan bevégezett erős γ logementját légbe röpíti; a mi, ha sikerül,

¹ Főjelentés.

² Bajor napló.

³ Doria írja aug. 17. è cosa mirabile il vedere come questa gente si serve di tutti i buchi per difendersi e come si coprono con pallizate sopra pallizate in ogni piccolo posto...

természetesen körülbelől egyértelmű lett volna a palotai rondella visszafoglalásával. Gyanús mozgás az *mn* fal háta mögött a zwingerbeli *p* állás elfoglalása óta adott okot erre a félelemre. Ezért ezen esetleges akna miatti félelmében Bádeni Lajos erős, kegyetlen s véres munkával az *η* logement előtt egy szerfölött mély — 18 lábnyi mélységű! — *ε* coupuret kezdett augusztus 19-dikén vájatni;¹ — s nem csoda, ha e tények előtt Lothringiai Károly táborában majd minden tábornok s maga Károly is úgy vélekedett, hogy kár az időért, kár az erőlködésért; ha egyesülne az ő attakjával a bajor fejedelem, az északi oldalon nagyot lendítené; ellenben ott a palotai köröndnél tán inkább árt, mint használ. De Miksa független hadparancsnok s érzékeny ember volt: a fővezérnek hallgatnia kelle.²

Míg a bajor katonák azt a mély coupuret ásták, 19-dikén, Károlylyal a portyázásra küldött magyar huszárok azt tudatták, hogy a nagy vezér erősítést nyert s e hírt szökevények és kémek is bizonyították. 6000 oláh csatlakozott hozzá az oláh vajda vezetése alatt s 3000 végbeli török a temesvári basával.

Az egész keresztyén tábor biztosra fogta, hogy a 60—70,000 ember fölött rendelkező Szolimán most már bizonyosan ütközetet fog kínálni. El is indult a nagyvezér a circumvallatiók felé, de a Kamárai Erdők hátánál megint nem akart tovább jönni, sőt visszafordult s Promontor mellett a Duna partján ütött tábort. Ez a különben kimagyarázhatatlan mozdulat azt a jogos gyanút kelté a vezérekben, hogy Szolimán az éj segélyével fogja megkísérteni valami dechament bevetését a várba. A herczeg parancsot adott, hogy megkettőzött őrzérek czirkáljanak s a hegyi utakat egyes csapatok megszállva tartsák, sőt nagyobb biztosság kedvéért német tisztek alatt egy huszárcsapatot nyugatnak, egy másikat északnak küldött ki. Elmúlt az éj; az őrzérek visszajöttek, a magyar huszárok szintén bevonultak; egyik se látott, egyik se hallott semmi gyanús dolgot s Heissler vezérőrnagy is azt a 180 német lovasból és 50 magyar huszárból álló nagyobb éji őröket, melyet gróf Taaffe helyett a Lipótmezőre vezetett volt az este ki, *augusztus 20-dikán bajnali sűrűkület előtt* egész nyugodtan, a szokott időnél korábban beküldé³ s a retek-utcza nagy ágyútelep mögött állítá föl, hogy innen kis idő múlva az alsóváros fala hosszában az alsó és középső kapu közé helyezze,

¹ Bajor napló s a Rödernél közlött napló (112. XIII. lap) után levő Badeni Lajosféle tervrajz *O* betűje alatt.

² Grimani aug. 21.

³ Főjelentés és Rabatta jul. 20-diki levele Dietrichstein herczeghez (Nicolzburgi herczegi levéltár.)

a czélből, hogy a pár nap óta hajnalban ki-kicsapó lovas törökök közül néhányat elfogjon.

Mindenki biztosságban érezte magát; a tábornokok sátraikban jóízűen aludtak; a tiszték egy része megfoghatatlan könnyelműséggel elhagyta helyét a Szent-Pál-völgye mentén;¹ a brandenburgiak, kiknek egyrésze a svédek megérkeztéig a Szent-Pál-völgyében táborozott a circumvallatio mögött, szintén a nyugalomnak adták magukat. Egyszerre a Lipót-mezőn innen vészkiáltások hangoznak, őrszemek és őrsők kilövik fegyvereiket s mire a brandenburgiak fölszedelőznek, sátraik mellett sebes vágatva valami 1000—1200 török lovas berohan a circumvallatiók nyitvahagyott átjárátán. A föllármázott tábor legközelebbi osztályainak, ugymint Lodron horvátjainak s néhány a mai katonai temető helyén fekvő lovas-századnak sikerült az ezen vakmerők után nyomuló valami 2000-nyi törökséget a hadi rendbe állott brandenburgiak segélyével föltartóztatni úgy, hogy ezek megfordúlva a circumvallatió kivül a Rókus-hegytől északnyugatra fekvő hegy lejtőjén foglaltak állást; de az az 1000—1200 főnyi csapat örült gyorsasággal folytatta útját, nem gondolva a katonai temetőtől a Város-majorig nyúló contravallatiók őrségének heves oldaltüzével. Ekkor érkezett meg gróf Caprara tábornagy egy vértesszázad élén, melyet hirtelenében előránthattott s a *Hajnaloson* átcsapván, a Vaskovics-féle vízgyógyintézet fölött oldalba fogta a rohanó törököt. E nyilsebességgel kivitt lovassági rohamnak nem is maradt el a jó következménye: a száguldó töröknek, mely nem harczra, hanem a várba való jutásra gondolt, repülő oszlopát derékon vágta ketté s míg az első rész tovább futott befelé, a második rész kénytelen volt visszafordulni s azzal az irtózatossággal, melylyel berontott, kifelé is utat vág magának, a hol aztán egyesült a mondott lejtőn hadi rendbe állott 2000-nyi törökséggel. A vonalakon belül maradt törököt Caprara támadása szintén eltéríté a vett iránytól; az osztály balra kanyarodott, a Város-major területén keresztül föltartóztathatatlan sebességgel repült a Klemens-féle téglavető mocsaráig s midőn itt megpillantá a magyar tábornagyot, megfordult és repült megint a Vérmező felé — egész addig a pontig, a hol a contravallatióknak a Kis-Svábhegy lejtőjétől a retek-utczai nagy ágyútelepig húzott zegzugos és redouteokkal ellátott keresztága² útját állotta. Mintha azonban a sors is kedvezni akart volna a vakmerőknek: a helyett, hogy zsákutczába jussanak s a redoutében ellenállásra találjanak, éppen az a nagy

¹ Grimani jelentése aug. 21.

² L. 4. számú térképünk.

redoute, melybe négy irányból futottak össze a contravallatio-vonalak, akár a futóárkokban vezénylő napos tábornok gondatlansága, akár más ok miatt őrizetlen volt.¹ Nosza be a redouteba a török, valami 100 közülök ugrik le a lóról s a redoute déli végén kijutván, a contravallatio-árkán és sánczain utat kezd csinálni, hogy rajta keresztül a vakmerő csapat a Vérmezőre jusson. Célját ez elszánt nép már-már elérte, midőn Caprara nehéz vértesei északról s Heisslernek a retek-utczai batteria mögött levő 100 vértese s 50 huszára keletről oldalba fogják a törököt. Legalább kétannyi volt a török, mint a keresztyén, mert Caprara egy-két escadronja s Heissler éji őre 250—300 főnél többre nem tehetők. A lovassá tett janicsároknak csak a hátukon függő puskához kell vala nyulniok, hogy addig, míg nagyobb erősítése jön Capraráéknak, a redoute sánczai mögül az üldöző keresztyénség felét leszedjék lováról. De a janicsárok nem a harczra gondoltak. Fölpattantak hát újra lovaikra s míg egy részüket puska lötte, kard kaszabolta, más részük — a jobb lovú — az árkon átugratva vígan iramodott a Vérmezőn át a fejérvári kapu felé; a harmadik rész pedig, mely a csapat zömét képezé, a contravallatio hosszában száguldott a déli vaspálya budai indóháza telkének tájáig, futása közben baloldaltól három redoute és a köztük levő árkok készen álló népének lövései alatt hullva lováról vagy bukva azzal együtt. A déli vasút budai pályaházánál megszakadt a császári contravallatio — s a bajornak kellett volna kezdődnie, de az, mint tudjuk, nem ért el eddig. Itt hát a gróf Karácsonyi-palota telke táján bekanyarodhattak a Vérmezőre a száguldó janicsárok, de itt meg gróf Königsmarck nagy (bajor) lovas-őrsége veté magát teljes erővel ellenük s fogta egyúttal oldalba őket. A török nem állott csatának, hagyta magát futva, száguldva kaszabolni egész a földött-út aljáig. Végre a török lovak gyorsasága győzött; elfogni őket, elébük kerülni nem leheté s a keresztyének minden erőlködése daczára 200—300 janicsárnak sikerült bejutni a kinyitott fejérvári kapun. Igaz, hogy e szám fele sebesült és harczképtelen volt; de — mondja a Főjelentés — büszkék lehettek rá, hogy annyi veszély közepette elérték céljukat.²

Ez az actio a töröknek valami 500 halottjába került s a Rókus-hegygyel szemben levő törökség jónak is látta visszavonulni, a mit Károly sem akadályozott. E helyett vallatás alá fogott 3—4, életben maradt jancsárt, kik aztán elbeszélték, hogy a nagyvezér, miután az erősítés megérkezék, 30—30 tallért ígért azoknak, a kik Budába bejutni

¹ Főjelentés.

² Főjelentés: mais glorieux d'y (a várba) estre entréz au milieu de tant de périls.

megkísértik; a kik pedig tényleg be fognak jutni, azoknak tetemes zsold-emelést. Ezt a nagyvezér nyilvánosan kihirdeté a táborban. A kihirdetés után 2000 janicsár ajánlkozott azon föltét alatt, hogy mindegyik alá lovat adjon a nagyvezér. Ez megtörtént, kíséret gyanánt még 1200 spahit is rendeltek melléjük s vezetőül azt a basát nyerték, a ki 1684-ben az ostromló sereg vonalán keresztül 600 törököt vezetett a várba. Elmondták a janicsárok azt is, hogy augusztus 19-dikén 5 órakor dél-után indultak meg s óriási kerülőt tőnek azért, hogy a legtávolabb előretolt czírkáló keresztyén őrsökkel se találkozzanak.¹ Megjegyzendő, különben, hogy ezek a janicsárok, valószínűen a célból, hogy, ha német őrsök messziről megpillantanák is őket, föl ne ismerjék, az *aszápok* magyaros szabású ruháiba voltak bujtatva;² tán ez is hozzájárult ahhoz, hogy az őrsök későn vették őket észre, eleintén kiküldött magyar kémszemle-csapatoknak tartották. Némely kútfő a »ködös idő«-t okolja, mondván, hogy csak így juthattak a Pál-völgyében a janicsárok annyira előre, mielőtt észrevették őket.³

A janicsárok vallomása szerint a nagyvezérnek terve volt az ő támadásukkal egyidejűleg a keresztyén főereg ellen sikraszállani — s valóban délfelé meg is jelent a nagyvezér a Kamarai Erdő hátán, de a mint megtudta janicsárjai vállalatának rossz kimenetelét, azonnal visszavonult.

Abdurrahman ezalatt ágyúival üdvölvéseket tétetett a bejutottak tiszteletére. Őt és helyőrségét a félsiker is fölbátorítá s mintha ennek azonnal kézzelfogható jelét akarta volni adni, a kékgolyó- és város-major-utczák sarkán levő redoutebelü batteria ellen 7 nagy ágyút állíta föl s ezekkel azt a 4 ágyús réstörő üteget annyira megkárosítá, hogy a nap hátralevő részén szünetelni kellett ennek az ütegnek, sőt az egész éjen át megfeszített szorgalommal kellett egy magas *vállvéd* azaz épaulement építésén dolgozni, mely Abdurrahman 7 ágyúja előtt az üteget eltakarja. A vállvéd szerencsésen elkészült s augusztus 21-dikén kettőzött erővel folyt belőle a tüzelés, miután egy közelebb hozandó üteg eszmé-

¹ Rabatta aug. 20-diki levele (nicolsburgi Dietrichstein-féle levéltár.)

² A Journaux írja, hogy a török »à la hongroise« volt öltözve. Azt pedig tudjuk, hogy az aszápok — benszülött török militia — kötelessége volt olyan ruhát viselni, melyet az illető országban, a melyben születtek s katonáskodtak, az illető nemzet viselt.

³ Tudósítás a budai táborból (mellékl. Schmettau jelentéseihez.) Henrik szász herczeg naplója egyenest Souches anyag dispositiójáról beszél s mondja, hogy Lothr. Károly ezért Souchest el is zárátá. Grimani a császáriakat s brandenburgiakat közösen okolja. Héron azt mondja, »hogy csúfolódnak a cs. generalisok, hogy a bajorok mindjárt lóra ültetik őrséiket, a legkisebb allarmra. Bezzeg jó volt volna, ha a császáriak cselekedtek volna így, hogy be ne férközhetett volna gondatlanságuk miatt tegnap a török . . . stb. Héron augusztus 21.

jével a mérnökök fölthagytak s a tűzérés minden figyelmét erre az ütegre koncentrált. Már augusztus 21-dikén délfelé a sarki rondellához igen közel, a tőle Vérmezőre néző, déli irányba futó *kurtinán hatalmas rést* ütöttek ennek az ütegnek a lövegei és pedig mélyen le a fal lábához érőt, mert Károlynak az a szerencsés gondolata támadt, hogy azalatt, míg az üteg vállvédje készül, a földött-út felső szélét (mely a várfal alját, mint tudjuk, eltakarta) azon az egész darabon, a hol azt a nyugotra nyíló új rést ütötték, ásóval-kapával elhányatta,¹ sőt még augusztus 22-dikén is folytattatá e munkát, mert általa mintegy utat nyitott az ezen rés ellen annak idejében támadandó rohamoszlop számára. Általában az augusztus 21-diki nap a szorgalom s a megkettőztetett munka napja volt. A szerencsétlen nagyvezér lehúzódt egész Duna-Ercsi mögé s Károly az időt fölhasználni akarván, 3000 hajdút² rendelt ki a várarkának kövekkel és földes-zsákokkal való betöltésére, s mivel a várárokbá vezető sappékból — mint említve volt — be nem leheté az árokba menni a nélkül, hogy a török golyója a várárokbán készült daczművekből a katonát meg ne ölje vagy legalább meg ne sebesítse, az árok két végében egy-egy logement készítéséhez is hozzáfogatott e napon Károly, hogy ezekből fedett helyen levő muskétásai a török tüzelését viszonozzák. Igaz ugyan, hogy pár nap múlva az árok bal végén kezdett logementtal föl kell hagyni, mert a farkasszemet néző török e helyen palissadjai mögé a löporzsákot tuczatjával hordá, a mi azt jelenté, hogy aknát készül ásni, vagy csak arra vár, míg a logement kész, hogy aztán a beléhelyezett muskétásokat löporzsákjai pokoli tüzével tönkretégye;³ de az ároknak a sarki rondella felé eső végében levő logement annál biztosabban s hamarább készült el.

A Vérmezőre nyíló tágas rés az ostromló sereg tábornokaiba újabb bizalmat öntött. Sokan azt szerették volna, ha Károly rábírná Miksát a várkastély odahagyására, mert nem hitték, hogy a palotai oldalon többre mehessenek az ostromlók, mint addigelé mentek. Ellenben, ha akár a brandenburgiak volt állását foglalná el a bajor, akár a Vérmezőre nyíló új rés felől támadna, az utolsó általános rohamot hamarosan meg lehetne már kísérteni. Károly e nézetben teljesen osztozott; de hiába, — Miksa most már nagy dolgon törte fejét; elhatározta, hogy túl megyen az *mn* falon is, és bármibe kerül, a kastély déli épületét, meg az István-tornyát elfoglalja s e czélból diversió csinálásra kérte föl Károlyt, a ki abba örömet beleegyezett.

¹ Főjelentés és Journaux meg a Rödernél közlött napló. — L. 3 sz. térképünk q—q betűit.

² Csak a Főjelentés említi ezt.

³ Journaux.

Augusztus 24-dikén ugyanis a palotai rondella jobbán, a *p* híd előtt egy két ágyús üteget (2. számú térkép *v*; később még egy harmadik jött hozzá) állíta föl Bádeni Lajos, mely a *B* cavalier tetejéről, kitűnő fekvésénél fogva sikerrel törette a kastélyt s az István-tornyát és ez üteg jó eredményének hatása alatt rohamra készült a fejedelem, noha e napon a török a bajor lovas-tartalékra kicsapott, Rummel bajor tábornokot megölte s Vecchi aknáját ártalmatlanná tevő.¹ Miksa roham-dispositiói a következők voltak: Támadni fog összesen *három* roham-oszlop.² A balfelől való az *mn* falak *m* pontnál eső s a *P* udvarba nyíló résén keresztül a kisebbik *T* épület romjaira, innen az *S* torony s a nagyobb *T* épület romjainak tetejébe fogja magát felküzdeni. A középső rohamoszlop az *mn* fal közepét foglalja el, támogatva az ellene védekező törököt a *T* épület tetején oldalba fogó baloldali rohamoszlop által. A jobboldali rohamoszlop végre az *mn* fal *n* pontjánál tört résen ront be s a törököt a *Q* plateauun készült φ sánczműből visszanyomja. A baloldali rohamoszlopot 6 gránátos, 20 jó lövész volt megnyitandó, kiket 2 kapitány 60—60 jó lövésszel követ s ezek után 70 dolgos, 8 ács vezetése alatt jő, hogy az elfoglalt magaslatokon, ház- és toronytetőn tüstént erős, védhető logement készülhessen. Körülbelül hasonló dispositio volt a középső oszlopnál is, mely a baloldalival közösen állott egy őrnagy vezetése alatt. A jobboldalinál 30 gránátos nyitá meg a rohamot ácsokkal és 50 válogatott lövésszel s 50 dolgossal, a kiknek az elfoglalandó φ átvágást vagy helyette másikat gerendákkal s földes-zsákokkal kelle megerősíteni a török ellen.³ Kellő erősítés és tartalék, természetesen mindkét oszlopnál volt rendelve, a rohamoszlopokhoz a Rummel-féle bajor és Aspremont császári ezredek jelöltettek ki.

Korán reggel 6 óra előtt adták meg *augusztus 22-dikén* a jelt a rohamra. Lothringiai Károly az éjszaki oldalon nagyobb számú gránátost küldött a rések czölöpjei ellen, kik gránátjaikkal föllármázták a törököt. Mivel Abdurrahman azt hivé, hogy komoly roham leszen a rés ellen, a védőket nagyobb csoportban állítá a második fal mögé s így történt, hogy a gránátosok kézi bombái a török készletben levő lőporát véletlen fölgyújtván, ez a baleset meg a kirendelt lövészek valami 100 törököt megöltek az egyszerű diversiónál. A bajorok ezalatt megindíták rohamoszlopaikat. A középső és a baloldali közösen működve a *P* udvaron és *Q* plateauun már egybeolvadt s aránylag rövid, de igen véres küz-

¹ Bajor napló, Doria di Cirié és Tarini.

² Du Héron levele aug. 27.

³ Bajor napló.

delem után a kisebbik *T* épület romjain keresztül néhány katona föl-
jutott a már nagyobbbrészt szintén romban álló *István-tornya*, *e legmagasabb
pont tetejébe*. A török ezeket könnyen visszaveté s az utánuk tolulókat
a nagyobbik *T* épület ablakaiból irtóztatós tüzeléssel fogadta. De a
keresztyének mégis elérték ezt az épületet. Ember ember ellen állt a
magasban, beszakadt boltívek, tátongó üregek fölött, kő- és romhalmaz
tetején. A janicsár kitarta mellét a *Q* plateau állást foglalt lövészek
golyóinak¹ s a kitűnően támogatott bajorokat, szászokat és császáriakat
meztelen karddal kezében űzte vissza a *P* udvarra. Kétszer ismétlődött
az izgató, hajmeresztő látvány; kétszer nyomta vissza a török a táma-
dókat, de harmadszor, miután a plateau bajor lövései a löfegyvereiket
nagyobbbrészt nem használható janicsárokból óriás kárt tőnek, a janicsárok
elhagyták az egész *T* épület romjait s az utánuk nyomuló keresztyénség
vakmerőbbjei *az István-tornyát egészen hatalmukba kerítették*, és innét a
magasból most már biztosan remélték az *R* épületek tetejére való lejutást.
De ez nem vala már lehetséges. A törökök itt már minden üreget,
minden valamivel magasban fekvő romhalmazt fölhasználva, az *István-
tornya* tövében az *R* épület tetején, ω logementjukban, lábat vethettek
s mivel a félig romba döntött *S* toronyra a följárás nyaktörő, inkább
kecskének, mint embernek való volt,² a bajorok befészkelhették ugyan
benne magukat, de nem oly kényelmesen, s nem oly biztosan, hogy
akár gránátjaikkal, akár kődarabokkal kizavarhatták volna — bármint
háborgatták is különben — az ω retranchement mögött megfeneklett
törököt. Meg kellett elégednünk azzal, hogy a toronytól jobbra és balra
állást foglalhattak a *T* és *R* épületek romjain.

Kevésbé volt szerencsés a jobboldali rohamoszlop, mely a leg-
elkeseredettebb támadással űzte vissza a védőket az *m n* fal keleti végéről
s mondhatni egy lélekzet alatt a φ coupurehöz jutott. Itt biztos talaj
volt a török lábai alatt, de örvényen álltak a támadók. Azt hívék, hogy a
törököt *ők* szoríták vissza a faltól s jó reménynyel, diadalittasan támadtak
a coupurra. A török azonban megmutatta, hogy csak cselből vonult
vissza, a maga jó szántából, mert a következő pillanatban egy szórakna
repült föl s a támadók első sorait hátravágta. A vezénylő alezredes
friss csapatokat hozott, a roham újra kezdődék s néhány percz lefolyása
múlva megint a coupure ellen támadt a keresztyénség. A janicsárok ekkor

¹ E sono si bravi li gianizzeri, che feriscono li nostri, loro stando sopra le muraglie anche scuoperti... írja Grimani aug. 22.

² »... La salita — a toronyba — era più cammino da capre, che da huomini.« Grimani ugyanott.

a mesterséges tűz s a löporzsák alkalmazásához nyúltak s a következő pillanatban a támadók töltényei, a gránátosok kézi gránátjai tüzet fogtak s az egész plateau lángterben állott. A rohamoszlopot vissza kelle vezetni s csak 12 óra múlva, az esti órákban sikerült végre egy egészen új rohamnak koncentrált erővel hátralökni a törököt, miután az egész napon át e φ logement védczölöpjait a ν üteg összetörte. A török elhagyta a φ sánczolatot s már előre elkészített σ , σ , belső copurjei mögé vonult, farkasszemet nézve a Q plateau magukat elsánczoló ostromlókka, a kik az elrombolt φ logement-t is megszállották, de mögötte egy másik gerendás-deszkás mellvédű π logement-t is készítenek. Valami 200 sebesültjébe s 40 halottjába került e véres nap Miksa Emánuelnak. Ez utóbbiak között volt Chastel de la Perouse bajor ezredes; míg gróf Fürstenberg császári ezredes, gróf Pötting és Becher cs. alezredesek, Henrik szász-merseburgi herczeg kapitány és más tisztek nehéz sebet vőnek.¹

Az öröm nagy lön bajor részen. Végre hát *benn* vagyunk a kastélyban, mondák; benn, mielőtt lothringiai Károly a várba bejutott volna. Azt hitte az ifjú választófejedelem, hogy már csak egy-két nap kérdése s Budát ők, a bajorok, hódítják meg. Úgy tekintette magát, mintha a várpalota már kezeiben volna; gyors futárral küldte meg a jó hírt ipának s Bécsben villámgyorsasággal terjedt el a hír, hogy Buda már a keresztyéneké; csak azt a falat kell még ledönteni, mondák, mely a kastélyt a vártól elválasztja, hogy az ifjú uralkodó a várba is betegye lábát. A hírt Bádeni Herman költötte, a ki ezzel is unokaöcsésének akarta reputatióját, dicsőségét emelni.²

A dolog, sajnos, nem így állott. A következő napok megtaníták Miksát is, Bádeni Lajost is, hogy oly ellennel állnak szemben, melytől (nem képletekben beszélek) minden talpalatnyi térséget még a romok tetején is aránytalanul nehéz küzdelemmel s nagy véráldozatok árán lehet csak — ha lehet — kicsikarni. Beszélték ugyan a szökevények, hogy Abdurrahmanra s Ismaelra a bajorok e sikeres rohama leverőleg hatott, hogy a várkastélyt a parancsnok már elveszettnek tekinti s a boltozatos királyi pinczék üregeibe elrejtett lőszerkészletet a vállalkozó zsidókkal kihordatta volna;³ azonban az öröm korai volt, s a kiábrándulás keserű. A bámulatos kitartással s csüggedetlen mozgékony-

¹ A rohamra különös kútfők: a bajor napló, Doria jelentései, Grimani aug. 22-diki és Héron aug. 27-diki levele, meg Henrik szász herczeg naplója. (Ezt a Henriket nem kell összetévesztetni a szász-merseburgi herczeggel.)

² Melékl. Schmettau leveléhez aug. 24. és Disp. szept. 1. di esaltare la gloria del nipote...

³ Grimani aug. 24.

sággal védekező török mindjárt másnap, azalatt, míg a fehérvári kapun egy csomó spahi a bajorok vágómarháját behajtandó, kiütött s Plötze szász alezredest megölte, rátámadt a kastély tetején retranchementjét erősítő bajorra s ha innen nem bírta is lekergetni a jól befészkelte keresztyén katonát, legalább fölgyújtá a φ coupurnek a bajorok által helyreállított deszka-mellvédjeit és így kényszeríté aug. 24-dikén Bádeni Lajost arra, hogy a π logement-t az m pontnál levő réssel és így az $\eta\eta$ daczművel nagyobb biztosság okáért egy czölöpkarós árok (ρ) húzásával összekösse s míg ez a munka folyt, a σ coupureból egy oda-tolt török tábori ágyú tizedelte a dolgozó bajor katonát. A keményebb harcz a kastélybeli állásokért csak ezután kezdődött. *Augusztus 25-dikén* estére a török két fugadeot röpíte föl a Q plateaun a bajor logement előtt s noha a gyorsan készült szóraknák nem igen okoztak kárt az ostromlónak, a váratlan esemény hatása alatti zavarban Ismael rájuk támadt. Fölgyújtá a π logement famellvédeit, kiveté innen a keresztyén lövészeket oly erővel, hogy Miksának csak valami 10—12 halott s több mint 200 sebesült veszteséggel sikerült a fölgyújtott logement-t újra hatalmába keríteni. Másnap *aug. 26-odikán* pedig bal-felől az R és V épületek, meg az U udvar ω logementjaiból elszántan kitörő janicsárok nemcsak az István-tornya két oldalán elfoglalt állásnak, hanem magának az *István-tornyának is elhagyására* kényszeríték a bajorokat. Különösen ez az utóbbi küzdelem a jellemző ennél a megátalkodott ellenállásnál. Az R épület melletti ω logementből valahogy a torony alá férkőztek a törökök; itt elbújtak egy épen maradt lépcsőrészlet alá s ennek fedezete alatt az oldalt följövvő bajorokat lándzsákkal s löfegyvereikkel, mondhatni, egyenként szedték le. A bajor fejedelemnek nem maradt egyéb hátra, mint az István-tornyának ágyúkkal való teljes ledöntésére adni ki parancsot s megelégedni azzal, hogy a T épület déli frontjának keleti végén, tehát *hátrább* és nem oly terjedelemben, mint aug. 22-dikén, a romok közt foglalhatott új állást.¹ Nemhogy nyert volna, inkább vesztett a terrenumban 4 nap óta! És még ez az állás sem volt biztos addig, míg a török a romhalmazon elbarrikadirozhatta magát. Akárhányszor megesett, hogy egy-egy kőromon, a hol nem is gondolták, a janicsárok, mint mesebeli kásahegyen, a szó szoros értelmében átették magukat s oldalt vagy szembe fogták a keresztyéneket. A kőrakásról-kőrakásra fűrgén ugró janicsárnak széles végű, súlyos, koponyát hasító kardja, mikor úgy egy-egy üreg mögül megvillant, öt-hat annyi bajor is tisztelettel vonúlt hátra

¹ Bajor napló, Doria, Tarini e napokból és Grimani aug. 27.

állásából, hogy erősítést kérjen s puskája hegyére vehesse a gonosz ellenséget.¹

Mindez a körülmény arra bírta a türelmetlen választójedelmet, a mi valóban legczélszerűbb is volt, hogy a mi még fentáll a kastély déli épületeiből, vagy a mit a golyók az e romok mögötti épületekből elérhetnek, mindazt tövig letöresse, összezúzassa s azonfölül a σ logement-kből is kiűzze a törököt, mert nem ok nélkül tarta Bádeni Lajos attól, hogy innen a Duna felé egy emelettel alább fekvő zwingerbe (— mely most a *középső királyi kertet* képezi —) ereszkedik a török (minthogy ez még a török hatalmában volt) s innen aztán egy szép éjjelen az $m n$ fal n pontjánál kikanyarodva még hátba fogja a π logement-t. Csakhogy a dolog nem ment olyan könnyen. Az ágyúzás aug. 27. és aug. 28-dikán szakadatlanul folyt ugyan, ez utóbbi napon az *István tornya tökéletesen össze is dőlt*; de a plateaun többre nem haladhattak a bajorok, mint, hogy a kettős σ török sánczolat ellen egy τ logement-t emelének, persze sok emberük halála s a Vecchi által a plateaun a π logement mögött furatni kezdett akna árán, mert ennek deszkás és gerendás bejáratát a töröknek — meg nem tudom magyarázni honnan és mikép — mesterséges tűzzel s szurok-koszorúkkal fölgyújtani sikerült.

Ime egész augusztus 29-dikéig jutottunk a bajor ostrom történetében s mi eredményt jegyezhetünk föl? Az István-tornyának romjai s a tőle jobbra s balra heverő romok Miksa kezében; de a kastély összes többi részét, a Q plateaut, a kastély oldal- s hátulso falát s udvarait még a török bírja, sőt Mátyás V palotájának megrongált boltíveiről szilárdan el van tőkélve minden följutást megakadályozni.

Tekintsünk most Károly herczeg attackához.

Itt augusztus 23-dika óta majdnem mindennap jelentékeny előkészület s intézkedés történt az utolsó, várva várt, elhatározó rohamra. S ha ezen intézkedések egyike-másika óriás nehézségekbe ütközött s kivihető nem volt is, annál méltóbb a fővezénylet az elismerésre, hogy öntudatos következetességgel végrehajtotta mindazt, a mit végre lehet hajtani.

Az augusztus 23-diki álroham után a mennyi embert lovasok és gyalogok közül, a vonalak veszélyeztetése nélkül, a vonalakból elvonni lehete, azt mind az árok töltéséhez rendelte a főparancsnok. S mivel az árok balvégén — mint említve volt — a töltést gátoló török ellen

¹ Du Héron írja épen aug. 27-ről: a jancsárok »travaillèrent à faire des ouvertures pour monstrier a nos gens leurs sabres, dont la vision leur plait si peu, que deux Turcs le sabre à la main firent quitter le poste a douze de nos soldats.«

² Bajor napló.

készült logementnál föl kelle hagyni, az ostromnak — előre kimondhatjuk — csak előnyére, a munkásokat mind az árok jobb oldali végéhez alkalmazták, s így az esztergomi és középső rondella között az árok azon része, melyet 3. számú térképünkön a *v L v v* betűk határolnak, lassanként mind jobban telni kezdett. Augusztus 23-dikán két nevezetes hírt vett az ároktöltés munkája közben a herczeg. Az egyik hír egy magyar szökevénytől származott, a ki néhány évvel azelőtt a szathmári kir. őrség huszárjaként a török fogságba kerülve, e napokban szerencsésen megugrott a nagyvezér táborából. Azt beszélte a jó huszár, hogy Szolimán 3000 válogatott janicsárt tart ismét készen, hogy azokat a várba becsempéssze. Harmincz-harmincz ezüst tallért osztott ki már mindnyájának fejenként s írásban adott ígéretet, hogy a várba jutók éltük végeig tetemes zsoldemelésben részesülnek.¹ Még fontosabb volt e jelentésnél egy török küldöncz szerencsés elfogatása. A Csepel-szigetén legeltetni járó huszárok bukkantak e szerecsenre, a mint a Dunából lélekzetet venni a partra mászott. Az úszó küldöncz nyakán viaszos vászonból készült zacskó függött, melyben a budai basának a nagyvezérhez intézett levele volt. Ebben tudatta Abdurrahman, hogy, mivel a várőrség már kétízben visszaveretni látta a várba szánt segítyt, csügged, nem bízik s mivel 2000 sebesült s beteg van közte, *nagyobb erőfeszítésre többé nem képes*, azért a nagyvezérnek a megsegítéssel tovább késnie nem szabad. Azt ajánlá Abdurrahman, hogy az ostromlók vonalai áttörésére az éjet válassza Szolimán; támadjon több oldalról s különösen a víziváros felől a Duna mentén. Ha tovább halasztja Szolimán a megsegélést — így végződék a levél — ő, Abdurrahman nem vállalhat felelősséget a történendőkért, bár karddal kezében halni kész.² Tudatta különben az elfogott úszó azt is, hogy egy pajtása hasonló tartalmú levéllel vele együtt hagyta el a várost, de gyorsabb úszó levén nálánál, jóval megelőzte őt.

Nem lehele kétség benne, hogy e másik úszó a nagyvezérhez eljutott s hogy ez után a sürgetés után Szolimán mihamar újabb kísérletet fog tenni a keresztültörésre. Károly hatásos óvszabályokhoz nyúlt. A circumvallatio-vonal végén a József-hegy északi lejtőjén egy második csillagsánczot emeltete, melynek őrzését, mikor készen lőn, aug. 25-dikén magyar hajdúkra bízta (l. 4. számú térképünk); a rókushegyi csillagsáncz erősítésére újabb 300 magyar hajdút rendelt ki. Az alsóváros mentén a magyarok mellé valami 1200 németet küldö s parancsba

¹ Journaux és Főjelentés.

² Ugyanott.

GRÓF SCHERFFENBERG FRIGYES.

adta nekik, hogy az esetre, ha a törököknek sikerülne az alsóvárosba bejutni, nyomuljanak a várkapu elé s igyekezzenek a törököt a kapu elől elvágni. A Mercy- és Serau-ezredeket pedig a kis Svábhegy lejtőire állítá föl a herczeg, hogy innen egész éjen át őrsökkal circálják a fejevári kapuhoz vezető utakat s ha a törököknek sikerülne a vonalakon áttörni, azt a fehérvári kaputól elvágják. Végre, a retek-utcai nagy batteriáktól jobbra és balra minden átjárást és intervallumot kocsikkal torlaszoltatott el a főparancsnok. Augusztus 24-dike e munkákkal folyt le s mivel híre jött, hogy a nagyvezér Duna-Ercsitol följebb vonúlt, az egész éjet fegyverben s nyeregben tölté a circumvallatiók népe s az ároktöltéssel egyelőre föl kelle hagyni. Másnap aug. 25-dikén a nagyvezér csakugyan megint megjelent a Kamarai-Erdő hátán s az egész délutánt a legkülönbébb mozdulatokkal töltvén el, arra birta Károlyt, hogy a nagyvezér visszavonulása után megint az egész éjet fegyverben s nyeregben virasztassa át, sőt, mivel portyázók s a győri generalatus várparancsnokai jelenték, hogy egyes tatár csapatok Győrig száguldoznak,¹ az éji őrsöket a Heissler- és Lodron-ezredekkel megerősíttesse.

Scherffenberg hadtestét most már naponként várták s mivel aug. 26-dikán Scherffenberg gyors futára csakugyan megérkezett s tudatta, hogy az altábornagy hadteste legkésőbb 3 nap múlva be fog vonulni: Károly elérkezettnek látta az időt az *utolsó ostromművek* elrendelésére. Mindenekelőtt egy végső kísérletet tön arra nézve, hogy a vár árkának bal oldali része is, mely csak félig volt betöltve, az utolsó rohamnál fölhasználható legyen. Gróf Vecchi cs. ezredesnek, Miksa olasz mérnökének, tanácsára nedves ökörbőröket feszített ki az árokban gyorsan összetákolt állványokra, melyek a roham napján dobogóhid gyanánt voltak szolgálndók. Azt hitte Vecchi, hogy a nyers ökörbőrön nem fog a török mesterséges tüze.² Augusztus 26-dikán megpróbálták, de nem használt s így Károly a várárok baloldali részét combinatioi köréből végleg elejtve, összes terveivel a sarki rondellára s környékére szorítkozott.

És itt oly kitűnő intézkedéseket tön, melyeket túlzás nélkül lehet genialisnak mondani. Előre elárulhatjuk, hogy a haláldöfést Abdurrahmannak ezek adták meg.

Többször kiemeltém, hogy az esztergomi rondella *üres* volt. A mily mértékben törték-zúzták oldalfalait az ágyúk, azon mértékben sza-

¹ Grimani aug. 26.

² Vecchi jelentése a herczeghez aug. 26. (Hadi Ltár) és Főjelentés.

kadoztak be a rondella járható felső talaját, azaz plafondját képező hatalmas boltívek úgy, hogy július 27-dike után, mint láttuk, a résre már faállványok segélyével kelle az üteget felállítani, mert a rondella tetején, a bedőlt boltozaton nem vala hely. Tudjuk azt is, hogy az esztergomi rondella körülbelől 50 méternyi átmérővel bírt. Természetes, hogy ily nagy területet befödő boltívek belül a rondellában több sor támpilléren nyugodtak. E pillérsorok, csak legfelül érvén azokat a golyó, többnyire épen maradtak meg s míg az egykoron rajtuk nyugvó boltívezet beszakadva a mélységben hevert, ebből a mélységből e pillérek, mint ágasok, úgy meredeztek fölfelé. Károly ez oszlopok vagy pillérek közül azokat, melyek a rondella külső, összezúzott falához legközelebb feküdtek, eddig is fölhasználta; a résről gerendákat fektetett rájuk, a melyen földes zsákból emelt mellvéd mögött emberei, mint valami hídon,¹ szabadon járhattak, sőt róla augusztus 13-dikán a rondella közepén épült *e* cavaliert is elfoglalták. Károly úgy okoskodott, hogy ha ezen *s* logementból (3. számú térkép) sikerülne neki hatalmas vastag gerendákat a rondella talajából fölmeredő támpillérekre ráfektetni s ekként a rondella egy jó részén fából helyreállítani a plafondot úgy, a mint az azelőtt boltozatokból álla,² ezáltal a munka által a második falnak s így a védő töröknek közvetetlen szomszédságába juthatna. Sőt ha ezt a plafondot vagy áthidalást a rondellának az árok felé eső oldalán csináltatná meg, akkor az itt levő *u* terrepleint, azaz azt a talajszint is föl lehetne használnia, melyen át júl. 27-dike előtt a törökök a külső fal védelmére ágyúikat átvontatták s egyáltalán a belső falakból a legkülső falhoz jártak. Igaz ugyan, hogy ez a kemény talajú *u* földtöltés lejjebb feküdt valamivel, mint a rondella szintje; de gerendákat lehet ide is rakni³ s ezáltal a terrepleinen és a rondellán olyan területet nyerni, melyen arczvonaltan, ha szükség van rá, 30—40 ember elfér egymás mellett. Ha most már 10 lépésnyire a második faltól földeszsákokból s földdel töltött sánczkosarokból mellvédet is emeltet az ekként nyert terrenumon a török ellen: világos, hogy oly kitűnő logementja leszen, mely könnyen befogadhat 300 embert, a melyből aztán a ma vagy holnap immár bekövetkező utolsó roham alkalmával könnyen ráronthat a retranchementjai mögül védekező törökre. Mert meg kell jegyezni, hogy, habár a rondellát az ágyúgolyók fölötte letörték is, az mindamellett volt olyan magas, mint a

¹ Lásd a 3. sz. térképünk, *s s* betűk.

² Főjelentés.

³ A 3. sz. térképen az *u* terrepleinre készakarva nem rajzoltattam a gerendákat, hogy a terreplein e minősége szembetűnjék.

második fal rései mögött emelkedő török pallissadeok s így az a 300 ember, egy szinten állván a védőkkel s azokat e niveauól szemben támadván meg, a leghatásosabb módon fogja majd azon rohanók dolgát megkönnyíteni, a kiknek föladata a sarki rondella Vérmezőre néző torkától a *g* bástyapárnáig tört új résen át a török oldalba fogása leszen.¹

Mindenekelőtt az útban álló *r* üteget távolítá el Károly a rondelláról s aztán még augusztus 26-dikán hozzáfogott az örökre nevezetes munkához, mely párját ritkítja a várostromok történetében. 30—35 lépésnyire az elsánczolt töröktől, ennek szemeláttára, tüzelése ellen, lőporzsákjai, égő szurok-koszorúi, mesterséges tüzei, égő nyilai özönében kelle a dologgal lépésről-lépésre haladni, minden arasznyi munkával közelebb jutva a veszély torkához. A mint az *s* logementből egy vagy két összerótt gerendát a dolgozók ráfektethettek a legközelebb eső támpillérre, tüstént 4—5 katona hágott a keskeny, veszélyes hídra. Az egyik földdel töltött sánczkosarat segített a gerenda végéhez illeszteni, a másik, meg a harmadik földeszákokat rakott a gerendán keresztbe, hogy a török a gerenda-boltozatot föl ne gyújthassa, a negyedik meg ötödik vasvillával forgatta le a gerendára török részről röpitett mesterséges tűzkeverékeket s ez egész idő alatt valamennyi ember folyton teljesen ki volt téve török nyilnak, török puskának. Hallatlan erőfeszítés között folyt a munka s a herczeg szükségesnek tartá az éjet a futóárookban, a rondella lábában, tölteni, hogy jelenlétével buzdítsa, bátorítsa a csüggedő dolgoz katonát. Roppant véráldozatok árán sikerült két napi s egy éjjeli munka után a *t* áthidalást végre augusztus 27-dikén estére elkészíteni s az éjen át és augusztus 28-dikán pedig az *u* terrepleinre is átvinni. Különösen az utóbbi helyen az ostromlók ezáltal oly anynyira közelébe jutottak a védőknek — valami 10—12 lépésnyire — hogy kinyújtott lándzsáik hegye majdnem egymást érte.²

E közben augusztus 27-dikén egy küldönczét s levelét fogták el Abdinak. Azt írta ebben a vén parancsnok, hogy erőfeszítései utolsók s ha a segély nem jó, már nem tud mit csinálni, mert a legközelebbi rohamot visszaverni nem képes; katonáit, kik teljesen el vannak az örökös vigyázás, álmatlanság miatt csigázva, ő buzdítja ugyan, de csak a maga személyéről állhat jót, hogy a vár falainál fog meghalni, meg nem adja magát. Egy szökevény a nagyvezér táborából pedig azt

¹ A Rödernél közlött napló, a Journaux s a Főjelentés. A Rödernél közlött napló ügyetlen német nyelve hídról beszél; azért nehéz az olvasónak megérteni. A Journaux már világosabb mert áthidalást emleget. A Főjelentés, e megbecsülhetlen forrás, már egész világosan adja elő a fontos dolgot.

² Főjelentés.

beszélé, hogy a nagyvezér valami 12 ezernyi török és tatár erősítést nyert újra s most már bármibe kerül, a Szent Pál-völgyön át segílyt fog a várba vetni, sőt egyúttal a pesti oldalon a hidakat is megrohanja. Úgy látszik, hogy a szökevény igazat mondott, mert másnap délelőtt 9 órakor Szolimán csakugyan megjelent a Kamarai Erdő hátán s dél-felé visszavonúlt, de előbb Torbágy irányában egy nagyobb detachment-t szakított el balszárnyáról.

Készülni kelle hát a nagyvezér utolsó erőfeszítése ellen. S miután Károly 500 kocsit rendelt Scherffenberg gyalogjai elé, hogy, a mint megérkeznek, ki nem fáradva, ha kell, azonnal a rohamnál alkalmaztathassanak, a betörés elleni dispositiókat adta ki. Segítségére jött neki ez intézkedéseknél Abdi egy újabb küldöncze, kit a bajor részen álló magyar csajkások a Dunában úszva fogtak el. Levél volt nála, melyben azt írta Abdurrahman, hogy az éji idő a legalkalmasb a várba segílyt vetni, a helyet pedig, a hol ez a legsikeresebben történhetik, az úszó küldöncz mondja meg. A foglyot vallatni kezdték, s kijelenté, hogy parancsa van tudatni Szolimánnal, hogy a segíly bevetése legkönnyebben megyen észak felől a Duna mentén. A herczeg e szerint azt még jobban megerősíté; ágyúkat vontatott a Margitszigetre, a Dunát Tüzes Gábor által lánczos gerendákkal még jobban elzáratta s mivel a budai part felé a víz nagyon sekély vala, néhány ágyút állíttatott a kakas-kapunál is a netán beúsztatni akaró török ellen. Az alsóváros hosszában 8 escadront helyezett el, a Heissler-ezredet a retek-utczai nagy batteria mögé posztírozta, a Mercy- és Serau-ezredeket a contravallatiók erősítésére, a Rókus-hegyi csillagsánczhoz Lodron horvátjait, a Szent-Pál-völgybe 8 escadront rendelt s végre a Kis Svábhegy lábához, a mai városmajor-utcza dereka tájára, gróf Pálffy Ferencz alezredest rendelé ki 5 vértesszázaddal.¹

Az éj augusztus 28. és 29. között csaknem eltelt a nélkül, hogy valami történt volna. Azonban kevéssel napfelkelte előtt 3000 lóra ültetett janicsár sebes vágatva megjelent Ó-Budánál a Duna mentében s utánuk egy, tán még nagyobb osztály spáhi többfelé válva el, részben a Francisci-hegyre, részben a Lipót-mezőre s részben a Ferencztetőre vonult, mintha a circumvallatió vonalát egyszerre három felől is meg akarná támadni. A dolog egyszerű s világos volt. Az a detachment, melyet tegnap délben a nagyvezér Torbágy felé indított, óriási kerülőt téve Torbágyon, Pátyon, Kovácsin keresztül a Hűvös-völgybe s innét Ó-Buda fölé érkezék. A spáhik szemlátomást csak azért jöttek,

¹ Főjelentés.

hogy a janicsárok kíséretét fődözzék; vizsgáljuk hát ezek sebes mozdulatát. A mint a Margitsziget irányában megérkeztek, egy részük oda akart átúsztatni, hogy hajókra kapjon, de az ott fölállított ágyúk miatt visszafordult, s követte a többieket, a kik gyors futással elkergetvén a keresztyének őrszemeit, a vízivárosi, romjaiban most is fennálló rondella tájáig nyomultak elő s először itt a parton kerestek átjárót, majd a Dunába akartak vetődni, hogy a part mentén leúszva a vízivárosba kerüljenek. De minden út kitűnően el volt zárva; a hajók a janicsár-

BÁRÓ D'ASTI MIHÁLY.

ság útját a vízben is elállták. Elkeseredetten veték magukat most a kakas-kapu előtt a báró D'Asti parancsnoksága alá adott magyarokra s németekre. D'Asti csaknem pisztolylövésnyire engedte jönni a törököt s ekkor sortűzet adott rá, mely a janicsárokat nagyon megingatta. A sortűz ismétlődött s egyúttal megérkeztek a partig a magyar csajkások, s oldalba vették a támadó ellent. A török itt nem boldogulván, jobbra kanyarodott s az alsóváros fala mentén, nem törődve a — mint jóval fentebb említve volt — az itt örködő magyar gyalogságnak az újonnan húzott árok mellvédjei mögül adott hatásos tüzével, a résnek rontott. Egy pillanatnyira úgy látszott, kedvez nekik a véletlen, mert a bécsi kapun keresztül Abdurrahman is rátört a vízivárosban a falon belül levő hajdúkra; de, míg a hajdúk ezt a kirohanó csapatot 30—40

halott vesztéssel példás erélyel visszaverték,¹ azalatt az alsóváros falának részében még június havában készült kitűnő logement védelme alatt az itt levő hajdúk és németek is visszavetették a janicsárokat. A török egy része most egy kétségbeesett eszökhöz folyamodott: magával hozott lajtorjákat támaszta az alsóváros falához s így akart bejutni; de a leugrálókat a hajdúk itt is egyenként megölték; valami tíznek sikerült a bécsi kapu felé iramodni, de a D'Asti által utánuk küldött huszárok e 10 közül is hatot levágtak, csak négy jutott be a bécsi kapun át a várba.²

A janicsárok zöme ezalatt vágatott tovább az alsóváros fala mentében egész a retek-utczai nagy batteriáig, hogy az itt levő nyílásnál a Vérmezőre becsaphasson. A nagy batteria táján gróf Cronsfield ezredes állott különféle ezredekbel való 8 escadronnal, aztán a Mercy- és Serauezredek, báró Mercy altábornagy és Heissler vezérőrnagy alatt. Károly herczeg, a mint a villámsebesen rohanó nagy tömeget megpillantá, Mercyt és Heisslert ellene parancsolta s ezek a rohanó tömeget jobb oldalán oldalba fogták oly furiával, hogy nagyobb részük egy pillanat alatt szét lőn ugrasztva s futott vissza a Rózsa- és József-hegy felé³ nagy csomó halott hátrahagyásával. A kisebb rész, valami 1000 janicsár azonban el volt szánva: meghalni, vagy bejutni a várba s keresztül-törvén az ellenállást, a batteria mögé vágatott a városmajorban, oda, a hol a contravallatiók átjárásait épen az előtte való napon szekerekkel zárata el Károly herczeg. Egy pillanat alatt a földön termett néhány száz jancsár s kezdte volna a szekereket forgatni, hogy nyílást csináljon, midőn báró Mercy (a kinek osztálya a Rózsahegy felől visszatérni kezdő törököt nyomta vissza) a legjobb lovú vértések aránylag kicsiny csapatával rájuk támadt. A kétségbeesett janicsárok lovon, gyalog s a szekerek oldalairól szállottak szembe üldözőikkel s a borzasztó küzdelemben, hol ember ember ellen harczolt, egy jancsár a szekér tetejéről előbb a vállára, majd a fejére oly mély vágást mért a vakmerő Mercynek, hogy ez lováról lefordult s hat hét múlva a vett sebben meg is halt.

A küzdelem tetőpontját érte el; még csak néhány pillanat, 5—6 percz — s a szekereken oly nyílás támad, melyen keresztül a küzdelmet odahagyva a Vérmezőre menekülhet a kétségbeesett janicsár, hogy ott

¹ Henrik herczeg naplója írja: Während dieser Action thate der Feind aus der Stadt, an Seiten der Wasserstadt einen Ausfall, allein er wurde auch hieselbst von denen *Hayducken mit solcher vigeur* empfangen, dass er mit 30 à 40 Mann (Verlust) sich retirieren müssen...

² Grimani aug. 29.

³ Mercy »s'è portato veramente molto bene come Heissler« írja Károly Lipótnak aug. 29. (Párizsi nemz. könyvtár, Collection de Lorraine Nr. 868.)

a fejérvári kapuból épen akkor kirohanó spahikkal *egyesüljön* s a várba jusson. De ennyi időt nem hagyott nekik Caprara, a ki a Kis-Svábhegy lejtőin állva belátta a helyzet criticus voltát s míg Mercy a jancsárok csapásai alatt elvérze, parancsot adott a városmajor-utca derekán állott gróf Pálffy Ferencz, Pálffy János Károly altábornagy ezredbeli alezredesnek, hogy a mily furiával lehet, vesse magát a már-már győzedelmeskedő törökre.¹ Pálffy Ferencz kitűnően oldá meg föladatát: öt lovas századának rémítő rohama elől a janicsárok meghátráltak s négyfelé szakadtak; egy részük a Rózsahegy felé menekült, a hol Bassompierre, Mercy ezredének ezredese, kaszabolta őket; más részük fejét veszítve, valahogy a Kis-Svábhegy mögé került, a hol egy huszárőrs és a főhadiszállásról lesiető önkéntesek meg a lovászok vágták le őket, egy harmadik rész, valami 40—50, a szekereken átvágódva a Fejérvári-kapunak tartott, de, miután a várból intézett kirohanást a bajor őrsök már visszaverték volt, részint e bajorok kardjai, részint a contravallatióbeli őrség tüzelése alatt egy lábíg odaveszett; egy negyedik, a legnagyobb, pedig villámgyorsasággal a Szent-Pál-völgye felé menekült s az itt táborozó brandenburgiak sátrai mögé került. Rossz csillaguk hozta a megzavarodottakat ide. Ha néhány perczcel hamarabb érkeznek e helyre, súlyos, nagyon súlyos veszteséget okozhatnak vala az ostromló seregnek, mert a fővezér, Károly herczeg, a völgyben a Rókus lejtői lábánál ötöd-hatodmagával állott itt. De mire a janicsárok Károly közelébe jutottak, mielőtt őt levághatták s a Ferencz-tetőn levő spahik ellen arczvonalan álló brandenburgiakat hátba támadhatták volna, hogy ekként a circumvallatióból kimenekedjenek: a szemes Schöning két lovas-századdal a veszély helyén termett s az első escadron élére ugratott Károlylyal a janicsárok elé vonult.² A kétségbeesett janicsárok most hátukon levő puskaikhoz nyúltak és sortüzet adtak az en defilé ellenük nyomuló brandenburgiakra. A sortűz néhány lovast, köztük épen a herczeg mellől ennek lovását is leteríté és hatása alatt a janicsárok a lovas-oszlop jobb oldalához férkőztek. De ekkor Károly és Schöning a két escadront balra kanyaríták s a janicsárokat oldalba fogván, bekergették Henrik szász herczeg — a naplóíró — lovas-ezredébe. »Igazán írhatom — mondja Schöning — hogy a ránk jött összes törökök közül egyetlen egy sem menekült. A lothringiai herczeg nagyon meg volt elégedve s nekem az egész sereg előtt a császár nevében köszönetet mondott, sőt a mai

¹ » . . . Cinque squadroni commandati dal conte Francesco Pálffy tenente colonello del generale Pálffy . . . È certo che il conte Caprara ha fatto operar con molto juditio . . . « Károly Lipóthoz u. o.

² Schöning levele Schmettauhoz aug. 29. (Berlini áll. Ltár.)

napon e köszönetét a választófejedelem Ő Fenségehez küldött levelében is ismétlé.«¹

Igy végződött a nagyvezér harmadik, utolsó kísérlete a vár megsegítésére. A spahik az egész actio alatt nem is mertek közelíteni, mintha csak azért voltak volna itt, — mondja a Főjelentés — hogy tanui legyenek 1200 bátor janicsárjuk vesztének, a kik a csatamezőn holtan heverték. A 30—30 tallér, mely a holt janicsárok zsebében volt, a keresztyén katonák zsákmányává lőn; megtalálták náluk a nagyvezér írásbeli ígéretét is, mely az esetre szólott, ha a várba bejuthatnak. Mind úgy volt, a mint a szökevények jelentették.²

Ezalatt napfölkeltkor a nagyvezér megjelent a Kamarai Erdők hátán, seregét hadi rendbe állítá, sőt néhány escadront a bajor felé a síkságra le is bocsátott, midőn híret vette a vállalat rossz sikerének. Készületeket tőn a visszavonulásra, csak addig várt, míg a spáhik a nagy kerülőn megint csatlakozhatnak vele. De ezalatt délután 2 órakor megérkezett a nagyvezér nem kis szomorúságára a régóta várva-várt szabadítónak, Scherffenbergnek, 5 lovas-ezrede Pest mellé s Szolimán szemeláttára átvonulva a Szent-Gellérthegy lábánál levő hídon s a vár alatt körülmelve, a Rókus- és József-hegyeken emelt csillagsánczok közötti területen táborba szállott. Mivel a táborvonal nagy kiterjedése miatt a Szent-Pál völgyétől Dunáig érő terület Scherffenberg megérkezése előtt aránylag gyengén volt védve, általános volt a tisztek közt az a vélemény, hogy, ha a nagyvezér augusztus 29-dikén a janicsárok kísérletével *egyidejűleg* demonstrál a bajor oldalon s a janicsárokat a spáhik és a Hűvös-völgyben várakozó tatárok támogatják: a vár megsegélése minden bizonynyal sikerül. Tudta Abdurrahman, miért tanácsolja az északi oldalon a vállalat megkísértését s bizony csak szégyenére válik a török cunctatornak energiátlan próbálgatása. Scherffenberg megérkezése után már nem lehete többé tartani ezen oldal áttörésétől³ s Szolimánnak valóban nem maradt mást tennie, mint a mit tőn: tudniillik gyorsan meghátrálni Ercsi felé. Másnap folytatta ugyan ügyetlen demonstratióit inkább Abdurrahman bátorítása, mint Károlyék megfélemlítése kedvéért, de a Kamarai Erdő hátára küldött török detachement mutogatásának már többé morális haszna sem volt, mert Scherffen-

¹ Schöning id. lev. — Károly köszönő levele a brand. választóhoz. Schöning id. műve 118. lapján. — Lipóthoz írja Károly e napról: Schöning »ha veramente fatto dà soldato et merita una letterina dà V. Mtà . . .« Coll. de Lorraine Nr. 868.

² Kútfők: Főjelentés, Journaux, Rödernél levő napló, Henrik naplója, Károly herczeg, Schöning és Grimani id. levelei aug. 29-dikéről.

³ Grimani aug. 29.

berg hadtestének másik fele, a szekerekre tett gyalogság s Csáky László vezérlete alatt valami másfélezer magyar huszár és hajdú augusztus 30-dikán szintén megérkeztek Pest alá. Scherffenberg a mai Erzsébet- és József-városok területén a végből, hogy a várbeliek jól láthassák, igen ügyesen állítá hadi rendbe csapatait; a hátulsó vonalba tudniillik a podgyászszekereket is beosztatá úgy, hogy e fogást észre nem lehetne venni s ezáltal a hadtest oly nagy terrenumot foglalt el, mintha legalább is két annyi emberből állott volna. Ezután átvonult a hídon a budai oldalra s az egy Serényi-ezred kivételével, mely a bajor választónál maradt, tegnapi csapatai mellett foglalt északon a József- és a Rókushegy déli lejtőin állást, gróf Csákyt a Duna felé eső lejtőkre, tehát jobbszárnyára helyezvén.¹

A szerencsétlen nagyvezérnek ez az új többülés minden kedvét elvevé. Most már bizonyos volt abban, hogy Buda elesik s csak arra gondolt, mint menthesse meg nyakát a selyemzsinórtól. A hitvány ember Abdurrahmant tolt maga elé védpaizsul. Beizente a portára, hogy Buda parancsnokától azt a fölszólítást vette volna, hogy ne kockáztassa seregét, mert ő, Abdurrahman, mindennel bőven el van látva s még soká képes kitartani az ostromot. Úgy okoskodott Szolimán, hogy Abdi, ha Buda elesik, karddal kezében fog meghalni s a halottra rá lehet fogni, a mit Szolimán akar; de, ha valami véletlen megmen- tené Abdurrahman életét: akkor ő fogja leütni fejét, hogy mért beszélte őt le megseggelő szándékáról. Így mondták legalább ezt a portán, mikor még Buda elestéről a hír nem jutott el Konstantinápolyba.²

Mivel a circumvallatiók most már teljesen biztosságban voltak: a vár rohammal való bevétele csak egy-két nap kérdése vala. A sarki rondellai üteg ágyúit a contravallatiókba egy harmadik redouteba hozták s 5 üteg szórtá löveteit augusztus utolsó hetében a második fal ellen; egy a külső fal kurtinájáról, három a contravallatiók redoutejaiból s a spanyol tűzér lánczos golyókat vető ütege a Kis-Svábhegyről. Míg különösen az új, vérmezei rést törő ütegek azon működtek, hogy Abdurrahman 5—6 soros védczölőpjeit tönkretegyék: újra fölmerült az a kérdés, vajjon nem a legczélszerűbb megoldása lenne-e Buda ostromának, ha a keresztyén sereg támadólag lépne föl Szolimán ellen. Arra hivatkozott Miksa Emánuel, hogy Scherffenberg megérkezése 10—12,000 emberrel növelte az ostromlók erejét s jobb végkép lerázni nyakunkról

¹ L. a 4. sz. térképet. A brandenburgiak Scherffenberg bevonulása után nyugat felé szorultak; sőt mikor szept. 2-dikán a svédek is megérkezének, ekkor a brandenburgiak az egész Sz. Pál völgyét a svédeknek engedték át. E helyzetet tünteti föl 4. sz. térképünk.

² Girardin XIV. Lajoshoz szept. 11.

az alkalmatlan ellent, mint bevárni azt az eshetőséget, hogy akkor támad ránk épen, midőn rohamot intézünk. De Károly kimutatta, hogy épen Szolimán érdekében cselekednék az ostromló tábor, ha azt üldözni akarná, mert, ha eddig nem állott ütközetnek, ezentúl még kevésbbé fog csatát elfogadni a török főparancsnok s így a hiába való mozdulatok csak a takarmány hijában úgy is elcsigázott lovakat fárasztanák. Van elég nép — mondá Károly — a circumvallatiók őrzésére, mely visszaverhet minden, kívülről jövő támadást, míg futó-árkaink kirendelt katonája a várat rohanja meg.¹ Károly nézete győzött s kimondaték, hogy a roham dispositiói az augusztus utolsó napján tartandó nagy haditanácsban fognak elhatározatni; addig pedig bizonyos apróbb előintézkedések tétessenek, melyek részben a roham könnyítésére fognak szolgálni, részben mint preventiv szabályok szükségeseeknek mutatkoztak.

Ez utóbbiak közé tartozott Károly amaz, mint látni fogjuk, igen helyes intézkedése, hogy a sarki rondella melletti *u* terrepleinbe akna furassék. Nem a török retranschementjainak fölvetése volt ez akna célja, mivel a robbanás esetleg a nagy bajjal készült áthidalást és logement-t is megsérthetné, és így csak árthatna; hanem az, hogy ha a török aknászok kísérténének meg valamit e fontos positio ellen, ellenaknájuknak lyukat adni s így ártalmatlanná tenni lehessen. — Még fontosabb s a rohamot tetemesen könnyítendő volt Károly egy másik, valóban kitűnő intézkedése, mely a mily egyszerű vala, oly nagyszerűnek mondható s oly áldásosnak bizonyult. Hogy ugyanis a sarki rondellán s az *u* terrepleinen gerendákból készült boltozatot ne csak a ráhelyezhető 300 katona használhassa a roham alkalmával kényelmes talajul, hanem a rondella lábánál levő erősítés és tartalék is *gyorsan* följuthasson rá: Károly kiadta a parancsot, hogy a rondella előtti *V* földött útban a *k* kis ajtócskától balra, rőzsekötegekből föl egész a rondella magaslatáig egy 16—18 méter szélességű kényelmes lépcső (*w*) készüljön, melynek legfelső fokáról a rohamoszlopban résztvevők kényelmesen léphessenek az *s* és *t* gerendás talajra.²

Augusztus utolsó és szeptember első órái e munkával, meg a város betöltött és betöltetlen részébe vezető sappék tágításában, a külső fal mellvédjeinek a rohanók számára való megnyitásában, lajtorják készítésében s a török ellenütegei demontirozásában teltek el — s ezalatt a Károly elnöklete alatt tartott haditanács augusztus 31-dikén az északi oldalra vonatkozólag a következő nevezetes *roham-dispositiókban* állapodott meg.

¹ Főjelentés.

² Lásd a 3. sz. térképünket.

Először is kimondatott, hogy a balfelől való oldalon a bécsi-kaputól az *S* rondelláig csak *álrohamok* legyenek;¹ a *valódi* rohamok a jobb-oldalra szorítkozzanak, a hol *három* különböző helyen, melyek egymással csaknem érintkeznek, összesen 40—45 ember mehet arcvonalban. Ehhez képest a *jobboldali* rohamoszlop 10—12 ember arcvonalban a földött-út planált szélén (*q, q*) át a sarki rondellától a *g* bástyapárnáig terjedő *új résen* fogja a védőket oldalba s hátba támadni. A *középső* rohamoszlop az esztergomi rondellára a rőzselépcsőn (*w*) fog fölmenni s itt a *t* gerendaplafondra s az *u* terrepleinera 15—16 embernyi arcvonalban kiterjeszkedni s a védőket arcvonalban támadni. A *baloldali* rohamoszlop pedig a vár-árok *v-v-L-v* betöltött részén keresztül fog a második fal ellen szintén homlokban támadni.²

A második fő-megállapodása volt a hadi tanácsnak, hogy összesen 6000 ember legyen a rohamokra kijelölve s e célból azon 2500 emberen felül, a kik a futó-árokba mennek naponként s kik ép úgy, mint az előző rohamoknál a roham farkát (*queue*) fogják képezni, még 3500 embert fognak kirendelni, és pedig 1500 császári gyalogot, meg hajdút; 1000 császári lovast, dragonyost meg huszárt (természetesen a lóról leszállítva), 500 brandenburgi gyalogot s 500 gyalogot az óránként várt 1200 főnyi svéd csapatokból.

Egy harmadik megállapodás szerint, miután a vállalat sikere a tiszték buzdításától s szilárdságától volt függendő, szükségesnek találták, hogy 500 fő- és altiszt vegyen részt a rohamban (az előző napon szolgálatban s így a futó-árkokban levőkön felül), úgymint 3 ezredes, 4 alezredes, 7 őrnagy, 40 kapitány és 80 hadnagy, a többi pedig altiszt.

Egy negyedik megállapodás gróf Souches altábornagyot és Diepenenthal vezérőrnagyot, mint napos tábornokokat, bízta meg a roham közvetetlen ellenőrzésével.

Az ötödik megállapodás végre a rohamoszlopok rendjét illeté. E szerint határozatba ment, hogy a jobboldali rohamoszlopot, mintegy 600 embert, gróf *Oettingen*, mint legidősb ezredes vezeti Malowitz alezredes segédkezése mellett. *Spinola* örgróf ezredes lesz a középső és baloldali oszlopok vezetője s e célból 1000 embert kap oly formán, hogy ezek egy része báró *d'Asti* alezredes vezetése alatt a rőzselépcsőn

¹ Főntebb fejtegetém a július 27-diki rohamnál, hogy az *álroham* ha sikerül, *valódi* rohammá válik.

² A Rödernél közlött napló a 103. és 104. lapokon a harmadik rohamoszlopot a bécsi kapu mellé helyezi — egészen alaptalanul. Én itt a Főjelentéshez regaszodom, melynek világos, *logicus* elbeszélése teljesen meggyőző. Különben Röder naplója saját magát meghazudtolja, mert a 104. lapon (legfölül) midőn a rohamot elbeszéli, a harmadik attakot vagy rohamoszlopot már a sarki rondella mellé teszi.

keresztül a sarki rondelláról támad, más része gróf *Fürstenberg* alezredes vezetése alatt a terreplein mellett az árok betöltött részén. Végre 600 ember 3 csoportba osztva az *álrohamba* volt kiszemelve úgy, hogy a betöltetlen árokból lajtorják segítségével nyomuljon a második falra s

GR. SOUCHES KÁROLY LAJOS.

petárdákat akasszon az itt kevésbé rongált palissadeokra; de később ezt az egész oldalt a *brandenburgiaknak* adták át s a két *álrohamoszlop*ot *Schöning* összevonván saját vezénylete alatt s *Barfuss* tábornok segédkezése mellett *Fritzscher* ezredes vezetésére bízta.¹ A rohamoszlopokba *első sorban* rendelt hadi nép száma (600 + 1000 + 600) hát 2200

¹ Schöning id. műve.

ember volt; ezeket mint *erősítés* gróf Magni ezredes vezérlete alatt 1300 ember kisebb csoportokra osztva volt követendő egy-egy kapitány vezetése alatt, a kik a sarki rondella lábánál s a viárok elején várják a parancsot az utánnyomulásra; e szám azonban később 2000-re egészítették ki. A *tartalékot* végre a viárok napos őrsege volt képezendő, az említett napos tábornokok: Souches és Dieppenthal parancsai alatt. Kimondá a tanácskozás azt, hogy a gyalogság közé minden rohamoszlopnál dragonyosok, huszárok és vértések vegyíttessenek, a kiknek száma valami 700-ra rúgott volna a három rohamoszlopnál (szemben a 900 gyaloggal, mert — mint most említők — a három rohamoszlophoz összesen 1600 ember volt szánva) s 300-ra az első erősítésnél, de később e tervet elejtették s *másodsorban*, mint legelső erősítést; együttesen, persze csoportokra osztva, alkalmazták mind a három rohamoszlopnál a lováról leszállított 1000 lovaszt az augusztus 29-dikén kitűnt gróf Pálffy Ferencz vértés-alezredes vezénylete alatt s a rohamoszlopokhoz *első sorban* kijelölt 700 lovas helyett gyalogságot tettek.¹ A gyalogok gránátokkal, alabárdokkal és flintákkal; a vértések övükben pisztolyukkal, karjukon karabélyukkal voltak támadandók; a dragonyosoknak pedig parancs adatott a még ekkor csupán csak a dragonyosoknál dívó fegyvernemet: a szuronyos puskát² alkalmazni.

A bajor oldalon Miksa Emánuel 3000 embert (valószínűleg ép úgy, mint Lothringiai Károly lovaszt és gyalogot) szánt az utolsó rohamra. E 3000 ember közül 1500 a futó-árkok napos népe volt s mint ilyen a tartalékot lesz vala képezendő Sartori ezredes parancsnoksága alatt. A másik 1500 embert két részre osztotta a fejedelem: 900 fogja közülök az első rohamoszlopokat alkotni, a megmaradó 600 pedig mint erősítés fog a rohamoszlopok után következni. Ennek az 1500 embernek a vezényletével gróf Fürstenberg ezredest bízta meg a választófejedelem, míg magát az egész actiót mint napos tábornok De la Vergne császári altábornagy volt vezetendő.³ Maga ez az intézkedés is mutatja, hogy

¹ Csak így lehet érteni gr. Pálffy Ferencznek herczeg Dietrichstein cs. főudvarmesterhez írott levelében (Nicolburgi levéltár szept. 4.) e passust: . . . ich . . . verordnet worden, den Sturm mit 1000 Reutern u. Dragonern die anderte Attaque (= *másodsorban* való rohanás, nem pedig második rohamoszlop) zu führen. Pálffy Ferencz közvetlen főlebbvalója e roham alatt csak gr. Magni ezredes, az első erősítés parancsnoka lehetett. Hogy a 6000 embert csakugyan 700-zal növelték, azt Grimani szept. 4. írja. Megjegyzem, hogy a *huszároknak a rohamban való részvételéről* is csak Grimani szept. 4-diki leveléből értesülünk; de ki volt e huszárok *közvetlen* parancsnoka a roham alatt? arról egyetlen egy kútfő sem szól; hát nem is tudhatjuk. Petneházy nehezen lehetett, mint azt a Függelékben fejtegetem.

² Les dragons avec leurs fusils et leurs bayonettes, mondja a Főjelentés. Hát csakugyan Buda alatt használták Lipót seregei e fegyvert először.

³ Héron szept. 4-diki levele és Bajor napló.

bajor oldalon nem voltak az egyes rohamoszlopok oly élesen elkülönítve, mint az északi részen, azért nem is állottak külön oszlopparancsnokok alatt. Mindamellett a következő, egymással csaknem összefolyó három oszlopot kell megkülönböztetnünk: a jobboldalit, melynek főadata volt az *mn* fal (2. sz. térkép) jobb végében levő részen át a τ logementből támadni; a *középsőt*, mely a ρ viárok mögül a *T* épület romjaira s innen az *U* udvarra s a *V* épületre volt nyomulandó; végre a baloldalit, mely az *O* zwingerből a *P* udvarra, innen az *R* épületre és még előbbre hatolni nyerte feladatául.¹

Károly és Miksa megegyeztek még abban is, hogy a roham napját, s a szándékot egyáltalán mély titokban tartják, nehogy kémek és szökevények, kiktől a laza tábori fegyelem mellett nem lehet eléggé óvakodni, a szándék híret Budába, meg a nagyvezérnek elvigyék. Sőt a célból, hogy a kémeket s Abdurrahmant még jobban eláltassák a vezérek, azt a hírt terjesztették, hogy a tábor a circumvallatiókból ki fog lépni, a nagyvezér ellen menni és e hírnek megfelelően szigorú parancsot vőnek az ezredparancsnokok, hogy a circumvallatiók mellől az egyes taktikai csapatoktól egy katonát se bocsássanak el, hanem készenlétben tartsák.

A roham napját az augusztus 31-dikén korán reggel tartott hadi tanácskozás szeptember 1-ére tűzte ki s már augusztus 31-dikén este felé a rohamra kijelölt hadi nép a futó-árkokba akart indulni, midőn a bajor választó arra kérte Károlyt, hogy, mivel ő a maga részéről egy olyan ponton szeretné logementjét előbbre tolni, mely a roham jó sikeréhez nagyban hozzájárulna, halassza el a fővezér az akciót szeptember 2-dikára.

A bajor választó e kérése azt a régóta forgatott tervet, hogy a várpalotai attackkal föl hagyjanak, újra szőnyegre hozta. Mert e napon érkezett volt meg a táborba az udvari kancellár Strattman. Lipótot az örökös versengés és ácsánkodás a Bádeniak részéről, meg a félelem, hogy épen ezen egyenetlenség miatt utóvégre is fiasco leszen az immár hosszúra nyúlt ostromból, e cancellárja leküldésére bírta. Strattmannak főadata volt az esetben, ha a nagyvezér nem akarna ütközetnek állani, Miksa Emánuel a várpalotai oldal odahagyására s Károlylyal való egyesülésre birni s e végből föl is volt hatalmazva, hogy az uralkodó kívánságát energikusan fejtegesse.² Strattman a rohamra tűzött nap előtt érkezvén meg, jobbnak látta küldetése tulajdonképi célját elhallgatni, de Miksa halasztást célzó kérelme épen kapóra jött neki, átlovagolt a

¹ Meg kell jegyeznem, hogy a bajor rohamoszlopok beosztásáról egyetlen kútfő se szól; de az aug. 22-diki roham mintájára ilyennek kellett lenni.

² Dispacci szept. 1.

választó táborába s előadta Lipót kívánságát. De hiába. Miksa és Bádeni Lajos arra mutattak, hogy ők már a palotában állnak, míg Károly nem áll még a várban s miután a palota rommá van löve, azt ígérték, hogy Budát ők s nem Károly fogja bevenni.¹ Bele kellett hát egyezni a roham szeptember 2-dikára való elhalasztásába s Miksa a beköszöntő szeptember első napján meg is kísérté a τ logement-t előbbre tolni, miután az előtte való napokon a V épületet újonnan érkezett ágyúkból kegyetlenül összerongálta. A kísérlet balul ütött ki, összes eredménye e napnak csak az a bizonyosság volt, hogy a török az $\omega \omega$ logementokban a romok tetején kitűnően eltorlaszolta magát s hogy e szerint még az mn falra jutni is, az előtte levő bajor sánczművek védelme daczára is, véres munka lesz.²

Szeptember első éjszakáját a circumvallatiók lovassága nyeregben, gyalogsága fegyver alatt töltötte el. A rohamra lázas tevékenységgel folytak az előkészületek, de róluk a katonaság figyelmét elvonta az a suttogva tovább adott hír, hogy: holnap a nagyvezér ellen megyünk! Az éji őröket megkettőzték s dobogó szívvel várta a keresztyén sereg a hajnal pirkadását, a napot, mely tán az 1684. július 22-diki nagy naphoz lesz hasonlóvá.

Fölvirradt végre a várva-várt hétfő, szeptember másodika. A lovak vidám nyerítése üdvözölte a fölkelő napot, melynek éltető sugarai a két éji készenlétben kifáradt harcosokba új erőt öntöttek. S az isten melegítő, szép napja fölvillanyozta a haldoklót is; még egy utolsót lobbant tőle a kialvó mécs is: Abdurrahman az esztergomi rondella áthidalása alá furatott aknát fölröpítteté. Most látszott meg, mily kitűnő óvintézkedés volt Károlytól az u terreplein alá ellenaknát ásni; mert a török aknája ettől lyukat kapott s így nem hogy ártott volna a mieinknek, inkább a török sánczolatokhoz való hozzájutást tette könnyebbé. Az első rosszul sikerült török akna s egyszersmind az utolsó Budában!

Károly úgy okoskodott, hogy minden körülmények közt a leghe-lyesebb, ha a rohamot este felé kezdi meg. Addig megtudhatja: tőn-e, nem-e Szolimán valami mozdulatot s a szerint cselekedhetik. Ha Szolimán valamit megkísértene: a keresztyén sereg őt napközben távol-tarthatná s visszanyomhatná; ha mitse kísért meg, annál jobb. Hogy azonban úgy a várbelieket, mint a netán közlgő nagyvezért a roham felől tovább is tévhitben ringassa, az aknarobbanás után parancsot

¹ Héron szept. 1. Azt írja a gúnyos francia, hogy Strattmann átkozza már budai útját. Mert a míg Miksával értekezett, egy ágyúgolyó bűgött el fejük fölött s a zúgás, melyet okozott »s melyhez szokva nincs, annyira meglepte őt, hogy leesett lábáról.«

² Bajor napló. Doria a rosszul sikerült kísérletről szól.

adott, hogy néhány lovasosztály a circumvallatiókból tényleg kilépjen s a Budaörs fölött levő magaslatokra kiterjeszkedjék. Ezt a mozdulatot délután néhány ezred csakugyan végre is hajtá s mivel egyidejűleg a sereg többi része lóra ült s hadi rendbe állt, sőt az épen most megérkező 1200 svéd táborba szállása miatt a Szent-Pál völgyében is élénk mozgalom támadt vala: gyönyörűen sikerült a délután 4 óra előtt várkokba szálló rohamoszlop mozdulatait maszkirozni. Midőn a rohamoszlopok már a jeladásra vártak: csak akkor vette észre a Budát körül fogó hegyeken álló ostromló sereg zöme, hogy nem a nagyvezér, hanem Abdurrahman ellen kezdődik a tusa.¹

Délután 5 óra előtt valamivel megszűnt az összes várfalakat kilencz ütegből törő 40 ágyú bögése. Ünnepestes csönd állott be: a borzasztó vihar előjele. Félóra múlva, épen 5 órakor, megdördült a Kis-Svábhegy lejtőiről a rohamra hívó hat ágyúlövés; Croy Károly Jenő herczeg tábor-szernagy a sarki rondella tövénél, Schöning a bal kurtinánál és Serényi Károly a szarvas-téren kiröpíték kardjukat a nyugtalan hüvelyből s — ha isten velünk, ki ellenünk? rohamra indult a harczvágytól égő hadi nép.

A roham rövid, de véres volt.

A rőzselépcsőkről az esztergomi rondella gerenda-boltjára hágott *középső rohamoszlopnak*² csak egy-két lépést kelle tennie, hogy a (3. számú térkép) *P* és *L* pontok közt elterülő török czölöpsort elérhesse. A gránátosok bevetették gránátjaikat, nyomukba jöttek a fürge hajdúk magyar tisztjeik, így a többi közt *eörményesi Fiáth János* vezetése alatt s egy csomó bátor önkéntes, hogy a félig ledöntött czölöp-kerítésen egy merész ugrással benn teremjenek; de a janicsárok irtózatossortüze megállítá a vakmerőket. Egy pillanat alatt ide futott össze a törökség színe-java s mire a lövés füstje eloszlott, megvillant az 5—6 sor czölöp tetején az egymást biztató janicsárok suhogó szabalyja s szívet spēkelő lándzsája. Oly emberfölötti elszántsággal védte a kényes pontot a törökség, hogy a gránátosok, a hajdúk s az önkéntesek nagyobb része elhullott csapásai alatt s a rohamoszlop hős vezére, báró *d'Asti Mihály* alezredes is két golyótól s több lándzsadöféstől találva, összerogyott, hogy néhány nap mulva kiadja nemes lelkét. Azon mértékben, a mint a rohamoszlop hátulso része előrenyomúlt, futott össze a török is a veszedelmes vonal mögé, hol maga a vén, ezüstszakállú

¹ Főjelentés.

² Kérem az olvasót a három rohamoszlop dispositiójáról elmondottak szives szemmel tartására, hogy a roham leírását jól megérthesse.

parancsnok, a hős Abdurrahman, szóval és példával biztatta elszántan küzdő katonáit. De új nép lépett a kidőlt helyére s fölragott vértesei, dragonyosai élén a derék *Pálffy Ferencz*, fölküzdötték magukat a bakává tett magyar huszárok, följutott az árok töltött részén a *baloldali rohamoszlop* s a küzdelem újult dühvel vette kezdetét. Már *Pálffy Ferencz* is két sebet kapott, egyet a jobb szemén, másikat bal ágyékán; már-már az elesett hősök hullái képeztek újabb válaszfalat a küzdőfelek között, midőn a *jobboldali rohamoszlopnak* sikerült a kőgránátzapor daczára az *új rés* magaslatáig jutni.

A küzdelem most új stádiumba lépett.

A jobboldali rohamoszlop a védő törököt oldalba fogta s Abdurrahman kénytelen volt a harmadik fal romjai mögött készült retranchementoknak (a védők állásából tekintett) baloldali részére — az *O-N* falrészlet felé — szoritkozni s a jobboldalit a három rohamoszlop egyesült erejének átengedni, nem védelmezhetvén azt máshonnan, csak az *X* kis rondellából, meg az *X* kis rondellától kezdődő házak *a* üres telekre nyíló ablakaiból és tetejéről, a hová legjobb lövészeit helyezte. Ez a bár sűrű, de aránylag mégis gyöngé tüzelés nem akadályozhatta már most a támadókat, hogy az *O-P* falrészlet mögött, meg a szintén romban heverő, Zsigmond előtti időből származó *U-P* falrészlet mögött emelt czölöpzetten keresztül ne ugorjanak s ott sorrendbe ne álljanak; úgy, hogy kevés idő múlva teljesen betölték azt a térséget, melyet, az *a*, *a* üres telkek alkottak.¹ Ezen a térségen *Spinola* és *Oettingen* a három rohamoszlop bennlevő embereit egy egyenes arczvonalban fejlődttették, melynek irányát megkapjuk, ha a harmadik fal *O* pontjából a mai *Ferdinánd-laktanya* *a* betűvel jelölt sarkáig egy képzeleti vonalat húzunk. Ez a rézsút álló élő fal most apró lépésekben kezdé az ellen felé nyomulni, hogy időt adjon a rohamoszlopok eleje után jövő osztályoknak hasonló, párhuzamos vonalba fejlődni ki, hogy aztán a szemközt álló s a *brandenburgiak rohamoszlopa* által már-már baloldalán szorongatott janicsárok tömege ellen rohamot intézzen. De erre a rohamra nem lőn szükség. A janicsárok csak egy sortüzet adtak a zárt rendben érczfalanx gyanánt közelgő keresztyénségre, egy irtózatossortüzet, mely a többi közt a kitűnő bajnoknak *Spinola őrgróf* ezredesnek is kioltá életét s azután gyorsan meghátráltak.

A török e gyors mozdulatának oka a *brandenburgiak benyomulása* volt, melylyel a küzdelem ismét új stádiumba jutott. A brandenburgiak

¹ Megjegyzendő, hogy a redoutbeli ütegek az *a* teleknek *c* közre nyíló falát meg az *U—U* körkerítést már ledöntötték.

helyzete, ezen árohamoszlop útja kétségtelenül nehezebb volt, mint a valódi oszlopoké. Az árok csak félig töltve, a második s harmadik fal palissadjai csak félig megrongálva, nem csoda, ha a sokkal csekélyebb erejű brandenburgi rohamoszlop fönnakadt, hiszen a svédek, a kik, a mint tudjuk, ide voltak kijelölve, a rohamhoz alkalmazni nem lehetett, mert csak pár órával e roham kezdete előtt érkeztek meg kifáradva.¹ Daczára azonban az árok nehézségeinek s a török állhatatos védelmének, mégis sikerült aránylag rövid idő alatt elérni a czölöpsort s miután néhány elszánt tiszt példájára a brandenburgiak első sorai karddal s lándzsákkal kezükben átvették a palissadokon magukat, a balfelől amúgy is szorongatott török engede s a brandenburgiak, rohamoszlopuk vezetőjének, a hős *Fritzscher exredesnek* halálán elkeseredve, tömegesen nyomultak be a harmadik fal mögé az országház-utca északi végének folytatását képező (1686-ban nem létezett) bástyaköz irányában és pedig éppen akkor, midőn a (főntebb magyarázott) rézsútos vonalba fejlődött császáriak s magyarok a törökre készültek támadni. A törököt a kemény brandenburgi fiúk oldalba fogták volna, de a török az egyesült császáriak, magyarok és brandenburgiak elől, mint mondám, gyorsan meghátrált s a mai Verbőczy-, fortuna-, országház- és úri-utcák északi végében előre elkészített kitűnő α , β , γ és δ coupurök mögé vonult, vagy azért, hogy erőit összeszedvén, innen újra előre rontson, vagy azért, a mi valószínűbb, hogy a coupurök mellvédjei mögül meg a körülete fekvő házak ablakaiból megkezdjen egy kétes kimenetelű, véres és hosszú utczaharcot, míg az éj béáll s a nagyvezérre való tekintet az ostromlókat visszavonulásra, a harcz beszüntetésére készíti.

Csakhow ember tervez, isten végez. A mint a török hátrafordult, a keresztyének lérczfalanxa egy pillanat alatt fölbomlék, a győzelem kéjétől s a boszú vágyától ittas ostromló csapatok nem parancsszóra, hanem ösztönszerűleg ugrottak, mint a sivatag oroszánjai a hátráló törökre, vele együtt vegyest nyomultak a coupurök mögé s megakadályozták a coupurök nyílásainak a nyársbakokkal való elzárását.

A várbeliek sorsa e momentummal eldőlt. Azoknak lelkét, a kik harmadfél hó óta a bátorság annyi, csodával határos példáját nyújtották, a félelem szállotta meg; a haláltól, melynek százféle alakjával 10 hét óta mindennap, a világtörténetben csaknem példátlan halálmegvetés közt szállottak szembe, szívük megijedt; az a vasfegyelem, melynek föntartására elég volt Abdurrahmannak egy bűvös tekintete, most, hogy utcák

¹ Grimani írja, hogy a svédek mindamellett erősen óhajtottak a rohamban részt venni. Valószínű, hogy Schöning nem egyezett bele, nehogy a tapasztalatlan svédek — hozzá még fáradtak is — esetleg zavart okozzanak.

és házak csoportja választá el a védőket egymástól, egy pillanat alatt ezer darabra szakadt: a törökök en debandade megfutottak. Egy részük kétségbeesetten igyekezett a viziváros lejáratait elérni, más részük a házakba menekült, hogy a pinczékbe elrejtőzködjék, egy harmadik rész pedig a várpalota felé iramodott, üdvét, életét ott keresendő. A győzelem bódító italától megrészegült keresztyénség utánuk. A halálnak, e zörgő csontú legénynek, lakzija volt: kardcsapás és dárdaszúrás alatt rakásra hullott a futó török; az írtózatosszenvedések föllángoló emléke, a boszú őrző vágya véres fátyollal vonta be a keresztyén harcos szemét, hogy nem- és korkülönbség nélkül ölje, gyilkolja, a kit elől-utól talált. S ha az ölésben elfáradt karok lecsuklottak, a védetlen várfalakon föltartóztathatatlanul beömlő friss csapatok friss erőt, friss boszúvágyat és friss szenvedélyt hoztak magukkal.

A fővezér, a ki az eseményeket a sarki rondelláról figyelte, e körülmények közt »megállj«-t kiáltott. Souches altábornagynak megparancsolta, hogy az üldözésben nagyon is előrenyomult katonaságot vonja vissza s a rések és palissadorsorok mellé helyezze el; egyidejűleg Croy herczeg táborszernagynak megbízást adott a vár fontosb pontjai megszállására. Alig állott ki Croy herczeg a bécsi kapu előtti kis téren a csapatok élére, már látta, hogy a zsidó-utczában — a mai Verbőczy-utczában — egy nagy tömeg török katona nyomul elé, melyet a hősellekű parancsnok, Abdi basa, gyűjtte egybe, hogy még egyszer, utoljára szembe szálljon a győzőkkel. Croy hát ez ellen a tömeg ellen indult s egyidejűleg rajokat bocsátott az iskola-térre bal- és jobbfelől meg hátulról nyiló utczákba is, hogy ekként a basát — teljesen körülkerítse. A törökök e mozdulatot észrevették és — futásnak eredtek. *Csak egy kis csoport maradt az iskola-téren*, méltó a világ legnagyobb festői ecsetére. — A leghívebb, a legkitartóbb török tiszt, annyi dicsőség és annyi szenvedés osztályosai térdeltek ott egy galambősz férfi körül, görcsösen kapaszkodva megrongyolódott kaftánja foszlányaiba; az egyik térdét ölelte át az aggastyánnak, a másik lábafejéhez tette vérző homlokát, a harmadik lecsüngő balkarját fogta körül összekulcsolt kézzel; a véres, löportól füstös arcú, marczona hadfiak rimánkodva kértek, könyörögtek az élő szoborhoz: jöjjön velük, meneküljön, mentse meg drága életét a romok közül, hisz Konstantinápoly és Jeruzsalem kulcsa, a megalázott Buda, örökre veszve van! De az ősz ember tagadólag intett. *»Ha nem tudtam megvédeni ezt a rám bízott várat: haljak én meg itt!«* Mellét verő ezüst szakállára lepergő könyecseppjeivel összefolyt piros vére, kirántá magát az esdők kicsiny köréből, megsuhintá feje fölött azt a győzelemhez szokott széles végű görbe kardot s kitárt

mellet rohant a rájövő ellenségre. S midőn a vesztett csata ez elbúsult istene összerogyott a diadalittas keresztyén fegyverek halált osztó csapásai alatt: a lehunyó nap martyr-koszorút font utolsó sugaraiból a magasztos alak, az *eleső Abdurrahman* feje köré s aztán elkábulva a nagyszerű jelenet látásától, a Jánoshegy mögé bukott.¹

Utinam noster fuisses!

A harc azonban még Abdurrahman hősi halálával sem ért a várban egészen véget. Mert a mint a mieink a fejevári kaput belülről kinyitották, hogy beeresszék a bajor lovas-tartalékot, mely Savoyai Jenő vezérlete alatt a czélból volt ide elhelyezve, hogy Abdurrahman esetleges kirohanását visszaverje: a nyitott kapun egy csomó csőcselék-nép is² (lovászok, inasok, markotányosok, vidéki paraszt nép, szökevények stb.) bejött s az utczákon föl s alá futkosni kezdett. A várkastélybeli török a mint ezt meglátta, azt hívén, hogy a keresztyének már fosztogatásnak adták magukat; miután Miksa Emánuel rohamát szerencsésen visszaverte volt, kirohanást intézett a várban csakugyan fosztogató csőcselékre, mely aztán ijedtében a Croy alatt sorrendbe állott zászlóaljra veté magát s ezt majdnem rendetlenségbe hozta. Croy azonban föltalálta magát: útát nyitott a csőcselék visszavonulására a sorkatonaság között s aztán a kirohanó törököt visszakergette. A várbeli kapuk, rondellák s lejáratok már mind keresztyén kézben valának — s Croy herczeg most Károly parancsából a mai dísztéren válogatott csapatokat állított hadirendbe, hogy — a várkastély ellen induljon.³

Tekintsünk mi is a várpalotai oldalhoz.

Nem lehet tagadni, hogy itt a török ellenállása hevesebb, hatásosabb volt, mint az északi oldalon. Oka ennek abban rejlett, hogy míg Károly herczeg a sarki rondella körül a főntebb ismertetett kitűnő intézkedések által a bejutást már napokkal előbb egyengette: Miksa Emánuelnek szeptember elsején nem sikerült — mint láttuk — beljebb jutni s így valami erősebb s előbbre tolt állást foglalni el a palota romjai fölött, melynek védelme alatt katonái a *T* épület romjaira az utolsó rohamnál könnyen s tömegesen följussanak. Midőn hát a jel a rohamra megadatott s a rohamoszlopok fölüték fejüket az *mn* fal, meg a *Q* plateaun levő *p* árok mögött; az élesszemű Ismael basa a jól ellátott

¹ A Főjelentés írója mondja: *»le commandant n'avoit pas voulu se retirer, quelque instance que sa garnison luy en fit, disant qu'il estoit juste qu'il mourut dans une place, qu'il n'avoit pu conserver à son maître . . .*

² *»Un tas de canaille«* mondja a Főjelentés.

³ Az északi roham főforrásai: a Rödernél közlött napló; Grimani (a ki maga is az önkéntesek között harczolt) szept. 4-diki jelentése; Henrik naplója s mindenek fölött a Főjelentés.

σ és ω torlaszok és sánczolatok mögül előrenyomult s hosszú, kegyetlen, véres küzdelem után a legbelső szűk *U* udvar jobb és bal felét elfoglaló *R* és *V* épületek romjairól lezúdított kézi-gránátok s kősziklák özönével az egész vonal támadóit visszaverte. Sőt, úgy látszik, hogy a török a *T* épület romjainak egész déli szélén állást foglalt s innen, a magasból hánynya le tűzét és bombáit és lőporzsákjait az *mn* meredek fal hihetetlenül meredek résén följutni igyekvő keresztyénekre, a kik a siklós lejtőn meg sem tudtak állni, mert nem volt hová tenni lábukat.¹ A rés lábánál kivont karddal állott a vakmerő Miksa Emánuel s Bádeni Lajos, szóval, tettel és példával lelkesítvén a katonákat, annyira, hogy még a gúnyos Héron is tisztelettel, bámulattal emlékezik meg e két emberről. Valóságos csoda, mondja, hogy mind a ketten ott nem veszttek. A lecsúszott, letaszított támadók újra meg újra előre törtek; a küzdelembe az erősítés, majd a tartalék egyik része is beleelegyedett; mind nem használt semmit. A tartalék utolsó csapatát, 600 embert az Aspremont császári ezredből — köztük valószínűleg — Pálffy Miklós alezredesüket, a későbbi nádort, küldé már Miksa a falakra: de a védők irtózatosszerű ellenállásán, öldöklő tűzén, ennek a csapatnak is megtörött minden ereje, miként a dűhében tajtékzó hullám a sziklaparton megtörik. Már két óra hosszáig tartott a küzdelem; még nappal volt, de a nap már elbútt a budai hegyek mögé s a várban Abdurrahman már elesett.

Ekkor jött a hír, hogy a várat Károly herczeg elfoglalá s hogy a palotának a mai Szent-Györgytere felé eső falát Croy herczeg megrohanni készül.²

Ez a hír bűvös varázserővel hatott a támadókra, irtózatosszerű erősítés s a török kétségbeesett ellenállása után sikerült a bajor testőrezred parancsnok-helyettesének, az alig 22 éves Pechmann Mártonnak, valami 70-ed magával a *V* épületrom tetejébe jutni, méhrajként özönlöttek a bátor hős után a többiek, elfoglalták a török logementjait s aztán visszanyomták rohamosan a védőket, a kik most a *b* árok és a Szent-Györgytere felé eső fal közötti *g* udvarba vonultak vissza, valami 3000 ember: férfi asszony és gyerek. Délről a bajorok, északról Croy herczeg szorongatták a szerencsétleneket. Nincs többé menekülés, nincs többé

¹ Doria emeli ezt ki: *la nostra breccia di un' altezza stravagante tutta di sassi, sopra i quali non si può fermare il piede . . .*

² Főjelentés: Doria írja szept. 4. »*ma ricevuta la nuova di quanto seguiva dalla parte degli imperiali, riprese (nostra gente) forse, si sono alla fine resi padroni del castello.*« És szept. 2-dikáról: »*Gli imperiali sono entrati pei primi nella città, e noi gli ultimi ad entrare nel castello . . .*« — Strattmann már megírta levelét Dietrichsteinnak (Nicolburgi Ltár. szept. 2.), hogy Buda vára elesett s így végzi utóiratban: *Die Stadt stehet in Brandt und im Schloss thuet man noch einige ver zweifelte Defension . . .* Minderről persze a bajor napló mélységesen hallgat.

1686. szept. 2-dika Budán.

ellenállás, csak a halál vagy a megadás. S azok, kik még pár perczczel elébb oly bő marokkal szórták a halált a támadó bajorokra: most kitűzték a fehér zászlót a bajorok felé is, Croy felé is. Croy, Károly parancsára, az alkut Miksának engedte át — de a rémítő küzdelem, a pokoli ellenállás miatt vérig elkeseredett bajorok nem gondolva a kitűzött fehér zászlókkal, az *i* udvar és *b* árok közt levő fal egész hosszában szűnni nem akaró dühvel lövöldöztek a bennszorult törökre, a boszúvágy — melyet, mint Doria megjegyzi, annyi kiállott kín és szenvedés után tőlük rossz néven venni nem is lehet — esztelenséggel határos vállalatra ösztönözte őket. Lekúsztak a falról bajtársaik puskatüzének védelme alatt a *b* árokba s innen az árok északi oldalán levő lyukakkal ellátott falon¹ át igyekezének a *g* udvarra a törökökhöz jutni. A török látva, hogy a fehér zászló nem használ, újra puskát ragadott, az öldöklés megint kezdetét vette s azokat a botorul vakmerőket, kik minden szükség nélkül, csak a vértől megittasodva, kockáztatták a *b* árkon át életüket, a mint az árok felső falának lyukain bedugták fejüket, az ott álló törökök menten lenyakazták.

A cél- és észnélküli öldöklésnek véget kelle vetni. Miksa parancsából gróf Serényi, Bielke és La Vergne tábornokokat, meg a többször említett Du Héron-t bízta meg a török lecsendesítésével. Héronék egy fehér zászlót vivő török fogoly előrebocsátása után beléptek a *g* udvarba s La Vergne megadásra szólítá föl a törököket, életüknek kegyelmet ígervén Miksa nevében. A tárgyalás soká tartott s már egészen beesteledett volt. »A boldogtalanok — mondja Héron — végre is többre becsülték a nyomorúságos életet, mint a dicső halált, mely nekünk még sok áldozatba került volna.« Letették a fegyvert, kikísérték őket a mai Szarvastér felé s aztán a bajor őrség az ifjú Cormaillon kapitány parancsnoksága alatt megszállotta a királyi palota romjait.² Köztük volt-e (a mi nem valószínű) vagy elesett-e (a mi hihető) a várkastély hősi védelmében Ismael basa: arról hallgat minden kútfő.

Azalatt, míg a török megkegyelmezését tárgyalták: Szolimán nagyvezér serege egy részével a Kamarai Erdők hátán megjelent s mintha ütközni akarna, néhány lovasosztályt bocsátott a kelenföldi síkra le. Gróf Caprara, a ki a roham alatt a circumvallationál készenálló hadsereg parancsnoka volt, e mozdulatot gyorsan tudatta a herczeggel és Károly, miután kiadta a parancsot, hogy a Serau-ezred a résre nyomuljon, 4 zászlóalj brandenburgi gyalog pedig a várban álljon őrt, a táborba

¹ Így írja ezt le a szemtanú Du Héron szept. 4-diki levelében.

² A bajor rohamra források: Főjelentés; bajor napló; Tarini szept. 11.; Doria szept. 2. és 4. és Strattmann szept. 2.

sietett. De alig érkezék meg a táborba, Szolimán gyorsan visszavonult. »Mintha csak azért jött volna, hogy tanuja legyen Buda elestének s a keresztyén sereg dicsőségének, mely annál nagyobb, minél bizonyosabb az, hogy *nincs példa rá sem az ókorban, sem a legutóbbi századokban, hogy ily nagy fontosságú s oly erős őrségtől védett helyet rohammal vett volna be az ostromló sereg egy olyan számú fölmentő sereg szeme láttára, mely egy jó harmaddal nagyobb volt az ostromlónál.*«¹

A következő napon a boldogtalan nagyvezér 1500 embert küldé Székes-Fejérvár erősítésére, aztán gyorsan megfutott haza Konstantinápoly felé.

Mikor a várkastélybeli török megadta magát s az egész vár fontosb helyei jól el voltak kellő őrséggel látva: Budát a vezérek átengedék a katonaságnak — szabad prédára, mely harmad napig tartott. Már a prédálás kezdetén itt-ott tűz ütött volt ki a házakban; az oltásra természetesen senki sem gondolt; sőt a fáklyák és kanóczok világánál zsákmányoló katona gondatlansága miatt az égés oly nagy mérveket ölte az éj alatt, hogy szeptember 3-dikán néhány erős baktáron, meg a Mátyás templomán kívül az egész Buda vagy elhamvadt, vagy még tűzben, lángban állott, 's a látvány, mely szeptember 3-dikán a várat szemügyre vevő tábornoki kar előtt föltárult, borzasztó lehetne. »Az felső város, azon szerint Mátyás király vára is épen mind elromlott — írja Koháry István öcsééhez Farkashoz — és összeégett, miserabilis rerum facies; a sok hőttestnek és eldöglött lónak bűzi sokakat már is elbetegített.«² Nem százával, hanem ezrével feküdtek a hullák az utczákon s köztük meg az égő házak üszkei között a zsákmányra szomjas katona csoportosan járt, hogy a pinczébe elrejtett embert vagy portékát életveszély közt fölkutassa. Az igaz, hogy gazdag zsákmány is jutott a császáriaknak, a brandenburgiaknak s magyaroknak; csak a bajorok és szászok panaszkodhattak, hogy »Sero venientibus ossa, annak is a rossz.«³ A magyarok különösen jó fogást tőnek akkor, midőn a mai várkerti bazar tájékán kincseikkel menekülni óhajtó nagy számú töröknek és zsidónak útját állották s a szétugrókat lekaszabolták.

A zsákmányt kutatók között volt, mint tudva van, a jeles tudós gróf Marsigly császári mérnök is. Ösmeretes dolog, hogy a »szabad préda második napján« szeptember 3-dikán a romok közt fölkutatta

¹ Főjelentés.

² Nemz. múzeum levéltára. A Főjelentés mondja, 4000 hulla hevert az utczákon.

³ A dán követ írja ezt Bécsből szept. 3. Autriche.

Mátyás híres könyvtárának nyomorúságos töredék-darabjait, melyek aztán a bécsi udvari könyvtárba kerültek. Ha Marsigly nem megy a zsákmánylók közé: bizony oda vesznek. Benézett a derék tudós a főmosé, a mai Mátyás-templom török könyvtárába is; átlépett a küszöbön hanyatt fekvő török pap rothadó hulláján s a mit összeszedett: az most szülővárosa Bologna birtokában van.

A török foglyok, fegyveresek, békés lakosok, nők s gyermekek száma összesen valami 6000-re rugott (köztük, mint Henrik szász herceg naplója mondja — sok szép török asszony), kik aztán a szélrózsa minden irányába elszóródtak. Legnagyobb részük Bécsbe került, a hol őket a búzapiaczon (Getreide-Markt) potom áron kínálgatták; sok pedig az istenadták közül a pesti rondellákban, a komáromi s győri börtönökben szabadult meg a rabság keserveitől. A foglyok közül különösen föltűnt a janicsárok agája, egy gyönyörű, kevély alak, a ki midőn Károly herceg elé vezették, fogolyhoz illő alázatossággal, de oly nemes büszkeséggel szónokolt a fővezér előtt, hogy a tábornokok osztatlan elismerését nyerte ki. »Boldogabb vagy e mai napon — mondá Károlyhoz — mint annyi sok császár, király és herceg, kiktől az isten e vár bevételelét megtagadta azért, hogy számodra tartsa fönn e kegyet . . . Hiszem azért, hogy hatalmaddal nem fogsz visszaélni s habár legyőztél is bennünket, becsülni fogod azt bennünk, hogy katonák vagyunk, mert magad is az vagy! . . . « Elmondta a büszke török, hogy megadásra ők sohasem gondoltak, mert a várat *megvédeni*, nem pedig *föladni* volt föladatuk. Elmondá, hogy szégyenli magát, hogy vele együtt annyi török maradt *életben*, mikor *meghalni* volt volna kötelességük; s a nagyvezér hitvány magaviselete őket, a várbelieket nem mentheti.¹ Egy másik, történeti szempontból még érdekesebb alak, Abdurrahman egyik helyettese, Nógrád volt parancsnoka, kit a magyarok jól ismertek s hiányzó félkarja miatt Csonkabégnek neveztek el. Míg a janicsárok agája a bajor választófejedelem osztályrésze lőn, Csonkabég, ki a magyaroknak adta meg magát, Lipótnak jutott. Ismert dolog, hogy e főtiszt később 10 év múlva nejével s fiával keresztyén lőn s Zungenberg József Leopold név alatt lovassági tábornokságig vitte. Ezrede a Zungenberg magyar huszárezred híres volt a mult század elején. De azt tán nem tudtuk eddig, hogy Csonkabég bosnyák eredetű vala s hogy egyetlen feleségét, a kit a brandenburgiaktól Lipót váltott neki vissza, igen-nagyon szeretete.² Érdekes sorsa lőn egy kis lánykának is, ki Schöning kezeibe

¹ »Leur ordre avoit esté de la (a várat) defendre et non pas de la rendre . . leur defense ne pouvoit estre estimée de personne, puisque l'on voyoit encore de leur gens en vie et que leur obligation estoit de mourir . . . « stb. Főjelentés.

² Csonkabég vallatása (Turcica. Bécsi áll. Ltár.)

jutott. Schöning megkeresztelteté a szép gyermeket, a ki pár évvel utóbb Varsóba a lengyel király udvarába került, ennek kedvese lön, fiat szült nekie, a ki később gróf Rutowski név alatt porosz tábornok majd szász tábornagy lett.¹

Szeptember harmadikán a keresztyén sereg ünnepélyes Tedeumot tartott. Az isteni tisztelet a Gellérthegy lábánál a bajor választó fejedelem sátorában folyt le, mert benn a várban az égés miatt nem lehetett megtartani. Szólt a dob, harsogott a trombita, jókedvűen dörögtek a kisütött mogorva ágyúk s vígan robbantak föl azok a bomba-aknák, melyeket a bajorok circumvallatiója előtt augusztus elején elástak és most a győzelem öröme légbőlrobbant. Másnap, szeptember negyedikén hozzáfogtak Buda kitisztításához, miután szeptember 5-dik napján báró Beck vezérőrnagy, mint Buda első katonai parancsnoka alatt 4000 embert, Pestre pedig gróf *Kobáry István* viczegenerális commandója alatt 2000 magyarot rendelt a fővezér, szeptember hatodikán a sereg megindult dél felé, további hódításokra, melyeket nem követhetünk.²

Vessünk egy pillantást e helyett vissza a lefolyt ostromra.

Tágas körben övezi körül a Károly vezénylete alatti sereg Buda északnyugati oldalát. Junius 24-dikén az alsóváros falai elfoglalása után a vár alatt kezdődnek meg a közelítő munkálatok, a körülfogó gyűrű mind szűkebbre szorul s július 13-án a vár külső fala ellen rohamot intéz a sereg. A roham mint kifolyása annak az optimisticus fölfogásnak, hogy a védők erélye a támadók elszántságával nincs arányban, gyászos véget ér s ettől kezdve a munkálatok lassabban, óvatosabban folynak. Az ötödik hét végén július 27-dikén a gonddal vitt munkálatok annyira haladnak, hogy ismét rohamot lehet intézni s a roham eredménye a külső falak elfoglalása.

Ugyanez idő alatt a bajor gyűrű is összeszorúl a várkastély felőli oldalon. A július 16-diki támadás következményekép a várkastély köröndjének árka körül állást foglal a vívók tömege s e kedvező állásból július 27-dikén az első általános roham alatt hatalmába keríti Miksa a várkastély rondelláját.

Ez az időpont az ostrom *első periodusát* határolja. S ha ez időpontnál a két támadó fél elért eredményei között párhuzamot vonunk, mérlegünk serpenyője Károly operatióit tünteti föl nyomatékosabbakul. A dolog egyszerű: július 27-dikén tehát öt heti ostrom után Károly oda jutott, a hová Vauban tanai szerint is 4—5 hét alatt rendszerrel épített

¹ Schöning id. m. 144. lap.

² Pest magyar gyalogjainak első fővajdája (= őrnagya) alighanem *Dalmady Sándor* lön.

Kép a Buda bevétele örömeire Rómában rendezett tűzijátékokból.

várak vívásánál eljutni lehet, elérte Budánál azt a pontot, mely a rendszeresen épült váraknál a glacis ormával egyenértékű. Ezzel szemben Miksa *aránylag* tán még többet tőn, mert a glacis ormát neki már július 16-dikán sikerült hatalmába keríteni s július 27-dikén már egy széles árkon át hódította meg a köröndöt. De ez az aránylag kedvezőbb eredmény, mely minden rendszeresen épült erősségnél Miksa előnyére dőlne el: Budánál távolról sem nyom annyit a latban, mint az északoldali operációknál kivívott állás fontossága; mert a várpolatai rondella előre tolt védmű mint ilyen azt a helyet foglalja el, mely a XVII. század rendszeres várainál az ugynevezett szarúműnek (Hornwerk) jut s ezért nem tartozik a várkastély tulajdonképi complexumához, mint a hogy a Károly által elnyert külső fal a váréhoz odatartozik. Miksa tehát csak akkor van egy niveau Károlylyal, ha az *mn* falat hatalmába keríti, a mi csak később, augusztus 22-dikén történik meg.

Igen de július 27-dike, az első általános roham után eszközlött rohammunkálatok már Károly állása szempontjából a vár vívásának *második periodusába* tartoznak.

Ez a második periodus katonai szempontból szerfölött hosszú s a kritikát semmikép nem állja ki. Látszik is az örökös habozás az árok betöltési munkálatainál, a második általános roham (augusztus 3.) teljes kudarczánál s a meg-megújuló de el-elmaradó szándéknál egy végső, elhatározó rohamra.

A mi, méltányos, igazságos critica mellett, a fővezénylet mentségére a második periodus e hosszúságát illetőleg fölhozható, azt a következőben lehet röviden összefoglalni. Először a megfogyott gyalogságot a megátalkodott védelem ellen teljesen fölláldozni nem lehet; pedig csak a július 13. és 27-diki rohamok áldozatai számában hasonló emberanyag árán lehet vala a belső falak meghódítását keresztül vinni. És itt mutatkozik a külön bajor vezénylet nagy hátránya. Eddigi működése Miksának okszerű, józan diversió jellegével birt s csak hasznot okozott a várívásnak; de július 27-dike után főerejével egyesülnie kellett volna Károlylyal; a mit — mint tudjuk — tenni esze ágában sem volt. Ha egyesül: Buda valószínűleg augusztus 8-dika körül elesik s így a nagyvezérrel szemben nem jó oly szorult helyzetbe a keresztyénség, mint a minőbe tényleg belekerült. És a fölmentő sereg megjelenése, az ez által okozott gond és aggodalom az a második ok, melyet a critica a fővezénylet mentségére föl kell hogy hozzon. Láttuk, hogy a táborváltoztatás a circumvallatiók készítése, a folytonos mozdulatok mennyire lekötötték a fővezér figyelmét, a ki különben épen e nemű actióknál volt elemében. A nagyvezér minden incselkedésének, Miksa minden kérésének ellenállt

Károly, a főczélt: Buda bevételét nem téveszté el szem elől. Dispositíóinak eredménye az augusztus 14-diki fényes győzelem s a török augusztus 20. és 29-diki kísérletének sikeres paralyzálása.

Miután Károly a nagyvezér elleni intézkedéseivel helyreállítá lehetőségét annak, a minek lehetőségét Miksa akkor rontotta el, mikor július 27-dike után is megmaradt külön attakjánál, hogy tudniillik a vár ellen biztosított, földött háttal lehessen végső rohamot intézni, a mint lehetett volna augusztus 8-dika előtt, ha a bajor fejedelem ereje az északi oldallal egyesül; miután, mint mondom, Károly a biztos, nyugodt roham lehetőségét helyreállítá: figyelmét a sarki rondella támadó műveire s a vérmezei új résre koncentrált. Az az egyetlen, nem menthető hibája Károlynak, hogy e két pontra, különösen a vérmezei új résre hamarabb nem gondolt. Kétséget nem szenved, hogy ha a vérmezei új rést (melyen keresztül oldalt és hátba fogta a belső falak mögött védekező törököt) mindjárt július 27-dike után nyitattja meg Károly s vele egyidejűleg véghez viszi a sarki rondellán is azt a bámulatos áthidalást és befészkelést: a várat még augusztus 8-dika, tehát a fölmentő török sereg megjelenése előtt Miksa különállása daczára is beveszi vala. A vár pedig maga után vonta volna a várpalotát, mint az szeptember 2-diki, sorrend szerint harmadik általános rohamnál de facto bekövetkezett.

Persze Károly ép úgy a mint Bádeni Lajos, nem annyira a várharcz, mint inkább a síkföldi ütközetek ura és mestere volt.

.....
Az örömhírt, hogy Buda elesett, az uralkodónak a német nagymester Neuburgi Lajos herczeg; az özvegy császárnéhoz, Károly napához a fiatal Commerczy, a bajor választófejedelem nejének gróf Serényi s a pápának gróf Thun máltai lovag vitte meg; azonkívül gyorsfutárok küldettek minden európai fejedelmi udvarba. Szeptember hó mondhatni egész Európában, ünnepélyek, népjátékok s istenitisztelek közt telt el Buda visszavétele örömére. Ágyúlövések, tűzijátékok s emlékérmek hirdették Bécsben, Rómában, Berlinben, Madridban, Londonban s Párisban a nagy jelentőségű eseményt; fölhangoztak a szószékről az egek urát dicsőítő imák, a templomokban a szent zsolozsmák hangjai, minden csak valamivel népesb városban is.¹ S míg idehaza ezen az annyi hősvértől áztatott földön a végvárak fokáról eldördülő üdvlövések a mezőn szántó földművesnek azzal a hírrel, hogy az Ős-Buda ismét a mienk, szíve húrjait kéjes rezgésbe hozták: az alatt az ország határain kívül, a távol nyugaton azért

¹ Oly irtózatos massája van a Buda örömére rendezett ünnepélyekről etc. szóló adatoknak, hogy róluk egy külön hosszú fejezetet lehetne írni. Még kivonatban se szólhatok róluk, mert a monografia a kelleténél már is hosszabbra nyúlt.

gyúltak örömtüzek s különösen azért ült ünnepet a Németbirodalom becsületes népe, mert végre-valahára sikerült 150 hosszú esztendő alatt oly sokra szaporodott becsületbeli tartozásának egy részét Magyarország irányában letörlesztenie.

És most újabb 200 év után, midőn az egygyé forrott ikerváros, Magyarország e drága diadémja, a hatalmas Duna két partján hegytetőn és síkrónán oly messze terülve, rohamos fejlődésével annak a szép jövőnek, annak a szebb kornak nyújtja biztos zálogát, mely után buzgó imádság epedett százezrek ajakán; most, midőn az ifjú testvérváros ünnepi köntöst ölt, hogy a kétszáz év előtti nagy eseményt megünnepelje: minden jó magyar keblében bő forrása fakad a hálás kegyeletnek azok emléke iránt, a kik nekünk a mi fejünk elveszett koronáját visszaszerezni segítének. Áldjuk a nemes vezér emlékét, a kiben az eszme megfogamzott s ki ezt az eszmét annyi gát ellenére győzelemre vezette; a kegyelet tömjénével áldozunk őseinknek, a vérünkbeli való vérnek s csontunkból való csontnak, a visszaszerzett szép örökségért, melyet unokáikra hagytak; s az őszinte hála hervadhatlan koszorúját nyújtjuk azon idegen hősök halhatatlan emlékének, kik eljöttek ide, erre a földre, a rab Buda falai alá s vérüket ontották, éltüket áldozták azért, hogy összetörhessék a rabnak lánczait. Hálánk nem a koldus köszönete az elfogadott jótéteményért, hanem őszinte lovagias elismerése annak, hogy talpra állni segítették ezt a már-már kimerült országot, a mely háromszáz esztendőn keresztül védte meg legjobb s leghűbb fiai holttestével őket s a nyugoti civilizációt a barbár hatalmas csapásai elől és a melyről a német birodalmi gyűlés meg a becsületbeli adósság súlyát élénken érző brandenburgi nagy választófejedelem ünnepélyesen elismerte, hogy »a német nemzet római szent birodalmának legerősb védbástyája vala!«

FÜGGELÉK.

A) KIK VOLTAK ELSŐK BUDA VÁRÁBAN?

Némethy Lajos szíves volt a Századok 1886. júliusi füzetében megjelent, következő című cikkét: »Kik voltak elsőik Budavárában az 1686. évi bevétel alkalmával?« — még kéziratban rendelkezésemre bocsátani. Midőn e szíveségeért ezennel köszönetet mondok, igen röviden számot adok a következő sorokban egyúttal arról, miért használtam föl adatait e monografia illető helyén csak részben. Számadásom meg fog felelni arra a kérdésre is, valóban elsőik voltak-e a Némethy által ilyenekfől megjelöltek Buda bevétele napján a várfalakon?

1. *Eörményesi Fiáth János.* Herczeg Eszterházy Pál nádor ismeretes diplomája azt mondja Fiáth Jánosról »... fideliter, constanter ac fructuose desudasse adeo, ut *primus ex Hungaris extitisset, qui cum concreditis eidem sexcentis peditibus inter tormentorum boatus ac minorum sclopetorum explosiones approssas obsessae urbis ingressus, sequenti die cum Turcis e presidio egressis fortiter ac alacriter dimicavit, caesisque plurimis Turcis, cum exigua suorum jactura, in fortalitium eosdem repulit; ac tandem adveniente exterioris Urbis Budensis assaltus tempore, transcensis ejusdem muris, in hostem involavit, sicque, deo propitio, accedente etiam peditatus germanici robore, eadem civitas occupata est...*« Ha nem keresünk az itt elmondottakban más értelmet, mint a mi bennük van; ha nem akarunk olyan értelmet beléjük olvasni, a mit Eszterházy beletenni nem akart (mert, ha bele akarta volna tenni, világosan beletehette volna), akkor arra a következtetésre jövünk, hogy: *először* Fiáth János volt az első magyar parancsnok, a ki a viárokba vonult s az e cselekményt követő napon a várból kicsapó törököt visszafűzte. — Ez a dolog július 24-dikén történt, e nap hajnalán voltak a magyarok legelőször a viárokban s én e diplomára támaszkodva adtam őket Fiáth János parancsnoksága alá, a kiről más kútfő nem szól. A tények a diploma szavainak megfelelők; mert a július 25-ki nagy kirohanás, mely a magyarok ellen is irányult, csakugyan azt a napot követte (*sequenti die*), melyen a magyarok először voltak a tervbe vett rohamban részt veendők a viárokba rendelve. — *Másodszor* arra a következtetésre jövünk a diploma szavaiból, hogy: *tandem*, azaz *végre*, mikor t. i. az utolsó roham elérkezett, ebben magyar hajdúival Fiáth is részt vőn s velük együtt ő is átlépett a falakon. — Erre támaszkodva, meg arra a körülményre tekintve, hogy július 24-dikén az elmaradt rohamhoz gránátosok és magyar hajdúk lőnek *első sorban* (mint kitűnő s a török harczmódját ismerő, ügyes, fürge, mozgékony hadi nép) kijelölve; hogy a július 27-diki és az augusztus 3-diki rohamnál a kútfők egyező állítása szerint magyar gyalogságot is alkalmazott a fővezér és így nem valószínű, hogy éppen

szeptember 2-dikán ne alkalmazott volna magyar gyalogságot, midőn a magyar gyalogság augusztus 5-dike óta (Henrik szász herczeg naplója szerint) *rendesen* járt már a viárok naponként fölváltott őrségére s midőn — a német gyalogok megfogyott száma és kimélése miatt — még vérttest, dragonyost és huszárt is kelle Károlynak szeptember 2-dikán a rohamhoz rendelnie; mondom a diploma e szavaira, meg az előadott körülményekre tekintve, juttattam én is helyet és pedig *első sorban*, a gránátosok után, a magyar hajdúknak és Fiáth Jánosnak az utolsó rohamnál, noha magyarok részvételéről az utolsó rohamban ezen a diplomán kívül *egyellen egy hiteles kútforrás* sem emlékezik.

Tehát: bizonyos az, hogy Fiáth volt az első magyar tiszt, a ki magyar gyalogsággal a viárokba szállt (július 24.); bizonyos az, hogy Fiáth és hajdúi a szept. 2-diki rohamban az első között részt vőnek. Azt azonban, hogy Fiáth első lett volna a falon, nem tudom a diplomából kiolvasni.¹ A mit Némethy, állítása támogatására Wagnerből fölhoz, hogy t. i. győri hajdú tűzte ki az első zászlót a várnak harmadik köröndjén, ez igaz; csak hogy július 27-dikén történt s Wagner is így adja elő. Nem volt volna szabad Némethynek ezt készakarva szeptember 2-kára elmagyarázni. — Különben pedig Fiáth érdemeiből semmit se von le, hogy nem épen elsőnek lépte át a várfalat; a mint nem többíti érdemét az, ha csakugyan *első* volt a magyarok között, kik az ostromdispositió szerint a *legelső* nem lehettek.

2. Roszabbul áll a dolog *Ramocsaházy Endrével*. Daczára annak a sok adatnak, melyeket Némethy valóban szorgalmasan gyűjtött s oly ügyesen állított egybe, hogy az ember tőlük csaknem megtántorodik, én Ramocsaházy nevét meg sem említem. Az adatok mind csak olyan »azt mondják«-félék; a mi miatt ugyan tartalmuk igaz lehetne, ha nem ütköznék először a tényekbe, másodsor a lehetőségbe. Leírtam az utolsó rohamot s azt hiszem dicsekvés nélkül mondhatom, pontosan, világosan. Mindenki meggyőződhetik belőle, hogy a *Szt. György terére* nem egy ember, hanem egész szakaszok nyomultak qua *első*ek, ha már *elsőket* kell keresni. Ez a tényállás. De ha Ramocsaházy már az első üldözés alkalmával, a bajor őrségnek vagy tartaléknak a fejevári kapun való beeresztése előtt, tehát még az előtt, hogy Croy herczeg a Szt. György térig jutott volna (a mi azonban nem lehetséges, mert ő Sámson nem volt, hogy a Dísz-téren is túl egyedül, egymaga üldözze a törököt, miután a többi keresztyén katona itt a trombitaszóra visszafordult): még ekkor is azt kérdelem, csinált volna-e a török Ramocsaházy *fölakasztásával* oly sok teketóriát s nem karddal, lándzsával szúrta vagy golyóval ölte volna-e le?

Végül megjegyzem, hogy Ramocsaházy, ha csakugyan huszárkapitány volt, nagyobb valószínűség szerint Károly rohamoszlopaival jutott egyáltalán a várba — melyeknél huszárok is voltak — és nem Savoyai Jenő dragonyosaival a belőlről kinyitott fejevári kapun.

Ramocsaházy esete igen szép monda; legenda; olyan, ha nem is oly szép, mint Szapáryé. Én komoly művet írtam s nem veheti rossz néven senki sem, ha a legendát s a valószínűtlent nem vettem föl. Majd ha találunk okiratot, mely a

¹ Fiáth Jánost Eszterházy János már 1686. február 6-dikán ajánlá komáromi fővajdaságra. Augusztus 14-dikén maga Fiáth kéri ez állást; szeptember közepén Zichy István ajánlja. (Hadi registr. adatai.) Ha ez utóbbi irat nem scartiroztatott volna, ebből bizony meríthettünk volna a szóban forgó ügyre is fölvilágosítást.

legendát históriává csinálja vagy legalább a valószínűtlent valószínűvé magyarázza : akkor helye lesz a komoly műben is. Addig hadd maradjon szép legendának : nem árt, inkább használ.

3. *Pechmann Márton Günter* a budai ostrom alatt a bajor választófejedelem testőrezredének, a mai 2. sz. bajor ezrednek volt ezredesi helyettese (Interims-Kommandant. Lásd: Staudinger, Das königl. bayer. 2. Infanterie-Regiment stb. 1882. az ezred actái után a 136. lapon); noha alig 22 éves ifjú vala. A bécsi áll. Ltár »Reichsregistratursbuch« című hivatalos gyűjteményében 1687. aug. 21. alatt be van vezetve egy diploma, melyben I. Lipót qua német császár Pechmann Antal Lajosnak, a kölni érsek tanácsosának, a birod. lovagi rangot adományozta. E diplomában az adományos érdemei között felsoroltatik az is, hogy öcsce Márton mily derék ember. »Öcséd is, Pechmann Márton Günter, a keresztyén név istentelen ellenségei, a török és tatár ellen harmadév óta a mai napig mind a tűzéségi dolgokban való jártasságát, mind pedig vitéz lelkének fáradhatlan erejét igen nagy jelességgel mutatta meg s különösen a múlt évben, midőn Magyarországunk fővárosa, Buda, vívatott, ő a várkastély megrohanásánál a *rábizott hatvan vagy hetven emberrel a csaknem megmászhatatlan falat első volt a ki megmászta s elfoglalta s az ellenség közé oly férfiasan nyomult be, hogy alig 21—22 éves kora daczára hőstettei által azt érdemelte ki, hogy a fenséges Miksa Emánuel bajor választófejedelem által ezredessé neveztessék...*« Ezt a diplomát (mely eddigelé ismeretlen volt) ép úgy, mint a Némethy által idéztet, el kelle kútfőül fogadnom s így a bajor oldalon tudjuk, ki volt a palota falán az első.

4. *Petneházy Dávidról* Némethy cikke kimutatja, hogy a jó Cserei Mihály tanúsága ellenére a szeptember 2-diki rohamban nem vett részt és így első a falon nem lehet. Azt, hogy Petneházy a rohamban *épenséggel nem vett volna részt*, nem merem állítani: csakhogy akármit igyekezném is, nem tudok neki helyet jelölni ki. Mint az V. fejezetben fejtegettem, Petneházy par excellence huszárezredes volt ugyan (folyamodásaiban nevét is így írja alá: »David Petneházy militiae Majestatis regiae hungaricae unius legionis equestris ordinis colonellus«), de mint »ezeres kapitány« azaz dandárparancsnok alatt hajdúk is állottak; a lehetőség hát első pillanatra nincs kizárva, hogy huszárok vagy hajdúk élén harczolt a szept. 2-diki rohamban. Hiszen tudjuk azt, hogy huszárok is voltak rendelve a rohamhoz s tudjuk azt, hogy Petneházy hajdúi éppen az alsó város falai mentén tanyáztak.

De vezette-e Petneházy a huszárokat? vagy vezette-e a hajdúkat az utolsó rohamra? Nehezen; s pedig azért, mert

1. bizonyos az, hogy az ő huszárai a roham alatt a pesti parton táboroztak.

2. Hajdúi részt vehettek ugyan s tán részt is vettek a rohamnál; de rangjánál fogva nem valószínű, hogy ő, a ki valószínű ezredes volt, a kisebb csapatokra osztott hajdúk valamelyik csoportja élére állott volna.

Föltéve azonban, hogy Petneházy önkéntesen, mint kisebb csoport parancsnoka részt akart volna a rohamban venni s tényleg részt is vett volna — a mely esetben őt csakis a jobboldali rohamoszlopnál, a legidősb ezredes Öttingen gróf alatt képzelhetjük, miután a másik két rohamoszlopot Spinola alatt *alezredesek* vezették — még akkor sem valószínű, hogy a roham alatt kitüntette volna magát vagy plane első lett volna a falon.

Mert:

1. a Baksa István-féle javak adományozását kérő folyamodása ügyében

1686. szept. 25-kén referál róla az udv. kamara Lipótnak s noha minden érdemét felsorolja, a budai állítólagos hőstettéről mitse tud, pedig nem hihető, hogy szeptember 25-dikén az öröm, a dicsőség e napjaiban épen arról feledkeztek volna meg, a mit Petneházy Buda alatt tőn, az a Petneházy, a kinek neve Bécsben a legnépszerűbbek közé tartozott.

2. Nem tudnak a budai hőstettéről Petneházy özvegyének következő, férje érdemeire hivatkozó folyamodásai se, melyekben a Baksa-féle javak adományozását kéri Zsigmond és József fiainak, u. m.:

a) 1687. január 5-diki levele Petneházynek gróf Rosenberg udvari kam. elnökhöz;

b) az özvegy egy kérvénye ugyancsak Rosenberghez 1687 elejéről, datum nélkül;

c) az özvegy nő egy folyamodása a királyhoz, 1687 elejéről, datum nélkül;

d) az özvegy nő egy újabb folyamodása a királyhoz 1687. tavaszáról, datum nélkül.

3. Nem tudnak végre Petneházy hőstettéről a következő iratok sem:

a) az udvari kamara 1686. deczemberi előterjesztése Petneházy özvegye érdekében.

b) Lipótnak Némethy által idézett kedvező határozata 1687. márcz. 10.

c) Lipót egy újabb határozata 1687. ápril 25-dikéről, melyben még bizonyos szölőket a lizskai határban a Meszes-hegyen adat Petneházynek.

d) 1687. ápril 30-dikáról az udv. kamara intimatiója a magyar kancelláriához az adomány-level kiállítása végett Petneházy s két fia részére.¹

Ha Petneházy bármikép kitűnt volna a szept. 2-diki rohamnál; teljes lehetetlen, hogy e sok rá és érdemeire vonatkozó irat közül legalább egyben elő ne fordulna, ha egyéb nem, valami távoli czélzás.

És így nem marad más, mint megengedni azt, hogy Petneházy, ha akart, a jobboldali rohamoszlopnál részt vehetett az utolsó rohamban, — s várni míg az idő valami okiratot vet fölszínre, mely positiv adattal szolgál.

Megjegyzem még Petneházynek halálára s arra vonatkozólag, a mit Cserei mond a németek által történt megmérgeztetéséről, hogy a csász. táborban meg azt rebesgették, hogy *magyarok* mérgezték volna meg — irigységből. Ismerősünk, a francia du Héron, írja szept. 23-dikáról a tolnai táborból: »Pettnehasi, ce brav hongrois qui a suivi le party du Tekeli jusqu' a sa prison, est mort depuis quelques jours. On dit que les Hongrois, jaloux de sa reputation, l' ont empoisonné.« — Egyik olyan mese, mint a másik. De úgy látszik, hogy nem sebek miatt, hanem valami betegségben halt el a kitűnő bajnok; különben — ha sebek miatt hal vala meg — ily otromba híreket nem költenek föléle.

Azonban, ha se Fiáth, se Ramocsay, se Petneházy nem voltak is első Buda falain: nincs mit pirulniok a magyar harcosoknak. Nehány elszórt adat különösen is mutatja azt, hogy kötelességüket kitűnően megoldották. Eszterházy Jánost maga a hadi tanács ajánlja valamely jószággal való megadományoztatás végett a fölségnek *Buda alatt végzett kitűnő szolgálataiért*; a fővezér pedig, Lothringiai Károly, a hadi tanácshoz intézett végső jelentésében Eszterházy János és Battyány Ádám magyar seregéről írván »rühmet (mint a száraz protocollum mondja) deren *Valor*

¹ Mindezen elősorolt iratok a bécsi udv. kam. Levéltárban a Hungaricák között.

und in allen Occasionen erwiesene generose Kriegsdienst¹. Baranyay Gáspárt pedig a budai ostromnál mutatott vitézségeért a loth. herczeg és Caprara tábornagy ajánlják az udv. kamarának, mely erre való tekintettel visszaadni rendeli neki őseinek budai házát.² *Bercsényi Miklósról* szintén tudjuk, hogy kitünteté magát Buda alatt stb. stb. Volna hát adat arra, hogy a magyarság dicsőséggel küzdött Buda visszavívásánál; de hogy ki mit? mikor és hol tette? arról semmit nem tudunk; nekem pedig, ha tizszer volnék is monografusa Buda visszavívásának, érdekes situatiókat kigondolnom, hőseim kedvéért, nem szabad. Tegyük ezt a regény- s a szindarabírók. Nekik szabad — jól teszik, ha teszik.

B) TÉRKÉP-MAGYARÁZAT.

AZ I. SZ. TÉRKÉP. (BUDA VÁRA 1686/87-BEN.)

NB. Ez a térkép gr. Rabatta vezérhadbiztos hagyatékában talált s jelenleg a bécsi udv. levéltár Hungaricái közt levő eredeti színezett kézírás alapján, a monografiánál fölhasznált adatok szerint módosítva készült.

A királyi palota.

- A. Rondella.
- B. Árok.
- C. Keskeny zwinger a rondella körül.
- D. A bajorok által emelt két bástyapárna.
- E. Az árok hídja.
- F. Zwinger a híd előtt; *Fa* török védmű a hídfőnél.
- G. Boltíves kapú.
- H. Bajorok csinálta retranchement.
- I. Raktár-féle.
- K. Kis rondellák.
- L. Keskeny zwinger, *La* királyi kertek 1541. előtt.
- M. Széles zwinger.
- N., Na., Nb., Nc. Kapúk.
- NO. A várpalota fala délről.
- P. Udvar.
- Q. Plateau-k.
- R. Anjoukori épület.
- S. István herczeg nagy góth tornya.
- T. Árpádkori épületek.
- U. Udvarok (kettő szökőkúttal s oszlopsorokkal.)
- V., Vb., Vc. Mátyás palotája.
- Va. Matyás főkönyvtára.
- W. Sz. János kápolnája (török mecset).
- Y. A híres Csonkatorony.
- Z. Tömlöcztorony.

- a. Külső udvar (Sz. György tere.)
- β. Árok.
- γ. Második vagy középső udvar.
- δ. Óriás bástyapárna.
- ε. Raktár.
- ζ. Török tűzérési raktárak.
- η. Zsigmond palotájának, azaz a július 22-én légbertöpt lőportárnak helye.
- θ. Vizi rondella.
- ι. Védczölőpsor.
- λ. Élelmi szerek tára.
- μ. Bajor védczölők.
- ν. Hajóhid 1687-ben.

A vár.

- a. Fejérvári rondella, aa kőbástyapárna-féle.
- b. Fejérvári kapú.
- c. Sz. Zsigmond volt temploma, mecset.
- d. A basa mecsetje (most várszínház).
- e. Circumcisorium.
- f. A basa palotája, φ kút benne.
- g. Vizi kapú.
- h. A nagy tér.
- i. Mecset (Magdolna plébánia-templom).
- k. Főmecset (Mátyás temploma).
- l. Lejárat.

¹ Hadi registratura Prot. Exped. 1686. sept. 23. és Prot. reg. 1686. sept. 29.

² Udvar. kamara a budai kam. inspectorhoz 1687. június 21.

- m.* Mecset (Sz. Miklós-temploma).
- n.* Zsidó városrész.
- o.* Keresztyének temploma.
- p.* Bécsi kapú.
- q.* Bastion *qa* cavalierrel.
- r.* Török időbeli árok-féle (födött-út).
- s.* 1606. után készült árokféle.
- t.* Mély és széles árok a két fal közt.
- u. u. u.* A külső fal.
- v. v. v.* A második (középső) fal.
- w. w. w.* A harmadik (belső) fal.
- x.* Török védmű.
- y.* Kis török bástyapárnák.
- z.* Középkori kis rondellák.
- * Bástyapárna-féle az árokban.

- 1—8 Buda középkori várfalának iránya s maradványa.
- 9. és 10. Kőfallal kerített üres telkek.
- 11. Bástyapárna-féle.
- 12. Esplanade a két fal közt.
- I. és II. rondellák.
- III. Esztergomi rondella.
- IV. Középső rondella.
- V. Brandenburgiak rondellája.
- 13. Részlet az alsó város falából.
- 14. 1685-ben emelt új fal három, szögletes rondella.
- 15. Védczölöpök a fal előtt. [dellával.]
- 16. Vizmű.
- β. β. β. Bazárok a várban.
- A házak a sarkokon számozva vannak.*

A 2. SZ. TÉRKÉP. (A BUDAI KIR. PALOTA 1686 ÉS 1886-BAN.)

NB. A mai állapotot feltüntető vörös színre nem vonatkozik egy betű sem; tehát minden betű, ha szükségből vörös alapon áll is, a fekete vonalokat, azaz az 1686-diki állapotot magyarázza.

- A.* és *B.* Bajor bástyapárnák.
- C.* A bajorok által ostromolt várpalotai nagy rondella.
- D.* E rondella árka, *p* híddal.
- E.* Keskeny zwinger.
- F.* Boltíves kapú.
- G.* Zwinger két fal között.
- H.* Bástyapárna-féle e zwingerben.
- I.* Raktárból készült bástyapárna-féle.
- K.* Vizirondella.
- L.* Kis rondella.
- M.* Mátyás király kertje.
- N.* Keskeny zwinger.
- O.* Széles zwinger.
- P.* Udvar.
- Q.* Plateau.
- R.* Árpádházi királyok palotája.
- S.* István herceg nagy góth tornya.
- T.* Anjoukori palota.
- U.* Udvarok.
- Ua.* Mátyás szénpudvara.
- V.* Mátyás palotái és *Va* főkönyvtára.
- W.* Szt. János kápolnája (mecset).
- Y.* A Csonkatorony.
- Ya.* Befejezetlen épület. (?)
- Z.* Tömlöcztorony, *Za* órszoba s konyha.
- a.* Nagy bástyapárna.
- b.* Retranchement-féle.
- c.* Rondella.
- e.* Raktár.
- f.* A palota külső kapuja.
- fa. f. fb.* Külső kastélyfal.
- g.* Külső udvar.
- h.* Árok.
- i.* Második udvar.
- k.* Zsigmond azon palotájának helye, melyet a török lőportárnak használt s mely jul. 22. légbe röpült.
- l.* Kapúk.
- m. n.* A palota déli fala.
- o.* Boltív az Istvántorony (S) alá.
- p.* Árok hídja.
- q.* Élelem-tárak.
- r.* Mátyás kútjai.
- s.* A hol Mátyás idejében a híd volt az árkon.
- t.* A hol Mátyás idejében az érczalakok álltak.
- u.* Szobor Mátyás idejében.
- v.* Mátyás híres oszlopcsarnoka.
- w.* Oszlopos folyosó.
- α.* Négy félkarthaun (24 fontos ágyú).
- β.* Négy mozsár.
- γ.* Bástyatorok.
- δ.* Kapúoldalfal.
- ε.* 18 láb mély árok a török akna ellen.
- η.* Bajor logement a rondella előtt.
- θ.* Faldarab.
- ι.* Háromágyús üteg.
- κ.* Négy mozsár.
- λ.* Háromágyús üteg.

μ. Logement a zwingerben (a bajoroké).	σ. Török logement.
ν. Üteg, mely előbb 2 ágyús volt, a B bástya-párnán.	τ. Bajor logement.
π. Bajor logement.	φ. Török logement.
ρ. Összekötő árok-féle a két bajor logement (η és π) között.	ψ. Bajor üteg.
	χ. Török ágyú ez ellen.
	ω. Török logementok a palota romjain.

A 3. SZ. TÉRKÉP. (A VÁR ÉSZAKNYUGATI RÉSZÉ.)

NB. Itt is a vörös szín a mai állapotot jelzi; a fekete vonalak pedig az 1686-diki állapotot mutatják. A betűk szintén mind a fekete vonalakra [tehát az 1686-diki állapotra] vonatkoznak.

A. Bécsi kapú.	e. f. g. h. Török bástyadúcok.
B. C. D. E. F. G. Külső fal.	i. Őrházacska a sarki rondellán.
H. Mély árok.	k. Kis ajtó a rondella lábában.
I. K. L. A második (középső) fal.	l. Török coupure.
M. N. O. P. A harmadik (belső) fal.	m. 9 ágyús üteg, mely a legfelső párhuzamárokból tolatott jul. 27. előtt ide.
Q. Részlet az alsó-város falából.	n. és o. 4—4 mozsár a kurtinán.
R. A brandenburgiak rondellája.	p. 8 ágyú a kurtinán.
S. Középső rondella.	q. q. A földött-út planált része.
T. Esztergomi rondella.	r. Ágyúk a sarki rondellán a 2. és 3. fal ellen.
U. P. Részlet Buda legrégibb, Zsigmond kora előtti falából.	s. Gerendahíd a rondellán.
V. Földött-út.	t. Logement gerenda-boltozaton, mely átmegy az
W. Török véd- vagy daczmű	u. Terrepleinre (talajszinre) is.
X. és Y. Középkori tornyok a legrégibb fal mentén.	v. v. v. L. Az árok betöltött része.
Z. Keresztyének temploma.	w. Rőzselépcső.
a. Üres telkek.	x. A jobboldali rohamoszlop szept. 2-án.
b. Ma nem létező utca.	y. A középső » » »
c. Ma nem létező köz.	z. A baloldali » » »
d. Zsidó-negyed.	θ. A brandenburgi » » »
	α. β. γ. δ. és ε. török coupurók az utcák végén.

A 4. SZ. TÉRKÉP.

E térkép maga magát magyarázza. Csak az jegyzendő meg, hogy az ostrom-zár-vonalon (circumvallation) belől az az állás van föltüntetve, melyben a sereg épen szeptember 2-dikán volt. A városmajori ágyútelep elhelyezése, mely egy tompa szögletű egyenes tört vonalt képezett, nem felel meg a valóságnak, csak helyszíne miatt lőnek az ágyúk a térképen három sorban egymás mögött fölállítva. Átalában az ágyúk e térképen csak marquirozzák az ütegeket és ezek helye tájékát, tehát *nem pontosan veendők*. Azt is meg kell jegyezni, hogy a magyaroknak csak ott juttattam helyet, a hol a kútfők fölemlítik. Ezért pl. a nagyvezér elleni hadállásnál kútfők hiányában, nem tudtam *annyi* magyar gyalognak helyet adni, mint a mennyi tényleg beosztottak a harczvonalakba. — Mivel a mai Ferenczváros területén állott magyarok mind huszárok voltak, a térkép e hibáját e szerint kérem kijavítani.

Egy másik hiba, mely a 4. térképet kiállító intézet rovására esik, az, hogy *hat kék* téglány (azaz bajor gyalogság) és *négy zöld* téglány (azaz szász gyalogság) helyett négy kék és hat zöld téglányt mutat a térkép a *circumvallation* belül. Kérem ezért az olvasót, a keletre, azaz a Duna felé eső két zöld téglány helyett *két kék* azaz bajor gyalogságot gondolni.

Végül hangsúlyoznom kell azt, hogy a mi a gyalog és lovas csapatok viszonyát illeti: e térkép készítésénél sok esetben Juvigny és a valószínűség voltak kútfoim; tehát e részben — a magyarokat kivéve — hibázhattam. De nagyban és egészben a hadállás kifogástalan.

Nem mulaszthatom el e helyen ismételve megköszönni dr. Lampel barátom szivességét, a ki hozzám való barátságból vállalta el — dilettans létére — a térképek rajzolását. Sok fáradsággal, sok idővesztegetéssel járt az elégtelen minták után laikus embernek a precis mérceikélés, — elhiheti a szives olvasó, s a hibákért épen e miatt bizonynyal meg is bocsát.

TARTALOM.

	Lap
Előszó.	
Bevezetés	I
I. Béke-e vagy háború?	3
Török állapotok 1685 végével. A porta békét óhajt. Erdély közbenjár. — XIV. Lajos viszonya Lipóthoz 1685—86. években; politikája Lipóttal szemben; XIV. Lajos portai politikája 1685—86; nem pártolja a törököt; a török elleni háborút folytatását inkább elősegíti; Tökölyt nem hajlandó Lipót ellen támogatni, inkább csúfosan elejti; terve a rajnai választófejedelemség ellen; ezért óhajtja, hogy Lipót a törökkel békét ne kössön. — A bécsi udvari pártok; török békepárt; török háborúpárt; küzdelmeik s üzelmeik. Lothringiai Károly a háborúpárton, Magyarországot vissza akarja hódítani.	
II. Németbirodalmi török segély 1686-ra	46
Alkudozások a magyarországi török háborúhoz adandó hadi segély végett és szerződések a brandenburgi, a szász, a bajor választó fejedelmekkel. Részleges alkudozások és szerződések a birodalom egyes fejedelmeivel, különösen az egyháziakkal; egyes kerületekkel, mint a sváboké- és a frankokéval. A török segély ügye a regensburgi birod. gyűlésen. 50 »Römermonat« megszavazása. Mennyivel járultak az egyes németbirodalmi kerületek Buda visszavételéhez?	
III. Lipót pénzügyei s a pápa segélye	73
Rossz gazdálkodás a bécsi udvari kamaránál, a hadi tanácsnál. Lipót hadi budgetje 1686-ra. Ministeri conferencia javaslatai a jövedelmi források dolgában. Bel- és külföldi rendkívüli jövedelmek. Lipót a pápa segélyében bíz. A spanyol segély. XI. Incze pápa és Buonvisi a bécsi nunczius. Incze pénzügyei; segédleme; a gráciák.	
IV. Magyarország belviszonyai 1686-ban	103
Alku Tökölyvel 1685. végén. A felsőmagyarországi hadjárat. Kassa megadása. Tököly elfogatása. Okai s következményei. A kurucok királpártiakká lesznek, csak Munkács daczol. Nagy öröm az udvarnál; de mégis félelem a sok áttért fegyveres magyar miatt s gyanakodás irántuk. A nemzeti hadsereg kérdése. A kurucok kitűnő katonák; tetteik; szenvedéseik. Petneházy Dávid; nagy híre Európában. A volt bujdosók pacificatiója; a vagyonkobzás ügye. Sérelmek, különösen a porciók. Részletes kimutatása a magyar földre rótt óriás tehernek. Az örökös tartományok és Magyarország. Számítások, következtetések. Budáért pénzben a magyarság áldozott legtöbbet.	
V. Buda alá!	146
Hadi tervek 1686-ra. A sereg megosztása. Az eszéki hid. A bajor választó külön parancsnoksága. Eger és Székes-Fejérvár ostromának terve. Lipót ingadozása. A Bádeniek pártja ellenzi Buda ostromát, Károly pedig ezt akarja s az utolsó pillanatban rá is bírja Lipótot. A sereg megindul Buda alá. Ordre de bataille. Élelmezés. Hajóhad. Az ostromló sereg magyar alkatrésze. Az egyes magyar főkapitányságok vagy generalatusok. A fölkelő nemesség. Az önkéntesek.	

VI. Buda és Pest 1686-ban	184
A vivó sereg menetelése. Megérkezése Pest s Buda alá. Pest régi falai, körbástyái, kapui, épületei, hajóhídja, lakossága. Buda alkatrészei, lakosai életmódja, száma; ipar, kereskedelem. Az alsóváros; a vár utcái, terei, épületei. A királyi palota; Zsigmond és Mátyás épületei, udvarai. A magyar királyok budai palotáinak területe viszonyítva a maihoz. Buda mint erődítés: az alsóváros; a vár védműveinek részletes elemzése; a királyi palota mint fellegvár egyes védművei. Várerődítési időszakok Budán.	
VII. Az alsóváros és július tizenharmadika	230
Pest bevétele (június 17.). Buda körülzárása (jún. 18.). Bottyán János győzelmei. A bajor fejedelem a palotai oldalt választja. Táborbaszállás. Abdi basa a várban. Károly ostrommunkálatai: Az alsóváros bevétele (jún. 24.). A június 26. és 27-diki kirohanások. A közelítő árkok. A retek-utcái üteg. A svábok, frankok, brandenburgiak megérkezése. A brandenburgiak munkálatai. Mozgalmak a vidéken. A július 5. és 9-diki kirohanások. Svábhegyi üteg. Brandenburg izzó golyók. A július 13-diki balsikerű roham. A roham criticája.	
VIII. Az általános roham július 27-ikén	280
A bajor ostrom-munkálatok. — A paralelok. — Bádeni Lajos szerepe. — A június 29-diki kirohanás. — Sok baj az ütegekkel. — Contravallációk. — Keresztyén és török aknák. — Befészkelés az árok szélére. (jul. 16.). — A július 22-diki nagy robbanás. — Abdurrahmant megadásra szöktetik föl. — Tüzes Gábor tüze. — Az északi oldal munkálatai július 13. után. — Állomások. — Hírek a vidékről. — Petneházyék egri diadala. — Fiáth János a viárkokba száll. — Akna-mizériák. — A jul. 25-diki nagy kirohanás. — Dispositiók egy általános rohamra. — Eszterházy János és a hajdúk szerepe. — A jul. 27-diki első általános roham; a császári, a brandenburgi, a bajor s a magyar rohamoszlopok.	
IX. A fölmentő török sereg Buda alatt	337
Előkészületek egy második általános rohamra. — Ujabb megütsült alkudozások Abdurrahmannal. — A fölmentő sereg közeledése miatt új táborhely és circumvallációk kitűzése. A tiszai hadtest s vele Barkóczy válogatott magyarsággal megérkezik. — <i>A második általános, de visszavert roham</i> (august. 3.). — Az égő árok. — Előkészületek a seraszkir fogadására; Eszterházy János és a hajdúk. — Batthyány harcza a seraszkir előcsapataival (aug. 8.). — Ostrommunkálatok. — Petneházy s Koháry figyelő hadteste bevonul. — Elmaradt általános roham (aug. 12.). — Intézkedések a nagyvezér ellen; a nagyvezér fenyegető mozdulatai; kilépés a circumvallációkból. — <i>Dünnewald augusztus 14-diki győzelme.</i>	
X. Buda bevétele	376
Kísérletek az északi oldalon előbbre nyomulni. — Új rés a vérmező felől. — A bajorok a zwingerben. — A török második kísérlete Budába segélyt vetni, augusztus 20-án, nem sikerül. — A bajorok aug. 22-diki rohama; a török sikeres védekezése a várpalotában; az Istvántorony. — A sarki rondella áthidalása. — Abdurrahman ízenete a nagyvezérhez. — A nagyvezér harmadszor kísérti meg Buda megsegélését aug. 29-dikén. — Scherffenberg és gr. Csáky István megérkezése. — Dispositiók az utolsó rohamra. — Az utolsó roham szeptember másodikán; Abdurrahman halála; Buda bevétele. — Visszapillantás az ostromra. — Öröm Európaszerte.	
Függelék	425
A) Kik voltak elsők Budavarában? B) Térképmagyarázat.	
A képek jegyzéke	433

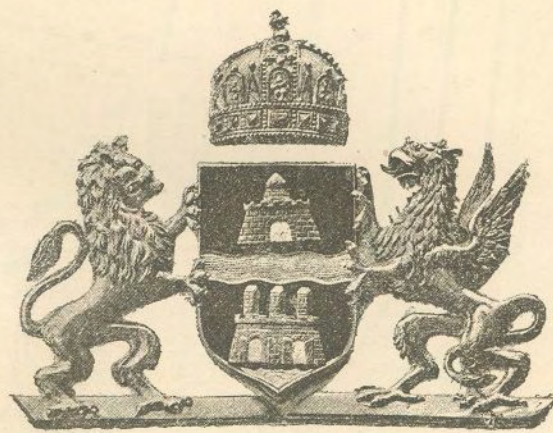
KÉPEK JEGYZÉKE.

	Lap
<i>Károly</i> (V.) Lothringia hercege. Címkép. Festé Herbel C., metszé A. de Blois (1690—1720). E című műből: Theatrum illustriss. principium hujus temporis.... mely Vischer Miklósnál Amsterdamban jelen meg. Metszészvonalak: 36×26,5 centim. Ő Fölsége bécsi hitbizományi könyvtárában.....	11
<i>Apafy Mihály</i> . Egykorú rézmetszet az Országos Képtárban: ismeretlen művész.....	43
<i>I. Lipót</i> . Crams (?) által festett egykorú kép után metszette Kilian Fülöp (sz. 1628. Augs- burgban, † 1693). Hoffmann; lemezvonalak: 52,8×42,8 centim. Ő Fölsége hitbizományi könyvtárában.....	49
<i>Frigyes Vilmos</i> brandenburgi választó. Festette Ádám de Clerck († 1705); rajzolta és metszette 1688-ban Hainzelmann János (szül. 1641. Augsбург. † Berlinben 1693). — Lemez- vonalak: 29×20,4 centim. Ő Fölsége hitbizományi könyvtárában.....	63
<i>III. János György</i> szász választó. — A »Theatrum illustr. principum hujus temporis....« című műből, mely Vischer Miklósnál jelent meg Amsterdamban. Lemezvonalak: 36,2×27,6. Ő Fölsége hitbizományi könyvtárában.....	71
<i>Miksa Emanuel</i> bajor választó. Rajzolta s metszé 1682-ben Münchenben Amling Károly Gusztáv (sz. 1651. Nürnbergben † 1702?). Metszészvonalak: 22×16,6 centim. Ő Fölsége hitbizományi könyvtárában.....	75
<i>Baden Durlachi Károly Gusztáv</i> őrgróf. Festette Merian Máté (a ki szül. 1621. Baselben † 1687.), metszette Küsel Máté (a ki szül. 1621. Augsбургban † 1682.). Metszészvonalakon belül: 36,7×26,5 centim. Ő Fölsége hitbizományi könyvtárában.....	96
<i>XI. Incze Pápa</i> . Metszette J. Gole (szül. Amsterdamban 1660.). A Vischer kiadásában megjelent; főnt id. Theatrum stb. című műből. — A lemezvonalakon belül 35×26,5 centim. Ő Fölsége hitbizományi könyvtárában.....	101
<i>Buonvisi Ferencz</i> bibornok. E című műből: Vitae et res gestae pontificum romanorum et S. R. E. cardinalium a Clemente X. usque ad Clementem XII. scriptae a Mario Guarnacci.... Romae... 1751. — Lemezvonalak: 20,9×15,4. Ő Fölsége hitbizományi könyvtárában.....	111
<i>Kassa a XVII. században</i> . Lanfranconi gyűjteményében, <i>Rossi Teatro della guerra</i> szép folio díszművéből.....	115
<i>Tököly Imre</i> . Egykorú rézmetszet Lanfranconi gyűjteményében.....	117
<i>Munkács a XVII. században</i> . Lanfranconi gyűjteményében, <i>Rossi Teatro della guerra</i> dísz művéből.....	119
<i>Zrinyi Ilona</i> . A herceg Eszterházyak fraknoi képtárában levő egykorú olajfestmény után....	123
<i>Gr. Csáky István</i> , mint Zrinyi Ilona.....	132
<i>Gr. Caprara Aeneas</i> . Wolfgang Andr. Mátyás készíté (a ki szül. 1660. Augsбургban. † 1736. u. o.) Lanfranconi gyűjteményéből.....	139
<i>Gr. Eszterházy Pál</i> , nádor. E műből: Historia di Leopoldo cesare descritta dal Co. Galeazzo Gualdo Priorato.... — Lemezvonalak: 24,9×17,3.....	151
<i>Eger a XVII. században</i> . Lanfranconi gyűjteményében, <i>Rossi</i> főnt id. díszművéből.....	155
<i>Székes-Fejérvár a XVII. században</i> . Lanfranconi gyűjtem., mint Eger.....	157
<i>Badeni Lajos</i> őrgróf. Festé Clostermann J. (szül. 1656. † 1713. London), metszé Schenck P. Amsterdamban (szül. 1645. † 1715.). Lemezvonalak: 24,3×17,7 centim. Ő Fölsége hitbizományi könyvtárában.....	

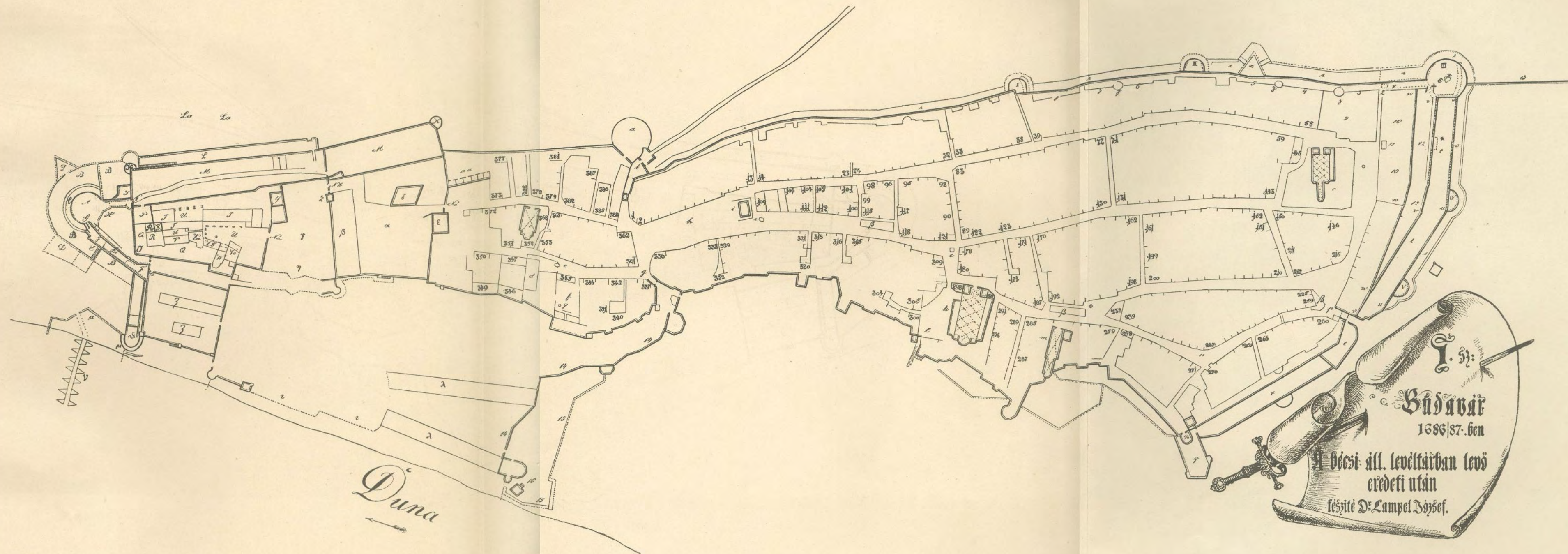
	Lap
Keresztély szász herczeg. Metszette Azelt Ján. (a ki szül. 1654. † 1692?), e című műben: Chr. Boethius Ruhmbeloberter Kriegshelm 1688. — Metszésvonalak (az aláírással): 17,4×14 centim. Ó Fölsége hitbizományi könyvtárában.....	164
Gr. Csáky László. A herczeg Eszterházyak fraknói képtárában levő egykorú olajfestmény után.	169
Gr. Batthyány Ádám, mint gr. Csáky László.....	175
Ó-Buda-Buda-Pest. Lanfranconi gyűjteményében Birken Donanstrand... című művéből....	188
Pest a XVII. században. Lanfranconi gyűjt. (Peeters.. eripiendas Ungariae civitates.. 1684.)	189
Buda és Pest a XVII. században. Lanfranconi gyűjt. Ismeretlen művész.....	197
Buda északról tekintve 1684-ben. Darányi Ign. gyűjt. Egykorú rézm., ismeretlen művész.....	201
Buda a vérmézőről a XVII. század közepén. Darányi Ign. gyűjt. Mint az előbbi	213
Gr. Starhemberg Ernő Rüdiger. A Vischernél (Amsterdam) megjelent főttebb id. műből: Theatrum illustr. principum... Lemezvonalakon belül 37,8×28,2 centim. Ó Fölsége hitbizományi könyvtárában.....	233
Abdurrahman. Egykorú rézm. ismeretlen művész. Országos képtárban	241
Commercy Károly herczeg. Egykorú rézm. ismeretlen művész. Lanfranconi gyűjt.	250
Schöning János Ádám. Metszette Fleischmann Nürnbergben. Metszésvonalak: 36,5×28,2 centim. Ó Fölsége hitbizományi könyvtárában.. ..	257
Magyar huszársízt a XVII. század végén. Egykorú rézm. Lanfranconi gyűjt.....	263
Gr. Starhemberg Guido. Metszette Kilian Fülöp (szül. 1654. † 1732.). E című műből: Der neu eröffneten Ottom. Pforten Fortsetzung. Augsburg 1700. Lemezvonalak: 15×12 Lanfranconi gyűjt.	283
Janicsár a XVII. században. Egykorú fametsz., ismeretl. művész. Lanfranconi gyűjt.	275
Savoyai Jenő. Metsz. Pfeffel J. A. (sz. 1674. † 1750.) és Engelbrecht (sz. 1690. † 1753). Lemezvonalak: 31,2×20,3 centim. Ó Fölsége hitbiz. könyvtárában.....	287
A jul. 22-diki robbandás. Egykorú metszet Hooge rajza után. Lanfranconi gyűjt.....	303
Spáhi a XVII. században. Egykorú fametszet, ismeretl. művész. Lanfranconi gyűjt.....	313
Magyar hajdú a XVII. század végén. Mint az előbbi.....	321
Gr. Eszterházy János. A herczeg Eszterházyak fraknói képtárában levő egykorú olajfestm. után	322
Török íjász a XVII. században. Egykorú fametszet, ismeretl. művész. Lanfranconi gyűjt.	333
Gr. Pálffy János Károly. Egyk. rézmetsz. ismeretl. művész. Lanfranconi gyűjt.....	345
Croy Jenő herczeg. Metszette Kilian F. Fülöp. (sz. 1654. † 1732). Ricaut e című művéből: Der neueröffneten Ottom. Pforten Fortsetzung stb. Lemezvonalak: 11,7×14,6 centim. Ó Fölsége hitbizományi könyvtárában	350
A Budát vivó keresztényen tábor. Darányi Ign. gyűjt. Egykorú rézmetsz., ismeretlen művész....	357
Gr. Koháry István. Festette Brand K. W. Nagy-Szombatban. Metszette Pfeffel János Andr. (sz. 1674? † 1750?). Lemezvonalak: 38×26,2 centim. Ó Fölsége hitbiz. könyvtárában	365
Gr. Dünnewald Henrik János. Metszette Kilian F. Fülöp. Ricaut id. művéből. Lemezvonalak: 14,4×11 Lanfranconi gyűjt.....	369
Bárá Mercy Péter. [Metszette Azelt János. Boethius (Ruhmbeloberter Kriegshelm) művéből. Lemezvonalak: 18,3×14,5 Lanfranconi gyűjt.....	371
Buda vívdása 1686-ban. Egykorú rézm. ismeretlen művész. Lanfranconi gyűjt.....	379
Gr. Scherffenberg Frigyes. Mint b. Mercy Péter.....	393
Bárá d'Asti Mihály. Egykorú szobrocška fényképe után.....	398
Gr. Souches Károly Lajos. Mint b. Mercy Péter. Metszésvonalak: 17,5×14,5 centim. Ó Fölsége hitbizományi könyvtárában.....	405
1686. szept. 2-dika Budán. Van der Meulen vázlata szerint készült s Ó Fölsége birtokában levő gobelin után.....	415
Marco d'Aviano levele I. Lipóthoz Buda bevételéről. 1686. szept. 2. A bécsi áll. levéltárban levő eredeti hasonmása. A szöveg a következő: Lodato Iddio e Maria Buda presa per assalto le desta... (?) l'intenderà V. M. C. vero miracolo di dio mentre non cred [o] siino morti cento de nostri scrivo in fretta a bocca have[ro] da discorere con V. M. C. che riverisco e mi ralegro di tutto core e resto Di V. M. C. Dall armata c. li. 2. s[ettemb]re [16]86. servo affe[ctionatissim]o hu[millissim]o obb[edientissim]o e vero Fra Marco d'Aviano P[adre] C[apuzino]..... Fordítás: Dicsértessék isten és Mária. Buda rohammal bevétel. A részleteket meg fogja tudni császári Fölséged. Valóságos isten csudája, mert nem hiszem, hogy a miéink közül százan meghaltak.	

- Sietve írok, szóval lesz mit elmondanom csász. Főlségednek, a kit mély tisztelettel üdvözlök. Teljes szívemből örvendek és maradok- csász. Főlségednek a csász. seregnél 1686. szept. 2-ikán legőszintébb, alázatosabb, engedelmesebb és igaz szolgája Marco d' Aviano capucinus-atyja..... 419
- Kép a Buda bevétele örömére rendezett tűzijátékokból. Rossi fönt idézett díszművének czimképe. Lanfranconi gyűjtem.*..... 421
- Jegyzet e névjegyzékhez.* Az Ó Főlsége hitbizományi könyvtárában levő képek s néhány más kép adatait Dr. Karpf úr a mondott könyvtár őre volt szives velem közölni.
- A herczeg Eszterházyak fraknói képtára* eredeti olajfestményei fölhasználására adott kegyes engedélyért fogadja Ó Herczegsége mély köszönetemet.

BUDA ÉS PEST MDCLXXXVI-DIK ÉVBEN TÖRTÉNT VISSZAVIVÁSA
EMLÉKÉRE RENDEZENDŐ ÜNNEPÉLYEK ELŐKÉSZÍTÉSÉRE BUDAPEST
FŐVÁROS TÖRVÉNYHATÓSÁGA ÁLTAL GERLÓCZY KÁROLY
ELNÖKLETE ALATT KIKÜLDÖTT BIZOTTSÁG E MUNKA MEGIRÁSÁVAL
DR. KÁROLYI ÁRPÁDOT S KINYOMATÁSÁVAL HORNYÁNSZKY VIKTOR
KÖNYVNYOMTATÓT BIZTA MEG. BEFEJEZTETETT A MUNKA
MDCCCLXXXVI AUGUSZTUS HÓ XXXI-ÉN.

2. sz.

Budai Kir. Város

1686

ban és

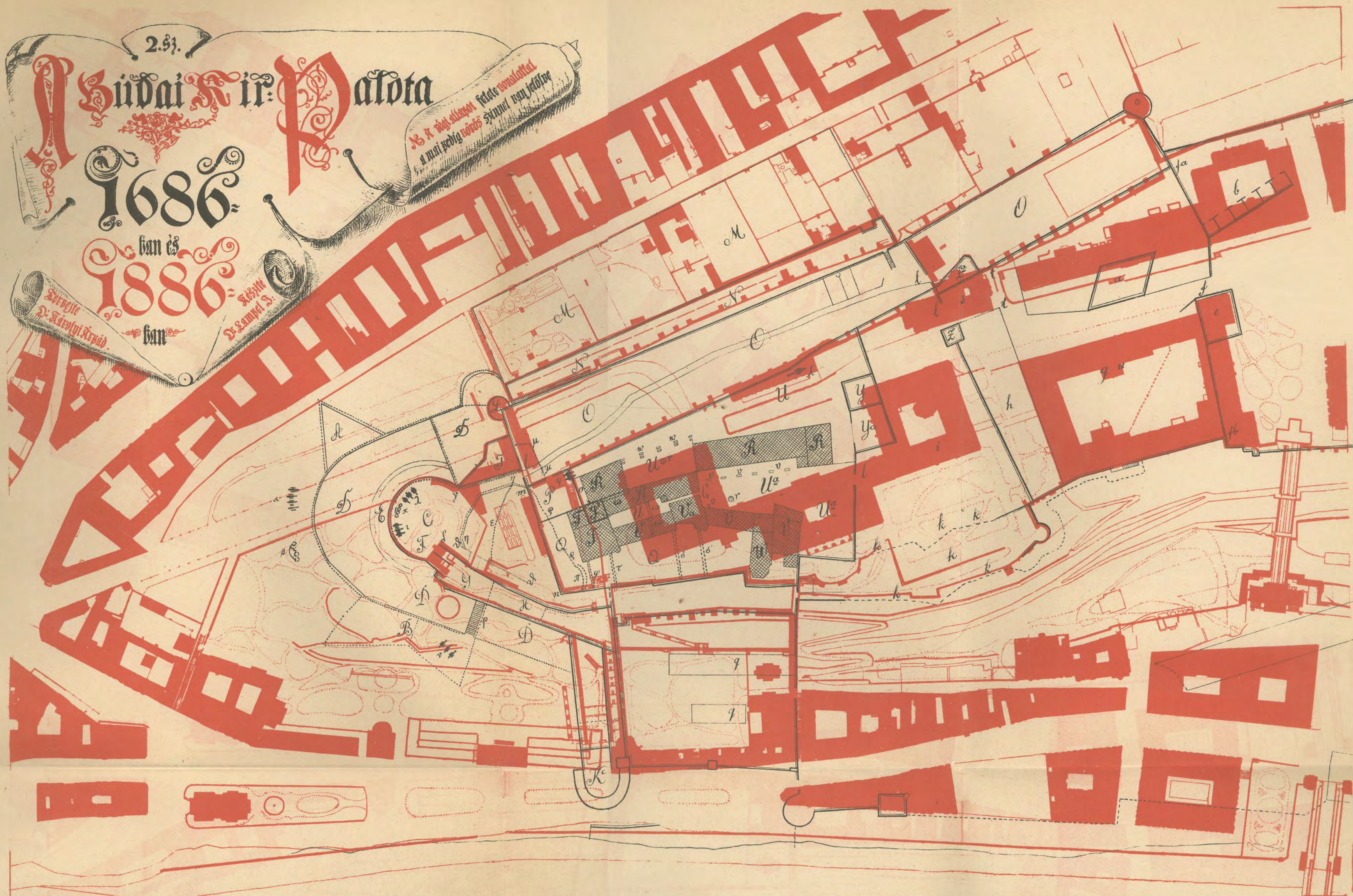
1886

ban

Ab az régi városhoz képest
a mai pedig sokkal szélesebb és
jobb

Árnyék
D. Károlyi Árpád.

Árnyék
Dr. Sándor S.

3. sz.

Andai Vár

északi nyugati része

1886-éss
1886-ban

Tervezte Dr. Károlyi Árp.
Ábrázolta
Dr. Lampel J.

